

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

นางสาวพัชรี อัจฉาสาลี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CULTURAL LANDSCAPE OF OMNON WATER-BASED COMMUNITY, AMPHOE BANG YAI,
NONTHABURI PROVINCE

Miss Patcharee Ardsalee

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning Program in Urban Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

โดย

นางสาวพัชรี อัจฉาสี

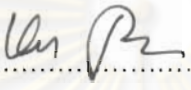
สาขาวิชา

การวางผังเมือง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

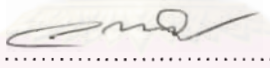
รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ พิรพันธุ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. บันทิต จุลาสัย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ พิรพันธุ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.นิรมล กุลศรีสมบัติ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ม.ร.ว.เปรมศิริ เกษมสันต์)

พัชรี อาจาสาลี : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี(CULTURAL LANDSCAPE OF OMNON WATER-BASED COMMUNITY, AMPHOE BANG YAI, NONTHABURI PROVINCE)

อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.ดร. วรณศิริ พิรพันธุ์, 176 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ 2) ศึกษาคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ 3) ประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ 4) และเสนอแนะแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

จากการศึกษาพบว่า คุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เกิดจากองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางด้านกายภาพ องค์ประกอบทางด้านสังคมและวัฒนธรรมรวมไปถึงองค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์ องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเหล่านี้เกิดจากมนุษย์และธรรมชาติกระทำต่อกันซึ่งขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของมนุษย์ที่เข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เหมาะกับการดำรงชีวิต จนเกิดเป็น รูปแบบของชุมชนริมน้ำ การทำสวนผลไม้ เครือข่ายลำน้ำ วัด ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ซึ่งมีคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์

แนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ประกอบด้วย การเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชน แนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวทางการรักษาสภาพแวดล้อมของคลองและภูมิทัศน์ชุมชน รวมไปถึงแนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์ชุมชนให้แก่ประชากรในท้องถิ่น

ภาควิชา.....การวางผังเมือง..... ลายมือชื่อนิสิต.....พัชรี อาจาสาลี.....

สาขาวิชา.....การวางแผนภาคและเมือง..... ลายมือชื่ออ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

ปีการศึกษา 2552.....

##4974138125 : MAJOR URBAN PLANNING

KEYWORDS : CULTURAL LANDSCAPE

PATCHAREE ARDSALEE : THE CULTURAL LANDSCAPE OF OMNON WATER-BASED COMMUNITY, AMPHOE BANG YAI, NONTHABURI PROVINCE .THESIS
ADVISOR : ASSOC. PROF WANNASILPA PEERAPUN, Ph.D., 176 pp.

The Objectives of this research are : 1) to study the development of Cultural landscape in the communities along Omnon Canal , 2) to study value of Cultural landscape in communities along Omnon Canal, 3) to assess the significances of cultural landscape in the communities along Omnon Canal and 4) to propose guidelines for the conservation for the conservation of cultural landscape in the communities along Omnon Canal.

According to the study , the significances the cultural landscape in the communities along Omnon Canal have been the result of the combination of physical, social and cultural, and historical elements of cultural landscape caused by interaction between human and nature. Depending on the intensity that human being have managed and changed nature for their living, the patterns of waterside communities, fruit gardening, canal networks, temples, traditions and cultures of waterside communities have been developed the unique characteristic of the communities along Omnon Canal have contributed to their physical, social and cultural as well as historical values.

The guidelines for the conservation of cultural landscape in the communities along Omnon Canal consist of suggestions on appropriate land use for the communities ,guidelines for the conservation of architecture, and cultural landscape elements, the guidelines for conservation of the environment and community landscape as well as the guidelines for conservation promotion among local people.

Department : Urban and Regional Planning Student's Signature พัตริย์ อารสาเลอี
Field of Study : Urban Planning Advisor's Signature Wannasilpa Peerapun
Academic Year : 2009

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีจากความช่วยเหลือและความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาสละเวลาให้คำปรึกษา คำแนะนำ ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์และตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์จนเสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชศรี ภัทษ์สุขเจริญ อาจารย์ ดร.นิรมล กุลศรีสมบัติ และ ม.ร.ว. เปรมศิริ เกษมสันต์ ที่ช่วยให้คำแนะนำและเสนอข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองรุ่นที่ 31 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทุกคน ที่ช่วยให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงสำหรับบิดา มารดา พี่ ๆ ทุกคน ที่ได้ให้การสนับสนุนในการศึกษาและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เขียนในทุกด้าน

ท้ายสุดนี้ หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีข้อบกพร่องหรือผิดพลาดประการใด ผู้เขียนขอภัยเป็นอย่างสูงในข้อบกพร่องและข้อผิดพลาดทั้งหมด และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวิทยานิพนธ์นี้คงจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจทุกท่าน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ฒ
สารบัญแผนภูมิ.....	ด
สารบัญแผนที่.....	ต
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
1.2 คำถามงานวิจัย.....	3
1.3 วัตถุประสงค์ของงานวิจัย.....	3
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	3
1.5 วิธีการและขั้นตอนดำเนินการศึกษา.....	6
1.6 แหล่งที่มาของข้อมูล.....	8
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	9
บทที่ 2 แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	10
2.1.1 ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	11
2.1.2 ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	12
2.1.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	14
2.1.4 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	15
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ.....	20
2.2.1 ความหมายของชุมชนริมน้ำ.....	21
2.2.2 องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนริมน้ำ.....	22
2.2.3 รูปแบบโครงสร้างเครือข่ายลำน้ำ.....	24

	หน้า
2.2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบสวน.....	25
2.2.5 ความสัมพันธ์ของน้ำและวิถีชีวิต.....	25
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าและ วิเคราะห์ความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	27
2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และแนวทาง การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	29
2.4.1 ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม.....	32
2.4.2 ขอบเขตและแนวทางจัดการพื้นที่อนุรักษ์.....	34
2.4.3 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	36
2.4.4 ขั้นตอนการอนุรักษ์และจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	38
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง/กรณีศึกษา.....	42
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	42
3.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	43
3.1.1 การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	44
3.1.2 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	49
3.1.3 การกำหนดแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	50
3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	50
3.3 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	50
3.3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ.....	50
3.3.1.1 การสำรวจภาคสนาม.....	51
3.3.1.2 การสังเกตการณ์.....	51
3.3.1.3 การสัมภาษณ์.....	52
3.3.1.4 สนทนากลุ่ม.....	53
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	53
3.4.1 ข้อมูลทุติยภูมิ.....	53
3.4.2 ข้อมูลปฐมภูมิ.....	54
บทที่ 4 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา.....	54

	หน้า
4.1 ประวัติความเป็นมาของคลองอ้อมนนท์.....	58
4.2 สภาพทั่วไปของชุมชน.....	58
4.2.1 ลักษณะทางกายภาพ.....	60
4.2.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต.....	60
4.2.1.2 สภาพทางภูมิศาสตร์.....	60
4.2.1.3 สภาพทางภูมิอากาศ.....	60
4.2.1.4 ระบบบริการขั้นพื้นฐาน.....	63
4.2.1.5 การใช้ประโยชน์ที่ดิน.....	65
4.2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจชุมชน.....	65
4.2.3 ลักษณะทางสังคม.....	66
4.3 สภาพภาพรวมของพื้นที่ศึกษา.....	68
บทที่ 5 พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	68
5.1 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน.....	73
5.1.1 ยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน.....	73
(พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2482).....	73
5.1.1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการใช้ที่ดิน.....	73
รอบตัวเรือน.....	75
5.1.1.2 ลักษณะการขยายตัวของชุมชน.....	76
5.1.1.3 รูปแบบการใช้พื้นที่ในเชิงสังคม.....	76
5.1.1.4 โครงข่ายการคมนาคม.....	76
5.1.1.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	77
5.1.1.6 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม.....	78
5.1.1.7 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	78
5.1.2 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการคมนาคม.....	79
(พ.ศ. 2483 – พ.ศ. 2523).....	79
5.1.2.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการใช้ที่ดิน.....	79
รอบตัวเรือน.....	79

	หน้า
5.1.2.2 ลักษณะการขยายตัวของชุมชน.....	81
5.1.2.3 รูปแบบการใช้พื้นที่ในเชิงสังคม.....	82
5.1.2.4 โครงข่ายการคมนาคม.....	82
5.1.2.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	82
5.1.2.6 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม.....	82
5.1.2.7 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	85
5.1.3 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย (พ.ศ. 2424 – ปัจจุบัน).....	86
5.1.3.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการใช้ที่ดิน รอบตัวเรือน.....	86
5.1.3.2 ลักษณะการขยายตัวของชุมชน.....	88
5.1.3.3 รูปแบบการใช้พื้นที่ในเชิงสังคม.....	89
5.1.3.4 โครงข่ายการคมนาคม.....	89
5.1.3.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	89
5.1.3.6 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม.....	91
5.1.3.7 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	93
บทที่ 6 คุณค่าและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	97
6.1 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	97
6.1.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ.....	97
6.1.1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน.....	97
6.1.1.2 พื้นที่เกษตรกรรม.....	100
6.1.1.3 เครือข่ายลำน้ำ.....	104
6.1.1.4 สถาปัตยกรรม.....	108
6.1.1.5 สถาปัตยกรรมรูปแบบอื่นๆภายในชุมชน.....	110
6.1.1.6 เครือข่ายการสัญจร.....	113
6.1.2 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม และวัฒนธรรม.....	116

	หน้า
6.1.2.1 เศรษฐกิจชุมชน.....	116
6.1.2.2 กลุ่มคนและระบบกิจกรรม.....	119
6.1.2.3 งานประเพณีและกิจกรรมทางวัฒนธรรม.....	124
6.1.3 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์.....	128
6.1.3.1 ประวัติศาสตร์.....	128
6.2 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	133
6.2.1 ผลของการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	133
6.2.1.1 พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านกายภาพ.....	134
6.2.1.2 พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์.....	136
6.2.1.3 พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	138
6.2.1.4 พื้นที่ที่มีคุณค่าของคลองอ้อมนนท์.....	140
6.3 สถานการณ์และแนวโน้มในการพัฒนาพื้นที่ที่มีผลต่อคุณค่า ของชุมชน.....	142
6.3.1 สถานการณ์ปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าชุมชน.....	142
6.3.1.1 สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน.....	142
6.3.2 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อคุณค่า ของชุมชน.....	144
6.3.2.1 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ.....	144
6.3.2.2 แนวโน้มการขยายตัวของชุมชน.....	145
6.3.2.3 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ.....	146
6.3.2.4 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม.....	147
6.3.3 แผนยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง.....	147
บทที่ 7 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ.....	149
7.1 สรุปผลการศึกษา.....	149
7.1.1 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	149
7.1.2 คุณค่าและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม	

	หน้า
ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	150
7.2 ข้อเสนอแนะและมาตรการในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	152
7.2.1 การเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินให้เหมาะสม.....	152
7.2.2 การเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	155
7.2.2.1 การกำหนดอาคารรูปแบบสถาปัตยกรรม ของอาคารที่เหมาะสม.....	155
7.2.2.2 การกำหนดรูปแบบขององค์ประกอบอื่นๆ.....	159
7.2.3 แนวทางการรักษาสภาพของคลองและภูมิทัศน์ชุมชน.....	160
7.2.4 แนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์ชุมชน.....	161
รายการอ้างอิง.....	165
ภาคผนวก.....	168
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	176

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1	18
การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของคณะกรรมการ มรดกออสเตรเลีย.....	18
2.2	19
การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการอุทยานแห่งชาติ สหรัฐอเมริกา.....	19
3.1	43
การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการอุทยานแห่งชาติ สหรัฐอเมริกา.....	43
3.2	45
การประยุกต์เกณฑ์ประเมินสำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน ริมคลองอ้อมนนท์.....	45
3.3	47
เกณฑ์ที่ใช้ประเมินคุณค่าขององค์ประกอบด้านกายภาพ.....	47
3.4	48
เกณฑ์ที่ใช้ประเมินคุณค่าขององค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	48
3.5	49
เกณฑ์ที่ใช้ประเมินคุณค่าขององค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์.....	49
4.1	64
การใช้ประโยชน์ที่ดินปี 2550.....	64
5.1	83
กิจกรรมประจำวันของชาวสวน.....	83
5.2	90
แบบแผนในการทำสวนปัจจุบัน.....	90
5.3	94
สรุปลักษณะและพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน ริมคลองอ้อมนนท์.....	94
7.1	163
แสดงแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมและผู้เกี่ยวข้องหรือ นำแผนไปปฏิบัติ.....	163

ต้นฉบับไม่มีหน้า
NO PAGE IN ORIGINAL

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
2.1	การกำหนดขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์.....	33
4.1	แผนที่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในบริเวณคลองอ้อมนนท์.....	55
4.2	แผนที่แสดงชุมชนโบราณ.....	56
4.3	เส้นทางคมนาคมทางบก.....	61
4.4	ลักษณะของสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ.....	62
4.5	การใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดนนทบุรีปี 2548.....	63
4.6	ลักษณะเศรษฐกิจชุมชน.....	65
4.7	ลักษณะสังคม.....	66
5.1	ตำแหน่งลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	74
5.2	ผังบริเวณของบ้าน.....	75
5.3	ลักษณะกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	77
5.4	พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน.....	78
5.5	ตำแหน่งลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	80
5.6	ผังบริเวณของบ้าน.....	80
5.7	ลักษณะกายภาพ และสังคมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	84
5.8	พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคชุมชนเปลี่ยนแปลง เนื่องมาจากการคมนาคม.....	84
5.9	ตำแหน่งลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	87
5.10	ผังบริเวณของบ้าน.....	87
5.11	ลักษณะกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	92
5.12	พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคชุมชนเปลี่ยนแปลง เนื่องมาจากการคมนาคม.....	92
6.1	การตั้งถิ่นฐานริมคลองอ้อมนนท์.....	98
6.2	ลักษณะสวนและวิถีชีวิตชาวสวน.....	100
6.3	ลักษณะสวนและการตั้งถิ่นฐาน.....	101
6.4	การทำสวน.....	102

	หน้า
6.5	แสดงเครือข่ายลำน้ำ..... 105
6.6	ลักษณะของเรือนแถวไม้..... 108
6.7	ลักษณะของเรือนไทยภาคกลาง..... 109
6.8	ลักษณะของเรือนไม้พื้นถิ่น..... 110
6.9	ลักษณะของอาคารสมัยใหม่ที่อยูริมน้ำและตามเส้นทางคมนาคม..... 110
6.10	สถาปัตยกรรมของศาลาท่าน้ำ..... 111
6.11	สะพานในรูปแบบต่างๆ..... 111
6.12	รูปแบบการสัญจรทางน้ำและทางบก..... 113
6.13	บรรยากาศของตลาดน้ำเสาชิงหินและตลาดบางใหญ่..... 117
6.14	การใช้พื้นที่ของคนในชุมชน บริเวณสวน คลอง ศาลาท่าน้ำ..... 120
6.15	การใช้พื้นที่ของคนในชุมชน บริเวณวัด คลอง ศาลาท่าน้ำ..... 121
6.16	การใช้พื้นที่ของคนในชุมชน บริเวณบ้าน คลอง ศาลาท่าน้ำ..... 121
6.17	กลุ่มคนและกิจกรรมในพื้นที่ต่างๆ..... 122
6.18	บรรยากาศของชาวบ้านที่มาร่วมกันทำบุญตักบาตร..... 124
6.19	บรรยากาศของชาวบ้านที่มาร่วมกันทำบุญสลากภัตตรุเรียน..... 125
6.20	แผนที่แสดงโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชน..... 130
6.21	ภาพรวมของคุณค่าด้านกายภาพ..... 135
6.22	ภาพรวมของคุณค่าด้านประวัติศาสตร์..... 137
6.23	ภาพรวมของคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม..... 139
6.24	ผังเมืองรวมจังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2548..... 143
6.25	เส้นทางของโครงการรถไฟฟ้า..... 145
7.1	ลักษณะเรือนไทยภาคกลางที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน..... 157
7.2	ลักษณะเรือนแถวไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน..... 157
7.3	ลักษณะเรือนไทยภาคกลางที่ควรเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์..... 158
7.4	รูปแบบสถาปัตยกรรมที่สวยงามควรแก่การอนุรักษ์..... 158
7.5	รูปแบบศาลาท่าน้ำของชุมชน..... 159
7.6	ลักษณะของตลิ่งและเขื่อนที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม..... 160

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1.1	ขั้นตอนดำเนินการวิจัย.....	7
2.1	ขั้นตอนและกระบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม.....	32
3.1	กรอบแนวความคิดงานวิจัย.....	42
3.2	ขั้นตอนการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	46
5.1	การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 1.....	78
5.2	การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 2.....	85
5.3	การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 3.....	93

 ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแนบที่

แนบที่		หน้า
1.1	พื้นที่ศึกษา.....	4
1.2	ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา.....	5
5.1	แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและคลองขุด.....	70
5.2	ลักษณะการขยายตัวและความเชื่อมโยงของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	75
5.3	ลักษณะการขยายตัวของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	81
5.4	ลักษณะการขยายตัวของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์.....	88
6.1	รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน.....	99
6.2	ลักษณะของสวนผลไม้.....	103
6.3	เครือข่ายลำน้ำ เส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำ.....	107
6.4	ลักษณะของสถาปัตยกรรม.....	112
6.5	องค์ประกอบด้านกายภาพ.....	115
6.6	ลักษณะเศรษฐกิจที่สำคัญ.....	118
6.7	การใช้พื้นที่ของคนในชุมชน.....	123
6.8	พื้นที่ประกอบกิจกรรมและประเพณี.....	126
6.9	องค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	127
6.10	ที่ตั้งของโบราณสถานแหล่งสำคัญทางประวัติศาสตร์และแสดงองค์ประกอบ ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์.....	132
6.11	การประเมินคุณค่าด้านกายภาพ.....	134
6.12	การประเมินคุณค่าด้านประวัติศาสตร์.....	136
6.13	การประเมินคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	138
6.14	พื้นที่ที่มีคุณค่า.....	140
7.1	การจำแนกพื้นที่เพื่อเป็นแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	154

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) หมายถึง พื้นที่ทางภูมิศาสตร์อันประกอบด้วย แหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรม และทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และมีคุณค่าทางด้านความงาม มีสุนทรียะ โดยพื้นที่นั้นๆ จะสะท้อนเรื่องราวบอกเล่าความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ การก่อตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่างๆ ในพื้นที่นั้น โดยมีพัฒนาการทางสังคมของวิถีชนที่มีคุณค่า ทั้งในอดีตและปัจจุบัน (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2550) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงเป็นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์หรือการกระทำต่อกัน ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อม โดยสะท้อนถึงพัฒนาการของชุมชน ผ่านลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในชุมชน ซึ่งในปัจจุบัน ประชาชนเริ่มตระหนักว่าการดำรงชีวิตมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมที่อาศัยอยู่ ให้ความสำคัญกับแหล่งมรดกทางธรรมชาติ รวมถึงลักษณะทางธรรมชาติทั้งกายภาพและทางชีววิทยา ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่น และความงามตามธรรมชาติที่มีคุณค่า (อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ, 2515) ดังนั้น การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงมีความสำคัญที่จะช่วยรักษามรดกอันทรงคุณค่าที่ตกทอดมาจากวิวัฒนาการทางธรรมชาติผสมผสานกับการกระทำของมนุษย์และกลาย เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

คลองอ้อมนนท์¹ เป็นคลองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ในอดีตเป็นเส้นทางเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบไปด้วยโครงข่ายแม่น้ำลำคลอง ชุมชน วัด และพืชพรรณธรรมชาติ อยู่ในพื้นที่อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญโดยเฉพาะการทำสวนผลไม้ รู้จักกันในนาม “สวนในบางกอก” ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ในปัจจุบันยังคงมีระบบการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับธรรมชาติ โดยพื้นที่บริเวณด้านหลังบ้านมีการแบ่งไว้เพื่อทำสวน ในพื้นที่สวนปลูกพืชหลายชนิดและหลายระดับเพื่อเกื้อกูลกัน เช่น การปลูกต้นทุเรียนสลบด้วยต้นมังคุด อีกทั้งมีการจัดระบบไหลเวียนน้ำในสวนให้สามารถไหลเข้าออกได้ตามธรรมชาติ นอกจากนี้สถาปัตยกรรมบ้านเรือนยังมีลักษณะเป็นชุมชนริมน้ำยาวไปตามลำน้ำทั้งสองฝั่ง มีทำน้ำอยู่หน้าบ้าน บริเวณใต้ถุน

¹ คลองอ้อมนนท์ เป็นเส้นทางเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยาในอดีต แต่เนื่องจากความคดเคี้ยวของแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงคลองอ้อมนนท์ ในปี พ.ศ. 2179 พระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดเกล้าให้ขุดคลองตัดจากบริเวณปากแม่น้ำอ้อมตอนบนมาทะเลบริเวณหน้าวัดเขมภิตาราม เพื่อนำระยะทางคมนาคม ผลจากการขุดคลองตัดครั้งนี้ทำให้แม่น้ำเปลี่ยนทางเดินเกิดแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ขึ้น ส่วนแม่น้ำเดิมก็ตื้นและแคบลงกลายเป็นคลอง

บ้านใช้เป็นที่พักอาศัย และยังมีการทำสวนลอยน้ำโดยรอบบริเวณบ้านริมน้ำ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของภูมิทัศน์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะชุมชนริมน้ำ ดังนั้นคุณลักษณะของพื้นที่คลองอ้อมนนท์ จึงมีความสอดคล้องกับความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่กำหนดโดยองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งชาติ (UNESCO)² คือ ผลจากการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมหนึ่งๆผ่านทางกายภาพและการใช้งานที่มีความสอดคล้องกับลักษณะทางธรรมชาติของพื้นที่ (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548) จึงนับว่าบริเวณคลองอ้อมนนท์เป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าสูงทางด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม (ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2545).

ปัจจุบันพื้นที่คลองอ้อมนนท์ เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของเมือง เช่นการพัฒนาโครงข่ายถนนพระราม5 และถนนราชพฤกษ์ ผ่านพื้นที่สวนของชาวบ้าน การสร้างประตูปิด-เปิดน้ำบริเวณปากคลองอ้อมนนท์ การขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรร ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชนและสายน้ำเริ่มลดลง พื้นที่เกษตรกรรมริมน้ำถูกแทนที่ด้วยโครงการบ้านจัดสรรที่ขาดความกลมกลืนกับชุมชนเดิม (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548) เมื่อประตูปิด-เปิดน้ำสร้างเสร็จ จะส่งผลกระทบต่อชาวสวนเกษตรแบบดั้งเดิมซึ่งใช้การขึ้น-ลงของแม่น้ำเพื่อกำจัดศัตรูพืช อีกทั้งใช้ตะกอนของแม่น้ำเพื่อเป็นปุ๋ยสำหรับสวนผลไม้ ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำเปลี่ยนไป ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เป็นพื้นที่อยู่ใกล้อิทธิพลการขยายตัวของกรุงเทพมหานครมาก ก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว อาจส่งผลให้ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์สูญหายไปที่สุดในที่สุด

จากที่กล่าวมาชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรม อีกทั้งชุมชนแห่งนี้ยังอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากการขยายตัวของเมือง และพบว่าการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังมีอยู่ในวงจำกัด ทำให้ขาดแคลนข้อมูล รวมถึงกรณีศึกษาที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เพื่อรักษาเอกลักษณ์และคุณค่าของพื้นที่ให้คงอยู่ต่อไป

² ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบ่งเป็น 3 ประเภท 1. ภูมิทัศน์ที่ได้ออกแบบและสร้างสรรค์อย่างตั้งใจจากมนุษย์ เช่น สวนสวนสาธารณะ 2. ภูมิทัศน์ที่มีวิวัฒนาการอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนา ความเชื่อ 3. ภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางธรรมชาติ

1.2 คำถามงานวิจัย

“ ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์มีพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันอย่างไร คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์คืออะไรและมีคุณค่าในด้านใดบ้าง อีกทั้งควรมีแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไร ”

1.3 วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

- 3.1 ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์
- 3.2 ศึกษาคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์
- 3.3 ประเมินคุณค่าเพื่อวิเคราะห์หาความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์
- 3.4 เสนอแนะแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อีกทั้งศึกษาถึงคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งกลายเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ เพื่อวิเคราะห์หาความสำคัญและประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ รวมทั้งนำการประเมินคุณค่าที่ได้มาใช้เสนอแนะแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่บริเวณชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ครอบคลุมพื้นที่ อบต.บางรักใหญ่ หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 7 หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9 หมู่ที่ 10 หมู่ที่ 11

บางส่วนของ หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 5

อบต.เสาธงหิน หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 7 บางส่วนของหมู่ 4

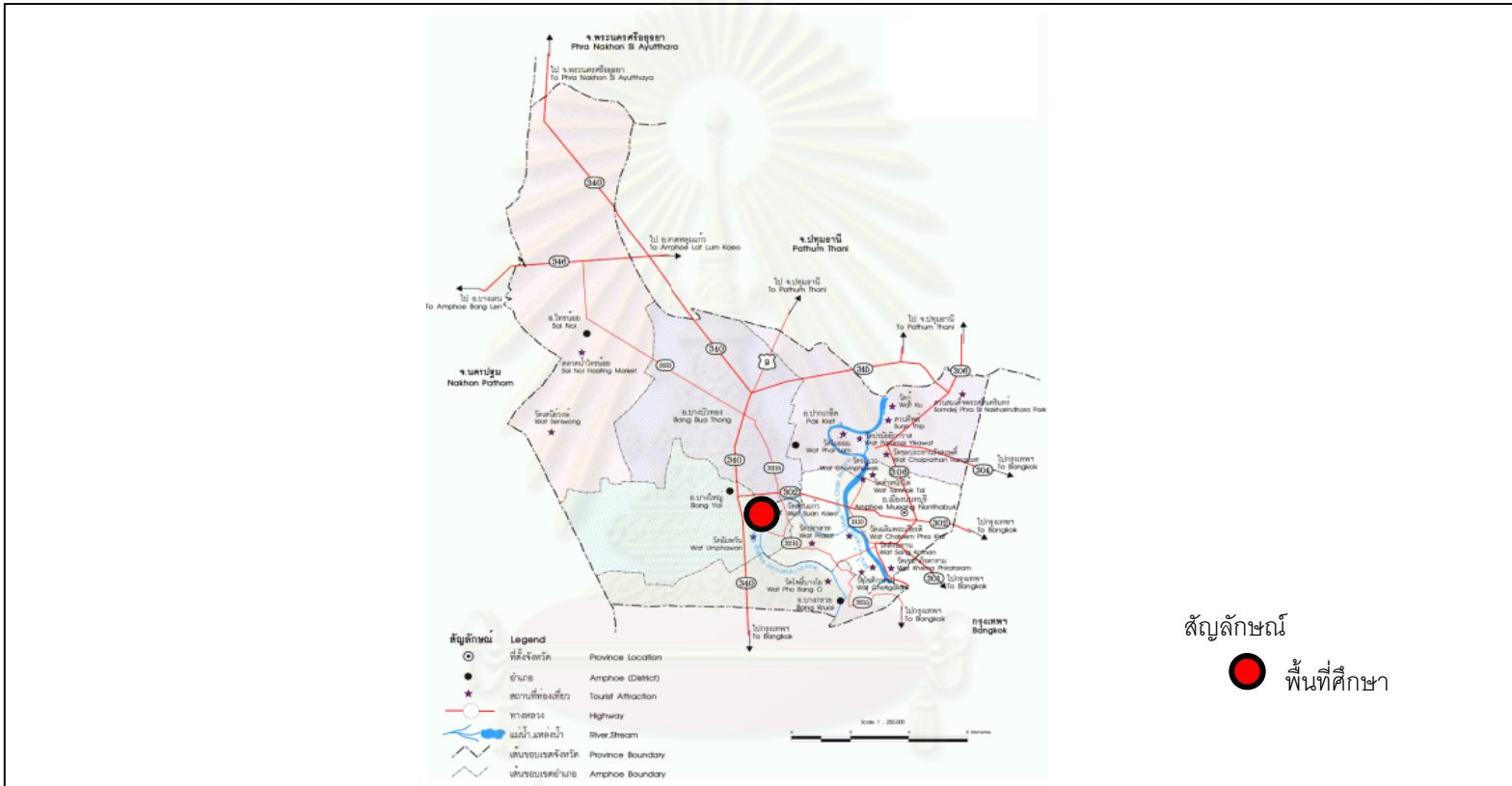
เทศบาลบางม่วง หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 5

อบต.บางเลน หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9

ประชากรทั้งสิ้นประมาณ 4,847 คน ขนาดพื้นที่ประมาณ 9.6 ตารางกิโลเมตร

มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลบางรักใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลบางม่วง และตำบลบางกร่าง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลบางรักน้อย อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลบางแม่นางและตำบลเสาธงหิน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

สัญลักษณ์
 พื้นที่ศึกษา

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี

แผนที่ 1.1 แสดงพื้นที่ศึกษา

ผู้ศึกษา : พัชร อาจสาลี

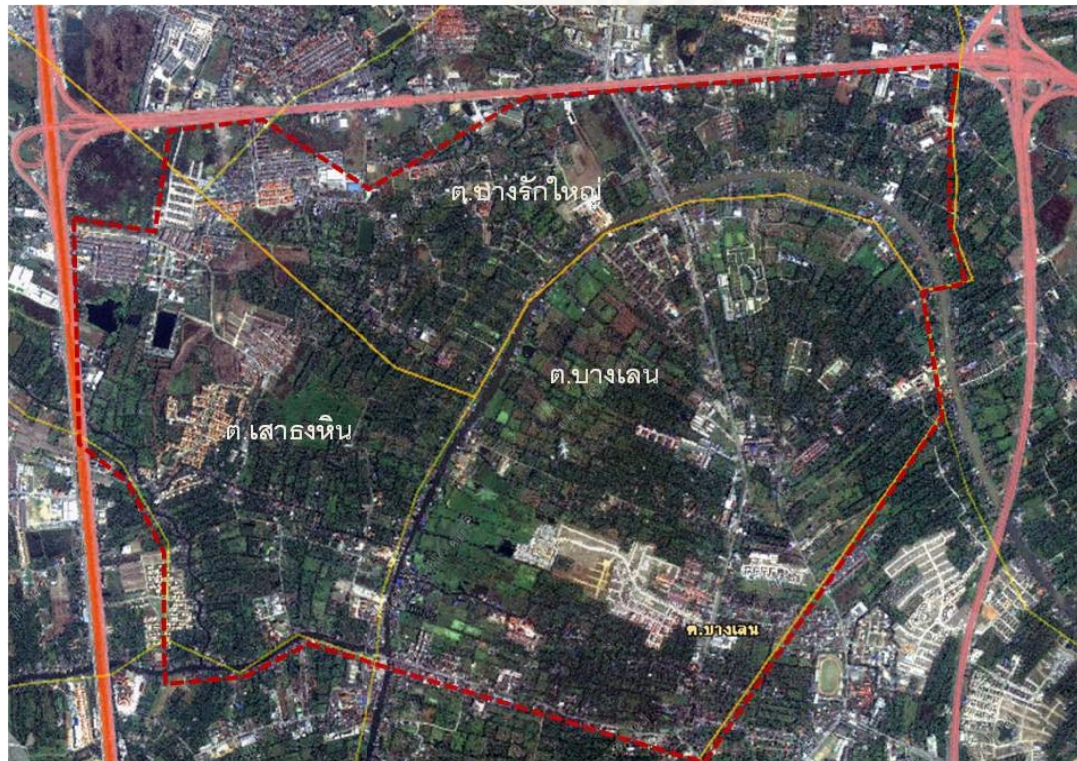

ที่มา : แผนที่การทองเที่ยวแห่งประเทศไทย

คณะกรมามีตุยกรมคาศศตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สัญลักษณ์
 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี

แผนที่ 1.2 แสดง-ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

ผู้ศึกษา : พัชร อางสาส์

ที่มา : ดัดแปลงจาก Point Asia

1.5 วิธีการและขั้นตอนดำเนินการศึกษา

ในการดำเนินการศึกษาค้างนี้ สามารถแบ่งวิธีการดำเนินการศึกษาได้เป็น 4 ขั้นตอนหลักๆ คือ

1.5.1 ศึกษาแนวความคิดทฤษฎี งานวิจัย และเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษา

1.5.1.1 แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง/กรณีศึกษา

1.5.2 รวบรวมข้อมูล

1.5.2.1 ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์

1.5.2.2 ศึกษาองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น การตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม การใช้ประโยชน์พื้นที่ว่าง ความเชื่อ วัฒนธรรม เป็นต้น

1.5.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

1.5.3.1 วิเคราะห์พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์ เพื่อให้ทราบพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากสาเหตุใด มีอะไรที่เปลี่ยนแปลงไปบ้างและเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1.5.3.2 วิเคราะห์องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ว่าอยู่บริเวณใด สัมพันธ์กับพื้นที่อย่างไร

1.5.3.3 การประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยใช้หลักเกณฑ์ในการประเมินความโดดเด่นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลก ขององค์การยูเนสโก ที่ใช้ในการประเมินคุณค่าของมรดกโลกด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม

1.5.3.4 ประมวลผลจากการศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์

1.5.3.5 สรุปผลการวิจัยเสนอแนะแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์

แผนภูมิที่ 1.1 แสดงขั้นตอนดำเนินการดำเนินการวิจัย

1.6 แหล่งที่มาข้อมูล

1.6.1 ข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมมาจากรายงาน เอกสาร ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่าย สถิติที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่

- กรมแผนที่ทหาร
- สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เทศบาลบางม่วง
- อบต.บางรักน้อย
- อบต.เสาชิงหิน
- อบต.บางเลน

1.6.2 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้ 4 วิธีคือ

1.6.2.1 วิธีการสำรวจภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูลสภาพทั่วไปของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ที่ตั้งและองค์ประกอบทางกายภาพในปัจจุบัน

1.6.2.2 วิธีการสังเกต(Observation) แบบไม่มีส่วนร่วมในการมองภาพความเคลื่อนไหวของกิจกรรมที่เกิดขึ้น และใช้วิธีสังเกตการณ์และสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับผู้คนในชุมชน นำข้อมูลบางส่วนมาประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลอื่นๆต่อไป

1.6.2.3 วิธีการสัมภาษณ์ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ (Key informants) แบบเจาะลึกและ การสัมภาษณ์ทั่วไปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ให้ทราบถึงความเป็นมาและพัฒนาการของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา เพื่อนำมาวิเคราะห์พัฒนาการของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิต กิจกรรมที่เกิดขึ้นบริเวณคลองและภายในพื้นที่ชุมชน ปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน รวมทั้งทัศนคติต่อการใช้ชีวิตริมคลอง

1.6.2.4 สันทนากลุ่ม (Focus Group) การสนทนากลุ่ม คือ การสัมภาษณ์กลุ่มย่อย มีผู้ร่วมสนทนากลุ่มเล็กๆ ประมาณ 10 คน ทั้งจากกลุ่มของหน่วยงานราชการ และกลุ่มประชากรที่เป็นบุคคลสำคัญในชุมชน เพื่อร่วมกัน ประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม วิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบัน สภาพปัญหา แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งเสนอแนะแนวความคิด เพื่อนำไปสู่การเสนอแนะมาตรการในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ทราบและเข้าใจถึง พัฒนาการ รวมไปถึงคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลอง
อ้อมนนท์

1.7.2 สามารถกระตุ้นจิตสำนึกและช่วยส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชน รู้จักถึงคุณค่าของภูมิ
ทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ เพื่อเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำให้
คงอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต

1.7.3 สามารถเสนอแนะแนวทางที่เหมาะสมและรูปแบบที่เป็นไปได้ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์
วัฒนธรรม โดยเกิดจากการวางแผนอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนบ้านคอวัง

1.7.4 หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง สามารถนำผลที่ได้จากการศึกษาไปใช้เป็นข้อมูล
พื้นฐานในการอนุรักษ์ชุมชนได้อย่างเหมาะสมกับคุณค่าของพื้นที่นั้นๆ

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวความคิดและทฤษฎี รวมทั้งกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา และวิเคราะห์ โดยมีแนวความคิดและทฤษฎี รวมทั้งกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ
- 2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าและวิเคราะห์ความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการการอนุรักษ์และแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง/กรณีศึกษา

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นคำศัพท์และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมัน ชื่อ คาร์ล ซาเออร์ เป็นผู้เริ่มในการนำคำว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมมาใช้กันจนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขยายเขตการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมไม่ให้จำกัดเฉพาะอาคารแต่ให้ครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมโดยรอบ โดยแนวความคิดของ คาร์ล ซาเออร์ นั้น ยึดเอาปัจจัยทางวัฒนธรรมเป็นหลัก โดยใช้เวลาเป็นสื่อกลางในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของภูมิประเทศให้กลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม เปรียบเสมือนปัจจัยทางกายภาพเป็นเวทีให้มนุษย์เข้าไปแสดงบทบาท โดยปรากฏหลักฐานคล้ายกับประทับรอยลงบนพื้นที่ ซึ่งบทบาทที่มนุษย์แสดงนั้นเป็นไปตามวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของตน นับเป็นการผสมผสานระหว่างปัจจัยทางวัฒนธรรมกับปัจจัยทางกายภาพให้เข้ากับวิถีของมนุษย์ในพื้นที่นั้น ลักษณะที่มนุษย์เข้าไปเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาติจนกลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังกล่าว หลังซาเออร์ ได้มีหลายองค์กรให้คำจำกัดความของคำว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ไว้หลากหลายมากขึ้น เพื่อตอบสนององกระแสการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่แพร่หลายไปทั่วโลก

ต่อมาราวปี ค.ศ. 1990 คณะกรรมการมรดกโลกได้เริ่มศึกษาและเสนอแนวคิดดังกล่าวออกมาอย่างเป็นทางการ และมีกรขึ้นทะเบียนมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมขึ้นอย่างเป็นทางการ สำหรับประเทศไทย แนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นที่แพร่หลายในระยะหลายปี

ผ่านมา ในปี 2549 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ดำเนินโครงการสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรม และเริ่มโครงการนำร่องใน 12 จังหวัด

2.1.1 ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. 2550 (2550:1)ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า พื้นที่ทางภูมิศาสตร์อันประกอบด้วยแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรม และทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และมีคุณค่าทางด้านความงาม มีสุนทรียะ โดยพื้นที่นั้นๆ จะสะท้อนเรื่องราวบอกเล่าความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ การก่อตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่างๆ ในพื้นที่นั้น โดยมีพัฒนาการทางสังคมของวิถีชนที่มีคุณค่า ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

อิโคโมสไทย ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า มรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและโดยมนุษย์รวมกัน แสดงให้เห็นถึงสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานที่ผ่านช่วงเวลาภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพและ/หรือสิ่งที่เป็นอยู่ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติรวมไปถึงแรงผลักดันทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ทั้งจากภายนอกและภายใน ความหลากหลายของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติที่หล่อหลอมเป็นมรดกภูมิทัศน์วัฒนธรรม มักจะสะท้อนเทคนิคเฉพาะของการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืนตามคุณลักษณะและข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่มนุษย์ตั้งถิ่นฐานอยู่ และความสัมพันธ์ของจิตวิญญาณกับธรรมชาติ

Peter Folwer (2002: 18) ได้ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ผลลัพธ์ที่เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ผ่านกาลเวลาจนกระทั่งปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพและโอกาสที่จะนำเสนอขึ้นโดยที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นตัวกำหนดรูปแบบ ตลอดจนเป็นการสืบต่อในทางสังคม เศรษฐกิจ และแรงกดดันทางวัฒนธรรม ทั้งปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน โดยพื้นที่ดังกล่าวได้ผ่านการเลือกเฟ้นตามหลักเกณฑ์ของคุณค่าในความโดดเด่นอันเป็นสากล (Universal Value)จนสามารถเป็นตัวแทนที่ชัดเจนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมรวมถึงแสดงให้เห็นถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมแห่งภูมิภาค

ในขณะที่สภายุโรป หรือ Council of Europe ได้กำหนดความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ใน European Landscape Convention 2000 ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งมนุษย์รับรู้ได้ โดยอัตลักษณ์ของพื้นที่เป็นผลมาจากการกระทำ และปฏิกริยาระหว่างปัจจัยทางธรรมชาติและปัจจัยที่เกิดจากมนุษย์ โดยมีการกล่าวถึงการกระทำที่เกิดจากมนุษย์ในอดีตซึ่งเน้นย้ำถึงประเด็นความสำคัญในเรื่อง “วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลง”

ส่วนในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ หรือการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ได้กำหนดความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้หลายประเภทได้แก่

1. ภูมิทัศน์ที่มีความเชื่อมโยงซึ่งรวมถึงภูมิทัศน์ที่มีความหมายทางศาสนา
2. ภูมิทัศน์ที่สะท้อนกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ยังคงดำเนินอยู่
3. สถานที่ที่สื่อความสัมพันธ์กับกิจกรรมในประวัติศาสตร์หรือในช่วงระยะเวลาหนึ่ง
4. สถานที่ที่แสดงถึงขั้นทางประวัติศาสตร์
5. สถานที่ที่แสดงถึงความพึงพาของกิจกรรมต่างๆที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์บนระบบของธรรมชาติ
6. ภูมิทัศน์ที่เป็นเส้นตรง
7. สถานที่ที่มีเรื่องราวเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ของสถานที่นั้นๆ
8. สถานที่ที่แสดงเรื่องราวหลากหลาย หรือมีคุณค่าหลายประการ

จากตัวอย่างแนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมข้างต้น ความหมายและประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีทั้งความเหมือนและต่างกันไป แต่อาจกล่าวได้ว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือ

1. มีธรรมชาติเป็นรากฐานของมรดกทางวัฒนธรรม
2. สิ่งแวดล้อมเป็นบริบทของการกระทำหรือกิจกรรมของมนุษย์
3. เกิดการรับรู้เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น (Sense of place) ที่สามารถเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิทัศน์นั้นทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

2.1.2 ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ในการศึกษาเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้จำแนกประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็นประเภท ด้วยเกณฑ์ที่แตกต่างกันไป

คณะกรรมการมรดกโลก (World heritage Committee) ได้จำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบปลั้สร้างสรรค้อย่างตั้งใจโดยมนุษย์ ซึ่งรวมทั้งสวนและสวนสาธารณะที่สร้างขึ้นเพื่อเหตุผลทางสุนทรีย์ ซึ่งส่วนมากมักจะเกี่ยวเนื่องกับศาสนาหรืออนุสรณ์สถาน
2. ภูมิทัศน์ที่วิวัฒนาการมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ การปกครองหรือศาสนา และมีพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันผ่านความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับ

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในพื้นที่นั้นๆ เช่น ภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นพัฒนาการของ รูปทรง และ องค์ประกอบ ที่รวมกันขึ้นเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในที่นี้แบ่งเป็น 2 หัวข้อย่อยดังนี้

2.1 ภูมิทัศน์ที่หยุดนิ่ง หรือ ซากภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ถูกทิ้งร้างไปตามวัฏจักรของ การเสื่อมลงของพื้นที่ หรืออาจถูกทิ้งร้างไปอย่างฉับพลัน

2.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ยังเคลื่อนไหว กล่าวคือ เป็นภูมิทัศน์ที่สะท้อนให้เห็นถึง การดำเนินชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ ในปัจจุบัน ที่แสดงถึงพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากอดีต กระทั่งปัจจุบัน

3. ภูมิทัศน์ที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมในพื้นที่ ตัวอย่างเช่น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่ง มรดกโลกที่แสดงออกซึ่งพลังอันยิ่งใหญ่และแรงบันดาลใจจากศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมที่ เกี่ยวเนื่องกับภูมิลักษณะทางธรรมชาติที่มีมากกว่าประจักษ์พยานที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม

อาจารย์วนิดา พิงสุนทรและคณะ(2550) ได้จำแนกประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ออกเป็น 3 ประเภท โดยใช้เกณฑ์ของระดับความเข้มข้นของการที่มนุษย์เข้าไปจัดการ สภาพแวดล้อมเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับการดำเนินชีวิต ตามแนวคิดหลักของภูมิทัศน์ วัฒนธรรม กล่าวคือ

1. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบ **ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม** หรือ **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบ ชนบท** คือ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิต มี ลักษณะโดดเด่นในการดำเนินชีวิตใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม มีระบบเครือญาติที่เข้มแข็ง เคารพสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

2. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบ **ภูมิทัศน์ที่มีลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์ วัฒนธรรม** หรือ **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกึ่งเมืองกึ่งชนบท** คือ ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้น ทั้งในแง่ ของทรัพยากร แรงงาน ความรู้ เทคโนโลยี ย่อมมีการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์เพื่อให้สนองต่อ ความต้องการในการดำรงชีวิตที่มีมากยิ่งขึ้นด้วย แต่อย่างไรก็ตามก็ยังให้คุณค่าของระบบ นิเวศวิทยาเดิม

3. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบ **วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์** หรือ **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง** คือ มนุษย์ตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนานมีการปรับสภาพภูมิประเทศให้สนองกับการดำเนินชีวิต จน บางครั้งเป็นความพยายามที่จะเอาชนะสภาพแวดล้อมเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการรองรับของ พื้นที่ต่อกิจกรรมต่างๆ และมีความหลากหลายมากขึ้น

ในส่วนของประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้นำประเภทไปใช้ประกอบในการอธิบายพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อจะให้เห็นภาพของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.1.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม (นพณัฐ โอศิริ, 2551: 7-11)

1.) การจัดพื้นที่ว่าง (Organization of space) หมายถึงการจัดวางองค์ประกอบต่างๆ เช่น อาคาร พืชพรรณ ทางสัญจร ฯลฯ ลงบนพื้นที่ว่างเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านการอยู่อาศัยและวัฒนธรรมประเพณีการจัดพื้นที่ว่างมีปัจจัยกำหนดหลายประการไม่ว่าจะเป็นความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ ความต้องการด้านใช้สอย แบบแผนอันเกิดจากคติความเชื่อ หรือความพึงพอใจตามรสนิยม การจัดพื้นที่ว่างของมนุษย์แสดงให้เห็นชัดเจนในการวางผังเมือง หมู่บ้าน วัด วัง และสวนสาธารณะ

1.1 คติความเชื่อและประเพณีนิยม

คติความเชื่อและประเพณีนิยม คือแบบแผนที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต รากฐานของคติความเชื่อและประเพณีนิยมในประเทศไทยมาจากทั้งความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติหรือวิญญาณนิยม (animism) และพุทธศาสนา การจัดที่ว่างหรือการวางผังบริเวณที่อ้างอิงกับคติความเชื่อและประเพณีนิยมนั้นมีบทบาทสำคัญในการสร้างเอกลักษณ์ให้แก่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพราะนอกจากจะแสดงรูปแบบที่มีความเฉพาะตัวของแต่ละภูมิภาคแล้ว ยังแฝงไปด้วยความหมายที่ลึกซึ้งอันสะท้อนให้เห็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมได้อย่างเด่นชัด

1.2 รสนิยม

นักภูมิศาสตร์ชื่อเดวิด โลเวนธาล (David Lowenthal) และฮิว พรินซ์ (Hugh Prince) เคยกล่าวไว้ว่าหนึ่งในหลายปัจจัยที่มีส่วนในการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือรสนิยมของมนุษย์ โดยทั่วไปแล้ว รสนิยมมักสัมพันธ์ไปกับเรื่องสุนทรียภาพ เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความงามในอุดมคติ รสนิยมอาจเกิดจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาแต่วัยเยาว์หรือเกิดจากการเรียนรู้ใหม่ๆ ดังนั้นรสนิยมจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอิทธิพลภายนอกและจิตใต้สำนึกของแต่ละคน

รสนิยมที่ปรากฏในภูมิทัศน์วัฒนธรรมแม้จะมีความหลากหลายแต่ก็อาจมีความคล้ายคลึงกันสำหรับในกลุ่มคนที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดียวกัน เช่น ชาวอังกฤษมักชอบภูมิทัศน์ธรรมชาติที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี รสนิยมนี้สะท้อนให้เห็นในรูปแบบของสวนสาธารณะและภูมิทัศน์ถนน ในประเทศไทย รสนิยมทางภูมิทัศน์ขึ้นอยู่กับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ชัดว่าหนึ่งในวัฒนธรรมภายนอกที่มี

บทบาทต่อสุนทรียภาพในอุดมคติของชาวไทยมากที่สุดคือ วัฒนธรรมตะวันตกที่มีต่อรูปแบบวัฒนธรรมเมือง

2) กิจกรรมของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงผืนดินเพื่อการดำรงชีวิต

2.1 เกษตรกรรม หมายถึงกระบวนการผลิตอย่างมีระบบด้วยการเพาะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ มีปัจจัยหลายประการที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบการเกษตรในแต่ละพื้นที่ เช่น สภาพภูมิศาสตร์ ความชำนาญเฉพาะกลุ่ม ทิศทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยี

2.2 การประมง เกิดควบคู่ไปกับการตั้งถิ่นฐานชายฝั่งทะเล และแม่น้ำลำคลอง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

2.1.4 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (นวนัฐ โอศิริ, 2551: 48-57)

ในแนวคิดเรื่ององค์ประกอบสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้นำองค์ประกอบของภูมิทัศน์พื้นถิ่นมาเป็นแนวทางการศึกษาเนื่องจาก ภูมิทัศน์พื้นถิ่นคือสภาพตัวอย่างที่เด่นชัดของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานภูมิศาสตร์กับวัฒนธรรมเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน วิถีชีวิตของชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติเพื่อผลิตทางการเกษตร ในขณะที่ชุมชนต้องปรับตัวเพื่ออยู่ร่วมกัน รวมทั้งมีกฎเกณฑ์และจารีตประเพณีเพื่อการปกป้องรักษาธรรมชาติ ภูมิทัศน์พื้นถิ่นนั้นเป็นสิ่งมีชีวิต การเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่เกิดจากความต้องการของผู้อยู่อาศัยในการตอบสนองชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

องค์ประกอบสำคัญจึงประกอบไปด้วย

1) ผังบริเวณและระบบที่ว่าง

1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านพื้นถิ่นในภูมิภาคต่างๆของประเทศไทย โดยพื้นฐานแล้วหมู่บ้านพื้นถิ่นเป็นสังคมเกษตรกรรม การเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านหรือชุมชนจึงที่ต้องพึ่งพาอาศัยแหล่งน้ำและพื้นดินสำหรับเพาะปลูกเป็นหลัก ปัจจุบันเราสามารถจำแนกรูปแบบการตั้งถิ่นฐานได้ 3 ประเภทคือ

การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว(linear settlement) เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีบ้านเรือนเกาะตัว เป็นแนวยาวไปตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง ชุมชนใช้ลำน้ำเป็นเส้นทางสัญจรที่ยาวและอาจควบคุมปัญหาน้ำท่วมได้ยาก ตัวอย่างของการตั้งถิ่นฐานประเภทนี้คือ ชุมชนเกษตรกรรมภาคกลาง

การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม(clustered settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัวบนที่ดอนเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาน้ำท่วม เช่น ชุมชนที่ราบลุ่มแม่น้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชน

ประมงริมฝั่งทะเล ฯลฯ ด้วยข้อจำกัดในด้านพื้นที่ทำให้การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้ประกอบด้วย บ้านเรือนที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดเกาะกลุ่มกันเพื่อประหยัดเนื้อที่

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย(Scattered settlement) เป็นการตั้งบ้านเรือนแบบกระจาย เป็นกลุ่มเล็กๆเฉพาะเครือญาติ ไม่เกาะกลุ่มขนาดใหญ่เหมือนสองประเภทแรก ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายพบตามพื้นที่สวนและไร่นาต่างๆ เช่น บ้านชาวสวนยางพารา และบ้านชาวเขา

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถ ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและ การคัดสรรรูปแบบที่เหมาะสมกับวิถีชีวิต

1.2 ระบบที่ว่างและทางสัญจร

ลักษณะการวางผังบริเวณหมู่บ้านแต่ละแห่งจะแตกต่างกันไปตามกลุ่มวัฒนธรรมและ ภูมิภาค ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ภูมิศาสตร์ วิธีการผลิต แบบแผนประเพณี และ ระบบความเชื่อ โดยทั่วไปแล้วการวางผังบริเวณหมู่บ้านนั้นมีเป้าหมายเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่ อยู่อาศัยให้เย็นสบายรวมทั้งเอื้ออำนวยต่อวิถีชีวิตและพิธีกรรมในชุมชน

การจัดที่ว่างทางภูมิทัศน์ยังสัมพันธ์กับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐาน เป็นแนวยาวริมแม่น้ำลำคลองจะมีเรือนดั้งเดิมหรือเรือนต้นตระกูลสร้างติดอยู่ริมน้ำโดยมีเรือน ลูกหลานหรือญาติพี่น้องสร้างถัดออกมาตามแนวตั้งฉากกับแม่น้ำ เรือนแต่ละกลุ่มซึ่งเป็นเครือ ญาติกันนี้สามารถเข้าถึงได้ด้วยทางเดินแคบๆที่มีปลายเปิดออกสู่น้ำลำคลองและมีบ้านเรียง รายอยู่สองข้างนี้เป็นรูปแบบการวางผังที่นอกจากจะให้ร่มเงาแก่คนเดินแล้ว ยังช่วยเพิ่มการ ไหลเวียนของกระแสลม สามารถลดความรู้สึกอ้าวได้หากวางทางเดินในแนวเหนือใต้

2) สถานที่ประกอบพิธีกรรม

ชุมชนพื้นถิ่นมีชีวิตผูกพันกับระบบความเชื่อใหญ่ๆสองระบบคือ ศาสนาพุทธและอำนาจ เหนือธรรมชาติ ระบบความเชื่อทั้งสองนี้ปรากฏให้เห็นชัดเจนในการวางผังบริเวณหมู่บ้าน หรืออีก นัยหนึ่งคือ สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ

2.1 ลานกลางบ้าน คือลานโล่งบริเวณศูนย์กลางหมู่บ้าน ในเชิงวัฒนธรรมลาน กลางบ้านเป็นสัญลักษณ์ของจิตวิญญาณของชุมชน ในช่วงเวลาปกติลานกลางบ้านจะเป็นที่ที่มี กิจกรรมประจำวันเกิดขึ้น เช่น ลานตากข้าวปลาอาหารแห้ง ตลาดนัด ที่พบปะชุมชนของชาวบ้าน สนามเด็กเล่น และลานกีฬา ลานกลางบ้านมีองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ประการคือ ศาลากลางบ้าน และต้นไม้ใหญ่ โดยทั่วไปศาลากลางบ้านเป็นอาคารโถง ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ต้นไม้ใหญ่นั้นมัก เป็นต้นไม้ตระกูลไทร โพ กร่าง

2.2 หอผี คือ โครงสร้างไม้ยกเสาสสูง 4 – 6 เสามีลักษณะคล้ายเรือนพักอาศัย ขนาดย่อส่วน ตั้งอยู่ชายขอบของหมู่บ้าน เชื่อกันว่าหอผีเป็นที่สิงสถิตของเจ้าที่หรือผีคุ้มครองอาณาเขต(territorial spirit) และมีหน้าที่ควบคุมดูแลอาณาบริเวณหมู่บ้านและผู้อยู่อาศัยทุกคน

2.3 ศาสนสถาน วัดเป็นศาสนสถานที่สำคัญที่สุดในชุมชนพุทธของภูมิภาคต่างๆ โดยทั่วไปแล้ววัดจะประกอบด้วยเขตพุทธาวาสอันประกอบด้วยอาคารที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และเขตสังฆาวาสชัดเจน แต่วัดขนาดเล็กตามหมู่บ้านมักใช้เพียงที่ว่างในการแบ่งเขตเท่านั้น

ตำแหน่งที่ตั้งของวัดในหมู่บ้านและสิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัด มีความแตกต่างไปตามจารีต ประเพณี ของแต่ละภูมิภาค วัดในชุมชนภาคกลางจะตั้งบริเวณศูนย์กลางของหมู่บ้านและอยู่ริมลำน้ำ รูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารประธานในวัดมีเอกลักษณ์เฉพาะที่สามารถให้เห็นความแตกต่างของแต่ละภูมิภาค

3) เรือนและอาณาบริเวณ

เรือนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพราะเรือนเป็นเสมือนตัวแทนทางกายภาพที่สะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน จุดเริ่มต้นของการสร้างเรือนคือการเน้นประโยชน์ใช้สอยที่สอดคล้องกับระบบการผลิตและสภาพแวดล้อม ดังนั้นเรือนพื้นถิ่นไทยจึงมีลักษณะที่เรียบง่าย ดูสมถะ มีขนาดสัดส่วนที่พอเหมาะกะกับมนุษย์ แสดงสัจจะของโครงสร้าง และใช้วัสดุก่อสร้างที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น

เรือนพื้นถิ่นในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นของภูมิภาคใดก็ตามจะมีลักษณะร่วมกันอยู่บางประการ กล่าวคือ เป็นเรือนที่มีใต้ถุน หลังคาทรงจั่ว และมีชานเรือนสำหรับใช้สอยเอนกประสงค์

ภาคกลาง รูปแบบของเรือนภาคกลางตอบสนองต่อสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง อากาศร้อนอบอ้าว ฝนค่อนข้างชุก เรือนภาคกลางส่วนใหญ่วางตัวตามแนวตะวันออก-ตะวันตกหรือหันข้างเรือนไปทางทิศเหนือ-ใต้ ยกเว้นเรือนของชาวมอญที่วางตัวขวางตะวัน เรือนภาคกลางเป็นเรือนไม้ ยกใต้ถุนสูง มีชานโล่งกว้างเพื่อการถ่ายเทอากาศ ชานเรือนภาคกลางเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ บนชานเรือนมักวางไม้กระถางที่เป็นทั้งไม้ผลและไม่ดอก หลังคาเป็นหลังคาจั่วทรงสูงยอดแหลม และมีชายคายื่นยาวเพื่อป้องกันฝนสาดเข้าหน้าต่างหรือกระแทบฝาเรือน การที่เรือนภาคกลางมีหลังคาจั่วสูงเนื่องมาจากวัสดุที่ใช้มุงหลังคา เช่น จาก แปก กระเบื้องดินเผา จะต้องมุงหลังคาสูงชันเพื่อไม่ให้น้ำฝนขังจนทำให้หลังคารั่วซึมได้

ส่วนใน ญัตตบรรณเบอรร่า (Lennon, Mathews and Associates, 1996: 4-6) ได้บรรยายถึง หลักฐานทางกายภาพทั้งหมดของภูมิทัศน์หรือลักษณะเด่นของภูมิทัศน์ รวมไปถึงสภาพแวดล้อม และภูมิศาสตร์กายภาพ โครงสร้างที่ยังคงอยู่ อีกทั้งหลักฐานทางโบราณคดี นอกจากนี้ยังรวมไปถึง หลักฐานที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น วรรณคดีหรือศิลปกรรม หรือคติชาวบ้าน อาจปรากฏในหลักฐานทาง เอกสาร วรรณกรรม จิตรกรรม หรือในความทรงจำและเรื่องเล่า

การแบ่งประเภทและรูปแบบองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถทำได้ หลากหลายวิธี ขึ้นอยู่กับหลักฐานทางกายภาพที่สามารถบรรยายคุณลักษณะได้ คณะกรรมการ มรดกของออสเตรเลียได้ใช้การแบ่งหมวดหมู่ตามรูปแบบที่แตกต่างของสถานที่ ด้วยคุณค่าทาง ประวัติศาสตร์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 แสดงการแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของคณะกรรมการมรดก ออสเตรเลีย

โครงสร้าง	ลักษณะทางกายภาพที่ยังคงอยู่ โครงสร้างที่มีลักษณะเด่น มีความสัมพันธ์กับ กิจกรรมของมนุษย์ เช่น อาคาร, กระท่อม, เขื่อน หรือคอกปศุสัตว์
กลุ่มอาคาร	จำนวนลักษณะพิเศษ ที่แต่ละส่วนมีความสัมพันธ์กันในบางประการ เช่น ความสำเร็จในการใช้ หรือประโยชน์ใช้สอย,
ที่ตั้ง	แหล่งที่ตั้งของเหตุการณ์, โครงสร้าง หรือกลุ่มอาคาร, หลักฐานทางกายภาพที่ ยังคงหลงเหลืออยู่
ลักษณะพิเศษ	องค์ประกอบ หรือส่วนประกอบของภูมิทัศน์ ที่ตั้ง หรือกลุ่มอาคาร ลักษณะพิเศษ ทางธรรมชาติ เช่น ถนนที่มีต้นไม้แปลกๆ สองข้างทาง การสะสมการตกตะกอน ของแร่ธาตุ
ลักษณะเป็นแนวยาว	โครงข่าย (ภูมิทัศน์แบบ ยาว, แคบ หรือองค์ประกอบของภูมิทัศน์, เช่น ถนน หรือ เส้นทางขนส่ง และส่วนประกอบที่เกี่ยวข้อง, รวมไปถึงบริเวณหยุดพัก, คอก ปศุสัตว์, ที่พักชั่วคราว

ที่มา : ญัตตบรรณเบอรร่า อ้างถึงใน Lennon, Mathews and Associates (1996)

การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของคณะกรรมการมรดกออสเตรเลีย จะ ให้ความสำคัญเฉพาะองค์ประกอบด้านกายภาพเป็นสำคัญ ซึ่งยังไม่ครอบคลุมมิติด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิต ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาถึงองค์ประกอบของภูมิทัศน์ วัฒนธรรม

การอุทยานแห่งชาติ (National Park Service) ของสหรัฐอเมริกา (2549: 10) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ ใช้แนวทางที่คล้ายคลึงกัน แต่จะมีบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีเพิ่มเติมเข้ามา จากแนวทางนี้สามารถตีความหมายได้ว่า ธรรมชาติและวัฒนธรรมนั่นเอง ที่องค์ประกอบสำคัญในการกำหนดรูปร่างของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตารางที่ 2.2 แสดงการแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา

กระบวนการกำหนดรูปร่างของพื้นที่	
1. การใช้ที่ดินและกิจกรรม	รูปแบบการใช้ที่ดิน, อาชีพ
2. รูปแบบของระบบพื้นที่	เช่น ขนาดของพื้นที่เกษตรกรรม, การตั้งถิ่นฐาน หรือ โครงสร้างของแหล่งที่ตั้ง, การเข้าถึงแหล่งน้ำ; สิ่งเหล่านี้อาจได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางด้านการเมือง หรือนโยบายของรัฐ
3. การปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ	วิถีชีวิต ประเพณี และการปฏิบัติต้องมีการปรับให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมท้องถิ่นและระบบนิเวศวิทยา
4. วัฒนธรรมประเพณี	อิทธิพลต่อการใช้ที่ดิน, การครอบครองที่ดินและรูปร่างของที่ดิน
องค์ประกอบด้านกายภาพ	
5. โครงข่ายการสัญจร	ระบบเพื่อการขนส่ง คน สินค้า และวัตถุดิบ
6. เส้นแบ่งเขต	เช่น กรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดิน, คอกม้า หรือ คอกปลูสัตว์ที่มีการกำหนดโดยรัฐ
7. การเพาะปลูก	การเพาะปลูกมีความสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน เช่น ไร่ต้นไม้, รมเงาของต้นไม้, ป่าซุง
8. อาคาร, โครงสร้าง และสิ่งก่อสร้าง	อาคารที่พักในกิจกรรมของมนุษย์; โครงสร้างที่สนองประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ นอกเหนือจากที่พักอาศัย, ในขณะที่วัตถุค่อนข้างเล็กแต่มีความสำคัญคงที่ หรือ โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น การทำเครื่องหมาย หรืออนุสาวรีย์
9. การรวมกลุ่ม	การรวมกลุ่มของอาคาร, โครงสร้าง หรือลักษณะพิเศษอื่นๆ เช่น ในพื้นที่เกษตรกรรม หรือกลุ่มของการตั้งถิ่นฐาน
10. แหล่งโบราณคดี	ที่ตั้งของกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ หรือร่องรอยการ

	ประกอบอาชีพ, ร่องรอยพื้นผิวที่ยังคงหลงเหลืออยู่
11. องค์ประกอบที่มีขนาดเล็ก	องค์ประกอบในระดับบุคคล เช่น สัญลักษณ์ถนน, ประตูรั้ว, สะพานสำหรับคนเดินเท้า เป็นต้น โดยส่วนรวมอาจจะมาจากการกำหนดเส้นแบ่งเขต, โครงข่ายการสัญจร เป็นต้น

ที่มา : การอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา อ้างถึงใน Lennon, Mathews and Associates (1996)

การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา มีความครอบคลุมและชัดเจนโดยกล่าวถึงองค์ประกอบด้านกายภาพภายนอก และองค์ประกอบด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต แต่ในส่วนของคณะกรรมการมรดกออสเตรเลียนั้นกล่าวถึงเฉพาะรายละเอียดด้านกายภาพเป็นหลัก แต่ถึงอย่างไรก็ตามทั้งสามแนวคิดนี้เหมาะสมในการนำมาผสมผสานและประยุกต์เพื่อเป็นใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ โดยจะต้องดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพเฉพาะของพื้นที่ ตำแหน่งที่ตั้ง และขอบเขตที่ทำการศึกษา

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ

คำว่า “ชุมชน” มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย แต่โดยรวม “ชุมชน” มีความหมายคือ บริเวณหรือ สถานที่หนึ่งๆ ที่มีผู้คนอาศัยอยู่ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกัน เพราะมีความต้องการและผูกพันด้วยกัน พึ่งพาอาศัยกัน

พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2524 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชนหรือประชาสังคม คือ

- 1) กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมที่จะประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชนที่หมายถึงเขตพื้นที่ ระดับความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนถึงพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ ใกล้ชิดกว่าและความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดของชาติ หรือศาสนา
- 2) ความรู้สึกและทัศนคติทั้งหมดที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเป็นกลุ่ม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524: 112)

(สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2515: 19)องค์ประกอบที่รวมกันเป็นชุมชนนั้นโดยทั่วไปแล้วจะต้องมีองค์ประกอบดังนี้

- 1) คนหรือกลุ่มบุคคล
- 2) มีอาณาเขตครอบคลุมบริเวณหนึ่งบริเวณใด
- 3) ความสนใจร่วมกัน ซึ่งทำให้เกิด
 - การปฏิบัติระหว่างกัน
 - ความสัมพันธ์ระหว่างกัน
 - การรวมตัวอยู่ในอาณาเขตนั้น

Warren (1972) ให้นิยามของชุมชนว่า มีความหมายทั้งในแง่จิตวิทยา และภูมิศาสตร์โดยชุมชนสามารถสังเกตได้จากการมีกิจกรรม และระบบการกำหนดคุณค่าทางสังคมของคนในชุมชนนั้นตลอดจนการมีพื้นที่เฉพาะที่มีผู้คนเกาะกลุ่มกัน ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้

- 1) อาคารและบ้านพักอาศัย (Residential)
- 2) ขอบเขตทางภูมิศาสตร์ (Geography Boundary)
- 3) ความเชื่อมโยงระหว่างกัน (Mutual Relationship)
- 4) การจัดระเบียบทางสังคม(Social Organization)
- 5) ความมีจิตสำนึกสำหรับชุมชน (Community Community)

2.2.1 ความหมายของชุมชนริมน้ำ

ไพฑูถย์ เครื่องแก้ว ณ ลำพูน (2518) ชุมชนริมน้ำ หมายถึง ชุมชนที่มีบ้านเรือนสิ่งปลูกสร้างเรียงรายตามริมน้ำ และเป็นชุมชนที่มีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง มีลักษณะคล้ายกับชุมชนชนบท มีการประกอบอาชีพแบบสังคมเกษตรกรรม มีความผูกพันกับครอบครัวและสืบสานวัฒนธรรมยึดมั่นในขนบธรรมเนียมแบบท้องถิ่น

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2529) ชุมชนริมน้ำ หมายถึง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีรูปลักษณะโดดเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยเรือนแพ หรือเป็นลักษณะชุมชนสะเทินน้ำสะเทินบก คือ เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง หรืออยู่ในน้ำตื้นๆรวมทั้งบริเวณน้ำท่วม ซึ่งใช้ประโยชน์จากน้ำในการสัญจรและรับส่งสินค้า ตลอดจนการอุปโภคบริโภค ประกอบด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง ดังนั้นสังคมไทยจึงมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ คือ การสร้างถิ่นฐานอยู่แบบง่าย ๆตามแม่น้ำลำคลอง ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่ในน้ำเลยที่เดียวหรืออยู่บนตลิ่งก็ได้

2.2.2 องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนริมน้ำ

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำเป็นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์มีความโดดเด่น สวนใหญ่จะอยู่ตามริมแม่น้ำ ลำคลอง ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนชาวสวน ประกอบด้วยลักษณะทางชุมชนและองค์ประกอบทางกายภาพดังนี้

2.2.2.1 ลักษณะทางชุมชน

1) ชุมชนริมน้ำ เป็นชุมชนที่มีการสร้างบ้านเรือนอยู่ริมน้ำคูคลองสายหลักต่างๆ จำแนกได้คือ

1.1 ชุมชนเมือง/ย่านการค้า มักเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสายหลักต่างๆ ที่เชื่อมกับแม่น้ำอันเป็นศูนย์กลางการค้าขาย

1.2 ชุมชนชาวสวน คือ ชาวสวนที่มักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ ส่วนด้านในเป็นพื้นที่เกษตรกรรม

2) ชุมชนที่ไม่ได้อยู่ริมน้ำ

1.1 ชุมชนเมือง/ย่านการค้า คือ บริเวณการตั้งถิ่นฐานที่มักอิงกับแนวถนน หรือ การคมนาคมทางบก มีความหนาแน่นของอาคารบ้านเรือน เป็นศูนย์กลางชุมชน มีสถานที่ราชการ โรงเรียน และอื่นๆ

1.2 ชุมชนชาวสวน หมายถึง อาคารบ้านเรือนของชาวสวนที่มักตั้งอยู่ในพื้นที่สวน ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไป

2.2.2.2 องค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ

ศรีศักดิ์ วัลลโภดม (2543: 36) อธิบายเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของชุมชนในลุ่มแม่น้ำไว้ว่า สภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนการคมนาคมของชาวบ้านต้องอาศัยเรือและการสัญจรทางน้ำตลอดทั้งปี ทำให้เลือกที่จะตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ อาคารจะตั้งเสาสองชั้นในที่ที่น้ำท่วมถึงและที่น้ำท่วมไม่ถึง

ลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัดของเรือนไทย คือ การมีรูปทรงของเรือนสูงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดสามห้อง (แปดเสา) เป็นหลัก มีหน้าต่างสี่ด้านเพื่อให้ลมผ่านทะลุได้ การมีใต้ถุน สิ่งเหล่านี้สร้างให้มีความเหมาะสมกับสภาพอากาศของเมืองไทย เรือนที่อยู่ชายน้ำมีน้ำท่วมได้ ถุนเมื่อน้ำพัดพาสิ่งสกปรกออกไป สำหรับเรือนที่อยู่บนตลิ่งริมน้ำ พอหมดหน้าน้ำท่วมใต้ถุนสามารถใช้เป็นที่นั่งเล่นทำกิจกรรมประจำวัน รวมทั้งเป็นที่เก็บสิ่งของที่เปื้อนเครื่องมือทำการเกษตรได้

เทิดศักดิ์ เทศะกิจขจร(2541: 242) ชุมชนริมน้ำคือ ชุมชนที่มีองค์ประกอบดังนี้

- 1) วัด เป็นที่รวมจิตใจของผู้คนชาวพุทธ หรือโรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งริมคลอง สิ่งที่ยังบอกถึงจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิดของชุมชนริมน้ำ
- 2) ท่าเรือร่วม บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะมีที่ขึ้นลงเรือประจำบ้านอยู่ แต่กรณีที่บ้านอยู่เข้าไปในคลองสาย หรือ คลองสวน ซึ่งเรือหางยาวหลักไม่วิ่งผ่าน ก็ต้องอาศัยเรือแท็กซี่ในบริเวณหนึ่งมาส่งที่ท่าเรือร่วมดังกล่าว นอกเหนือจากท่าเรือร่วมหน้าวัดแล้วบริเวณที่เป็นท่าเรือนั้น ถูกกำหนดโดยตำแหน่งก็เป็นจุดศูนย์รวมของชุมชน
- 3) ตลิ่งหรือเขื่อน เป็นตัวกำหนดแนวเขตของลำน้ำตามธรรมชาติ หรือเพื่อกันคลื่นซัดเดิมเริ่มจากตลิ่งดิน ต่อมาทำเขื่อนไม้ เปลี่ยนมาเป็นเขื่อนหินทิ้ง เพื่อรักษาหน้าดินและนำหินมาก่อนเป็นกำแพงล้อมบ้านตนเอง

2.2.2.3 รูปแบบของที่อยู่อาศัยริมน้ำ

1. ที่อยู่อาศัยริมน้ำบนแพ สามารถแยกตามประเภทโครงสร้างได้เป็นเรือนไทย เครื่องผูก หรือเรือนไทยเครื่องสับ หรือตามประเภทของการใช้งาน เช่น ที่อยู่อาศัย ร้านค้า สามารถเคลื่อนย้ายได้ตามกระแสน้ำ

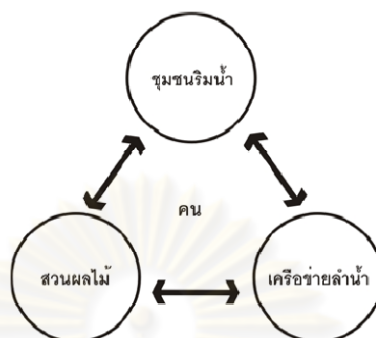
2. ที่อยู่อาศัยริมน้ำบนเรือ เป็นรูปแบบที่เคยพบเห็นได้ทั่วไป มีข้อสันนิษฐานถึงต้นกำเนิดว่ามีขึ้นเนื่องจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม แต่เนื่องจากถูกบังคับทางสังคมจึงต้องอยู่อาศัยบนเรือ ในกรณีของคนไทย เนื่องจากได้เปรียบทางการคมนาคมและการค้าจำเป็นตัวกำหนดให้อยู่อาศัยริมน้ำบนเรือ

3. ที่อยู่อาศัยริมน้ำบนเสา มีทั้งถือกำเนิดขึ้นแต่ต้นตามแนวทางการสร้างบ้านยกพื้นสูงทั่วไป หรือประเภทที่ถูกสร้างขึ้นภายหลังจากการย้ายถิ่นมาทางน้ำ โดยอาศัยอยู่ริมน้ำบนเรือหรือแพ ซึ่งก็มีทั้งเราใช้ส่วนประกอบของเรือหรือยกแพเพื่อทำเป็นตัวเรือนของที่อยู่อาศัยริมน้ำบนเสา

เห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัยริมน้ำแบบใดก็ตามต่างก็ไม่ตัดขาดกับ น้ำ แต่จะอยู่ใกล้ชิดกับน้ำ ภายในขอบเขต และระยะที่คงที่อยู่เสมอ และสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกันของ 3 ตัวแปรหลักที่ทำให้สังคมชุมชนริมน้ำดำรงอยู่ได้เป็นดังนี้

1. ชุมชนริมน้ำ ซึ่งมีชาวบ้านอยู่อาศัยที่ได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการอุปโภคบริโภคจากเครือข่ายลำน้ำหลักและรอง
2. โครงสร้างเครือข่ายลำน้ำ ทั้งในส่วนเครือข่ายลำน้ำใหญ่ที่มีบทบาททางการคมนาคมและเครือข่ายลำน้ำย่อย

3. สวนผลไม้ ภายในบริเวณชุมชนทั้งริมน้ำหลักและฝืนสวนที่อยู่ลึกเข้าไป

ตัวแปรหลักทั้งสามต่างทำหน้าที่เกื้อหนุนกันทั้งในด้านการรักษาสมดุลทางชีวภาพของระบบนิเวศในพื้นที่ระหว่างเครือข่ายลำน้ำย่อยในสวนและการจัดภายในสวนเอง และในส่วนผู้ได้รับประโยชน์จากการผลิตทั้งทางตรงและทางอ้อมของผู้คนในชุมชนริมน้ำเอง

2.2.3 รูปแบบโครงสร้างเครือข่ายลำน้ำ

โครงสร้างเครือข่ายลำน้ำมีรูปแบบการแตกสาขาที่เรียกว่า Creek เป็นลักษณะที่พบเห็นได้ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ สามารถแยกลำน้ำจากขนาดทางกายภาพ ได้ดังนี้

1. คลองสายหลัก เป็นหน่วยของลำน้ำซึ่งแตกแขนงออกมาจากแม่น้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุด เป็นเส้นทางสายหลักของเรือโดยสารและมีปริมาณเรือสัญจรมากที่สุด คลองสายหลักใช้ประโยชน์เพื่อสนับสนุนการดำรงชีวิต
2. คลองสายรอง เป็นลำน้ำที่เชื่อมระหว่างคลองสายหลักด้วยกัน มีความกว้างและระดับน้ำลึกลดทอนลง ประเภทเรือที่ใช้มีขนาดเล็กกว่า การใช้ประโยชน์นอกจากใช้เพื่อการดำรงชีวิตและยังเป็นคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตร
3. คลองสวน เป็นลำน้ำกึ่งปลายตันเชื่อมหลายๆทอดระหว่าง คลองสายหลัก - คลองสายรอง เป็นลำน้ำเพื่อเชื่อมสำหรับผู้อยู่อาศัยในสวนกับคลอง เพื่อขนถ่ายผลผลิตจากสวน นอกจากนี้เป็นประโยชน์ทางการเกษตรแล้ว ยังทำให้การสัญจรภายในมีความเป็นส่วนตัวสูง การขึ้นลงของน้ำมีอิทธิพลต่อระดับน้ำเพื่อการสัญจรมาก
4. ลำประโดง ลำน้ำปลายตันหน่วยสุดท้ายในการส่งน้ำผ่านเพื่อการเกษตรในเครือข่ายลำน้ำทั้งหมด บางแห่งมีการถมปากลำกระโดงฝั่งท่ส่งน้ำเพื่อการควบคุมระดับน้ำในสวน
5. ร่องสวน พื้นที่เก็บน้ำเพื่อการเกษตรสุดท้ายในสวน

2.2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบสวนผลไม้ (Orchard System)

Barritt (1989) กล่าวว่า ระบบสวนหมายถึง การผสมผสานของปัจจัยในทางพืชสวนทั้งหมด ที่เกี่ยวกับการจัดสร้างสวนและดูแลรักษาต้นไม้ผล ปัจจัยดังกล่าว ได้แก่ พันธุ์ ต้นตอ ความหนาแน่นของต้นไม้ผลต่อหน่วยพื้นที่ การจัดเรียงแถวปลูก ระยะปลูก รูปทรงต้น การตัดแต่งและจัดทรง พุ่ม ระบบค้ำยัน และทักษะการจัดการทั้งหลาย

นวนัฐ โอศิริ (2551: 68) ได้กล่าวถึงการทำสวนยกร่องไว้ว่า การทำสวนยกร่องเป็นรูปแบบการเกษตรที่ได้รับความนิยมของชาวจีนที่อพยพมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ลุ่ม ฝั่งธนบุรีเป็นต้น สวนยกร่องประกอบด้วยคูและคันดินล้อมรอบพื้นที่ดินซึ่งถูกแบ่งออกเป็นแปลงเล็กๆขนาดกว้างประมาณ 3-4 เมตร แต่แปลงมีร่องน้ำเรียกว่าร่องร่องขนาดกว้าง 1-2 เมตร ในฤดูแล้งชาวสวนจะส่งน้ำจากแม่น้ำเข้ามาเก็บไว้ในคูและร่อง การทำสวนแบบยกร่องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง แปลงที่ยกสูงจะช่วยป้องกันไม่ให้น้ำท่วมถึงโคนต้นไม้ในสวนได้

2.2.5 ความสัมพันธ์ของน้ำและวิถีชีวิต

วิถีชีวิตเดิมของผู้คนที่มีความสัมพันธ์กับน้ำ การใช้เส้นทางน้ำเพื่อการคมนาคมและการประกอบกิจกรรมทางน้ำเพื่อค้าขาย และผลจากการพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น ถนน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนริมน้ำ

1) ความสัมพันธ์ของน้ำกับวิถีชีวิต

ส.พรายน้อย กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของคลองและวิถีชีวิตว่า สภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญของการกำหนดรูปแบบชุมชนและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ลักษณะภูมิศาสตร์ที่มีน้ำเป็นแกนสำคัญ น้ำจึงผูกพันแทรกซึมเกี่ยวกับชีวิตคนไทยมาช้านาน นับตั้งแต่เรื่องของพิธีกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์ จิตรกรรม ประติมากรรม ตลอดจนสถาปัตยกรรม รวมทั้งเรื่องของวิถีชีวิต เศรษฐกิจของชุมชนที่ปรากฏออกมาในรูปแบบชุมชนริมน้ำ

2) ความสัมพันธ์ของน้ำต่อชุมชน

คลองขุดได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนไทยจากการใช้ประโยชน์จากคลองตามธรรมชาติ ไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้อย่างเต็มที่ ลักษณะของแม่น้ำลำคลองบางสายมีลักษณะคดเคี้ยวทำให้เสียเวลาในการเดินทาง บางสายมีน้ำไม่มากพอที่จะใช้ได้ตลอดปี หรือบางพื้นที่ไม่มีคลองไหลผ่าน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องขุดคลองเพิ่ม คลองในลักษณะนี้เรียกว่าคลองขุดเพิ่ม คลองในลักษณะนี้เรียกว่าคลองขุด

หลักฐานเกี่ยวกับคลองขุด นับตั้งแต่สมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ สวนใหญ่เป็นไปตามพระราชบัญญัติของพระมหากษัตริย์ ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงเหตุดังนี้

1. บทบาททางยุทธศาสตร์ การขุดคลองเพื่อเป็นการป้องกันข้าศึกโจมตี เป็นรูปแบบการวางผังเมืองในสมัยโบราณ โดยขุดล้อมเมืองไว้ คลองขุดลักษณะนี้เรียกว่า “คลองคูเมือง” อย่างไรก็ตามการขุดคลองไม่ใช่เพื่อประโยชน์ในด้านยุทธศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียวแต่ยังเป็นประโยชน์เพื่อการคมนาคมอีกด้วย

2. บทบาททางการคมนาคม การขุดคลองเพื่อช่วยในการคมนาคม มี 2 ลักษณะ คือ คลองลัดและคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำ การขุดคลองลัดเกิดขึ้นเนื่องจากพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีความลาดชันน้อย กระแสน้ำจึงไหลช้าทำให้แม่น้ำบางช่วงมีความคดเคี้ยวมาก คลองลัดช่วยให้การเดินทางสะดวกและปลอดภัยยิ่งขึ้น

3. บทบาททางเศรษฐกิจ ภายหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2498) ไทยเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นผลิตเพื่อส่งออกไปขายยังต่างประเทศและมีระบบการค้าเสรีพร้อมนำระบบเงินตราเข้ามาใช้ การค้าของไทยจึงขยายตัวโดยเฉพาะการค้าข้าว สมัยรัชการที่ 4 เป็นต้นมาจึงเปลี่ยนเป้าหมายการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกนอกเหนือจากการขุดเพื่อการคมนาคมแต่เพียงอย่างเดียว การขุดคลองเป็นการเปิดพื้นที่รกร้างว่างเปล่าให้ราษฎรเข้าไปทำการเพาะปลูกและเป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตมาสู่ตลาด

3) ความสัมพันธ์ของน้ำกับเอกลักษณ์ชุมชน

สังคมไทยมีลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ที่ผูกผันกับน้ำ มีดังนี้

1. สังคมเกษตรกรรม

ชุมชนไทยที่ตั้งรกรากบนพื้นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านมีฝนชุก ทำให้ชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นสำคัญ เรียกลักษณะเช่นนี้ของสังคมไทยได้ว่า “สังคมเกษตรกรรม” รวมทั้งวิถีชีวิตเกษตรเป็นวิถีชีวิตที่สอดแทรกเข้าไปในความคิดและลักษณะชีวิตประจำวันของคนในสังคมทุกๆด้าน

2. ชุมชนน้ำ

ตามแนวความคิดของ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา กล่าวว่า บริเวณแม่น้ำและที่ราบต่ำ ในเอเชียอาคเนย์นั้น น้ำค่อยๆไหลหลากลงไปสู่ทะเล น้ำจืดจึงมีค้างอยู่ทั่วไปเพราะไม่ได้ไหลผ่านหายไประวดเร็ว มนุษย์ในแถบนี้ไม่จำเป็นต้องควบคุมการใช้น้ำ แต่กลับอาศัยอยู่กับน้ำที่ไหลผ่านไปมาอย่างง่ายๆ เหมือนกับชาวซึ่งมีชีวิตอยู่กับน้ำนี้คือ อารยธรรมแห่งชาวน้ำ (AQUATIC CIVILIZATION) ลักษณะชุมชนน้ำเป็นลักษณะอันโดดเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยเรือนแพ เช่น ชุมชนเรือนแพในจังหวัดพิษณุโลก หรือชุมชน

สะพานน้ำ สะเทินบก คือ เป็นชุมชนที่ตั้งริมฝั่งน้ำ หรืออยู่ในน้ำตื้นๆ ซึ่งประกอบด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง ตัวอย่างเช่น ในชุมชนบางกอกน้อย ดังนั้น สังคมไทยจึงมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ คือ การสร้างอาคารอย่างง่ายๆตามแม่น้ำลำคลอง

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าและวิเคราะห์ความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การประเมินคุณค่าด้านต่างๆ ของพื้นที่เพื่อวิเคราะห์หาคุณค่าความสำคัญ เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมาก

เกณฑ์ที่เป็นหนึ่งในแนวทางที่นำมาพิจารณา คือ เกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรม (Heritage Council of Western Australia) ซึ่งได้กำหนดถึงหลักเกณฑ์ในการประเมิน 5 ด้าน โดยจากการประเมินค่าทางสุนทรียภาพ ประวัติศาสตร์ ความสำคัญหรือคุณค่าทางสังคม/วัฒนธรรม สิ่งที่ทำได้ยาก และการเป็นตัวแทน (อ้างอิงใน เพียรกานต์ วงศ์วานิชย์ศิลป์, 2550) จากการพิจารณาแล้วรูปแบบของเกณฑ์นี้มีความเหมาะสมในการประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม แต่ยังไม่เฉพาะเจาะจงสำหรับการใช้เพื่อประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จึงได้พิจารณาหลักเกณฑ์ในการประเมินความโดดเด่นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลก ขององค์การยูเนสโก ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่มีความเป็นสากล มีความเหมาะสม และได้รับการยอมรับจากนานาชาติเพื่อใช้ในการประเมินคุณค่าของมรดกโลกด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งมีอยู่ 6 ประการด้วยกัน แปลโดยกรมศิลปากร (อ้างอิงใน กระทรวงวัฒนธรรม, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2549: 166-167) คือ

เกณฑ์ข้อที่ 1 แสดงถึงการเป็นศิลปกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว (เป็นเอกลักษณ์) เป็นผลงานชิ้นเอกของอริยะสร้างสรรค์ ; หรือ

เกณฑ์ข้อที่ 2 มีอิทธิพลอย่างมากเหนือรูปแบบและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมศิลปวัตถุ การวางผังเมือง และการออกแบบภูมิทัศน์ที่ครอบคลุมทั้งระยะเวลา และพื้นที่ทางวัฒนธรรมของโลก; หรือ

เกณฑ์ข้อที่ 3 มีความเป็นเอกลักษณ์หรืออย่างน้อยต้องเป็นพยานหลักฐานอย่างพิเศษของอารยธรรม หรือจารีตวัฒนธรรมซึ่งสาบสูญไป; หรือ

เกณฑ์ข้อที่ 4 เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของชนิดอาคาร หรือสถาปัตยกรรมโดยรวม หรือภูมิทัศน์ซึ่งแสดงขั้นตอนที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ; หรือ

เกณฑ์ข้อที่ 5 เป็นตัวอย่างที่ความโดดเด่นของธรรมเนียมการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หรือการใช้พื้นที่ซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันกลับไม่มั่นคง เนื่องจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถนำกลับคืนได้ดั่งเก่า หรือในสภาวะแวดล้อมพิเศษหรือไปรวมกับมาตรการอื่นๆ; หรือ

เกณฑ์ข้อที่ 6 มีการเกี่ยวข้องโดยตรงได้กับเหตุการณ์ หรือจารีตประเพณีที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ หรือแนวคิด หรือความเชื่อกับผลงานศิลปกรรม และวรรณกรรม ที่มีความโดดเด่นที่เป็นสากล

จากการสังเคราะห์ข้อมูลจากจำนวนมรดกโลกด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมของนานาชาติ พบว่าโดยมากแล้วมีคุณค่าตรงกับเกณฑ์ข้อ 2, 3, 4, 5 และ 6 เป็นหลัก และจากกรณีศึกษา มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมวัดพูและร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบว่ามีคุณค่าตรงกับเกณฑ์ข้อ 3, 4 และ 6 กรณีศึกษานี้สามารถนำมาใช้เป็นตัวอย่าง ในแง่ที่ว่าอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นเดียวกัน สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์มีพื้นที่การเกษตรรายล้อม มีการจัดการและควบคุมน้ำ ซึ่งเป็นการแสดงออกของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในสมัยโบราณ และยังคงมีพัฒนาการของชุมชนในปัจจุบันซ้อนทับลงบนพื้นที่นั้น ดังนั้นจึงเป็นการเหมาะสมในประยุกต์ใช้เพื่อประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ตามเกณฑ์ข้อ 3, 4, 5 และ 6

อีกทั้งยังพิจารณา เกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก ที่ว่า ด้วยเรื่องความสอดคล้องของคุณภาพธรรมชาติกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม มีปัจจัยในการประเมินดังนี้

1. มีการอนุรักษ์ธรรมชาติ และระบบกึ่งธรรมชาติ รวมไปถึงสายพันธุ์ทางธรรมชาติของสัตว์ป่าและพืชพรรณ
2. มีการอนุรักษ์สัตว์และพืชพรรณในระบบของเกษตรกรรมและการเพาะปลูก
3. มีการใช้ที่ดินแบบยั่งยืน
4. มีการเพิ่มคุณค่าของภูมิประเทศที่สวยงาม
5. มีรูปแบบของประวัติศาสตร์
6. เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของมนุษยชาติที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติ
7. เป็นการค้นพบที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์

เกณฑ์นี้กล่าวถึงการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแง่ของความสอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นเกณฑ์ที่จะช่วยส่งเสริมให้การประเมินคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรกรรมและสภาพแวดล้อมธรรมชาติมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ซึ่งบางส่วนยังไม่ได้กล่าวถึงในเกณฑ์ของคณะกรรมการมรดกโลก (The World Heritage Committee) ดังนั้นจึงสามารถนำมาใช้ประกอบการระบุนโยบายละเอียดการประเมินคุณค่าจากเกณฑ์หลักของคณะกรรมการมรดกโลก

2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และแนวทางจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

Roy Worskett (อ้างถึงในจันทริธา เกื้อดวง, 2548) ได้กล่าวถึงเป้าหมายและหลักการของการอนุรักษ์ไว้ที่น่าสนใจว่าการอนุรักษ์กับการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินไปควบคู่กัน เราไม่สามารถที่จะปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยต่างๆได้ สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดความต้องการการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพไปด้วย และหากการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญแล้ว เราจะต้องผสมผสานระหว่างการเปลี่ยนแปลงใหม่กับโครงสร้างเก่าของเมือง เพราะโดยข้อจำกัดทางเศรษฐกิจเราไม่อาจสร้างเมืองใหม่ทั้งเมืองได้ เราจะต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ที่ไม่ทำลายคุณค่าของอาคารเก่า ตลอดจนเอกลักษณ์ของเมืองประวัติศาสตร์ที่ต้องอนุรักษ์ไว้ นอกจากนี้การอนุรักษ์จะต้องมีความสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมด้วย กล่าวคือ การอนุรักษ์ไม่ใช่การปรับปรุงตัดแปลงอาคารขึ้นมาเพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวเท่านั้น แต่หากประวัติศาสตร์จะมีความหมายต่อโลกปัจจุบัน และให้มีความต่อเนื่องกับอดีตแล้ว การอนุรักษ์จะต้องมองถึงการรักษาสภาพแวดล้อมความมีชีวิตชีวาของเมือง เพื่อเป็นการปลูกอดีตของเมืองให้ตื่นขึ้นมาอีกครั้ง ซึ่ง Robert McNulty เห็นว่า การทำลายความหวังแห่งวัฒนธรรมโดยความก้าวหน้าเป็นความจริงที่เกิดขึ้น การสงวนวัฒนธรรมเป็นงานสำคัญไม่น้อยไปกว่าการพัฒนาและความเจริญทางเทคโนโลยี การเปิดวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว ก็เท่ากับเป็นการเริ่มกระบวนการแตกสลายทางวัฒนธรรม ซึ่งหลักการสำคัญของการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน มีดังนี้

1. เคารพต่อธรรมชาติที่ไม่หยุดนิ่งของเมืองและย่านประวัติศาสตร์ โดยคงไว้ซึ่งความต่อเนื่องของชีวิต วัฒนธรรม และการตั้งถิ่นฐาน
2. ให้ความสำคัญต่อสิทธิของประชาชนในท้องถิ่น และเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้น
3. เคารพต่อเอกลักษณ์ และคุณค่าของย่านเมืองประวัติศาสตร์ ความงาม ตลอดจนความสมดุลทางสังคมที่มีอยู่เดิม ซึ่งต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ชัดเจน และถูกต้องตามหลักวิชาการ

4. ให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเมือง และย่านประวัติศาสตร์ ตลอดจนเผยแพร่ความรู้ด้านการอนุรักษ์แก่ประชาชน ทำได้โดยให้ความรู้และการศึกษาทั้งในโรงเรียน และนอกระบบ มีการฝึกอบรม รวมไปถึงการประชาสัมพันธ์
5. จัดทำแนวทางหรือคู่มือการพัฒนาเมือง และย่านประวัติศาสตร์ เผยแพร่แก่ประชาชน โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับมาตรการการควบคุมการพัฒนา โดยเฉพาะรูปแบบอาคารและสิ่งก่อสร้างที่เหมาะสม
6. ประสานและเชื่อมโยงแผนอนุรักษ์เมือง และย่านประวัติศาสตร์ เข้ากับแผนพัฒนาระดับชาติ ภาคและท้องถิ่น เช่น ประสานการควบคุมเข้ากับผังเมืองรวม ข้อบัญญัติท้องถิ่น ฯลฯ
7. ใช้มาตรการเชิงสร้างสรรค์ เชิงบวกในการแก้ปัญหา โดยประนีประนอม หรือเจรจาต่อรองประสานผลประโยชน์

2.4.1 ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) (อ้างถึงใน เพียรกานต์ วงศ์วานิชย์ศิลป์, 2550)

การสำรวจแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Survey) เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินการอนุรักษ์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ภายใต้ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) ระบบดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ภายใต้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยและเดนมาร์ก (DANIDA) โดยมีสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินการร่วมกันกับสถาบันการศึกษาและหน่วยงานในระดับท้องถิ่น เพื่อให้ระบบมีความครอบคลุม และมีความสอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย เนื้อหาและวิธีการหลักของระบบการสำรวจนี้ได้ถูกพัฒนาและปรับใช้ทั้งจากระบบสากลที่ใช้อยู่ในนานาชาติ เช่น ระบบการสำรวจมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศเดนมาร์ก

ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเป็นหนึ่งในผลผลิตที่สำคัญภายใต้โครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (TCEP) ระบบนี้เกิดจากการนำระบบเพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของเดนมาร์ก ได้แก่ SAVE (Survey of Architecture Value in the Environment) และระบบการบูรณาการแหล่งมรดกวัฒนธรรมเข้าสู่กระบวนการวางแผน CHIP (Cultural Heritage in Planning) มาปรับใช้และปรับเปลี่ยนให้มีความเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย

ขั้นตอนการดำเนินการสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะสำคัญ คือ

1) การศึกษาระดับกว้าง

ขั้นตอนการดำเนินการของระยะที่ 1 สามารถแบ่งย่อยออกได้เป็น 6 ขั้นตอน โดยแต่ละขั้นตอนมีผลผลิตสำคัญที่แตกต่างกันไป ซึ่งระบบได้นำเสนอทางเลือกของรูปแบบกิจกรรมในการดำเนินการที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิด กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในพื้นที่ได้รวมถึงได้นำเสนอถึงแหล่งของข้อมูลที่อาจได้มาเพื่อประกอบการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป้าหมายหลักของการศึกษาในระดับกว้างนี้ คือ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อรวบรวมประเด็นองค์ความรู้ที่มีอยู่อย่างมากมายและกระจัดกระจาย มาดำเนินการให้เป็นหมวดหมู่และสัมพันธ์กันกับผังกายภาพ โดยมีผลผลิตหลักสำคัญ คือ ทะเบียนแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และผังกายภาพแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมของพื้นที่ รวมถึงลำดับความสำคัญเร่งด่วนของแต่ละพื้นที่ เพื่อประกอบการตัดสินใจในการดำเนินการในขั้นตอนต่อไป

(การศึกษาในระดับรายละเอียด)

การศึกษาในระดับกว้าง (ขั้นตอนที่ 1) ประกอบด้วย 6 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ การสรุปคุณลักษณะสำคัญ การระบุแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม การสำรวจจัดทำเอกสารข้อมูล การประเมินคุณค่าและการวิเคราะห์ การจัดลำดับความสำคัญเร่งด่วน และการ บูรณาการเข้าสู่แผนระดับกว้าง

2) การศึกษาระดับรายละเอียด

สืบเนื่องจากผลการดำเนินการขั้นตอนที่ 1 การศึกษาในระดับกว้าง ผลจากการจัดลำดับความสำคัญเร่งด่วน จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงพื้นที่ที่มีความจำเป็นที่จะต้องมีการดำเนินการเพิ่มเติม ทั้งนี้ การเลือกดังกล่าวอาจจะหรือควรจะสัมพันธ์กันกับงบประมาณของ

การศึกษาระดับรายละเอียด (ขั้นตอนที่ 2) สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ การกำหนดวัตถุประสงค์ การเก็บข้อมูลเชิงลึกเพื่อการวางแผน และการนำไปสู่การปฏิบัติ แต่ละขั้นตอนมีผลผลิตสำคัญที่แตกต่างกันไป โดยเป้าหมายหลักของการศึกษาในระดับรายละเอียด คือ แผนบูรณาการและแผนปฏิบัติการระดับท้องถิ่นซึ่งได้ผ่าน กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ แผนดังกล่าวจะประกอบไปด้วยข้อมูลเชิงลึกทั้งในส่วนของกายภาพและสังคมที่จะได้นำมาใช้เป็นตัวกำหนด มาตรการและแนวทางที่ปฏิบัติได้จริง ตรงกับความต้องการและวิสัยทัศน์ของคนในพื้นที่ และมีความสอดคล้องกับทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของพื้นที่ เช่นเดียวกันกับ

ขั้นตอนที่1 การศึกษาในระดับกว้าง ระบบได้นำเสนอทางเลือกของรูปแบบกิจกรรมในการดำเนินการ ที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในพื้นที่รวมถึงการนำเสนอแหล่งของข้อมูลประกอบ ที่อาจได้มาเพื่อประกอบการดำเนินการในแต่ละขั้นตอน

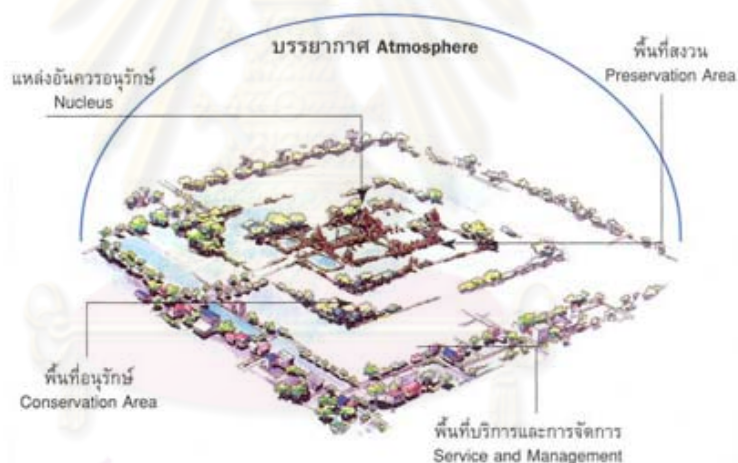

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงขั้นตอนและกระบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม

2.4.2 ขอบเขตและแนวทางจัดการพื้นที่อนุรักษ์

การอนุรักษ์และจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมควรครอบคลุมถึงสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมโดยรอบเพื่อกำหนดระดับความเข้มข้นของการควบคุมและดูแลรักษา กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เสนอแนวคิดในการกำหนดขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์ไว้เป็น 4 ส่วนคือ

- แหล่งอันควรรักษา (nucleus) หมายถึง ส่วนสำคัญที่สุดในภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่จะต้องอนุรักษ์ เช่น โบราณสถาน หลุมขุดค้นทางโบราณคดี
- พื้นที่สงวน (preservation Area) หมายถึง พื้นที่รอบๆ แหล่งอันควรรักษา ซึ่งหากพื้นที่นี้มีการเปลี่ยนแปลงก็จะส่งผลกระทบต่อบรรยากาศ ระบบนิเวศ และความแข็งแรงคงทนของส่วนสำคัญที่สุดในภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังนั้นพื้นที่สงวนไม่ควรมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ
- พื้นที่อนุรักษ์ (conservation Area) หมายถึง พื้นที่ใกล้เคียงแหล่งอันควรรักษา สามารถมีกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้บ้าง แต่ไม่ควรมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก
- พื้นที่บริการหรือพัฒนา (service and management area) หมายถึง พื้นที่ข้างเคียงที่มีการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงได้พอสมควร

รูปที่ 2.1 แสดงการกำหนดขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์ออกเป็น 4 ส่วน
ที่มา: www.onep.go.th

พื้นที่สงวน พื้นที่อนุรักษ์ และพื้นที่บริการหรือพัฒนาควรมีการวางแผนอย่างเป็นระบบ สามารถควบคุมหรือกำหนดการเข้าถึง การใช้งาน และเปลี่ยนแปลงได้ โดยมีแนวคิดที่เกี่ยวข้อง 2 แนวคิดคือ

1. ชีดจำกัดในการรองรับการใช้พื้นที่ (carrying capacity)

เป็นแนวทางการวางแผนการจัดการเพื่อป้องกันไม่ให้พื้นที่ถูกใช้งานเกินขีดจำกัด (overused) แนวทางนี้จะต้องมีเกณฑ์ (criteria) ในการกำหนดจำนวนสูงสุดของนักท่องเที่ยวที่สามารถเข้าเยี่ยมชมในพื้นที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นในช่วงเวลาหนึ่งได้ เกณฑ์ในการกำหนดอาจ

แตกต่างกันไปตามแต่สถานที่ เช่นอาจใช้ข้อจำกัดในด้านสาธารณสุขโรคเช่น น้ำ ไฟฟ้าเป็นตัวกำหนด หรืออาจใช้ข้อจำกัด ในเรื่องของมลภาวะทางอากาศและเสียงในการกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยว เป็นต้น

2.จำกัดการเปลี่ยนแปลง (limit of acceptable change)

เป็นแนวทางการวางแผนจัดการที่มุ่งควบคุมการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นในภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันเกิดจากผลกระทบของการท่องเที่ยว หนึ่งในหลายวิธีคือการจัดการการเข้าถึง (access) ของมนุษย์สู่พื้นที่ที่มีคุณค่าทางด้านนิเวศและวัฒนธรรม เช่น จำกัดประเภทและการกระจายตัวของกิจกรรม กำหนดโซนสำหรับนักท่องเที่ยวที่ชัดเจน และจัดเส้นทางเดินหลีกเลี่ยงการสัมผัสโดยตรงต่อโบราณสถาน

2.4.3 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551: 103-112)

แนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมนั้นมีอยู่ด้วยกันหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ ความต้องการใช้สอยร่วมสมัย และคุณค่าด้านต่างๆของพื้นที่ และในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ใดๆอาจไม่ได้ใช้แนวทางการจัดการเพียงแนวทางเดียว แต่ต้องประยุกต์แนวทางที่หลากหลายเข้าด้วยกัน สามารถแบ่งแนวทางการจัดการและการอนุรักษ์เป็น 7 แนวทาง ดังนี้

2.4.3.1 การศึกษาและการวิจัย (Study and Research)

ก่อนที่จะมีการจัดการใดๆกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะต้องมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ในแง่มุมต่างๆ ซึ่งสามารถจำแนกประเภทของข้อมูลได้ดังต่อไปนี้

- **ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่** ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การเก็บข้อมูลภาคสนาม สิ่งที่ประจักษ์ในพื้นที่ ดังรายการต่อไปนี้
 - ชื่อสถานที่ / ที่ตั้ง
 - สภาพโดยรวมของพื้นที่
 - ลักษณะของภูมิลักษณะทางธรรมชาติที่โดดเด่น
 - เจ้าของ / ผู้ที่เกี่ยวข้อง
 - ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ / ประวัติความเป็นมา
 - ประเภทการใช้สอยพื้นที่ในปัจจุบัน
 - ความเข้มข้นของการใช้สอย
 - องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น ต้นไม้ใหญ่ สถาปัตยกรรมสำคัญ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น แหล่งน้ำ แหล่งโบราณคดี ฯลฯ
 - พืชพันธุ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

- ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่
- กลุ่มชาติพันธุ์ / ความหลากหลายทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ฯลฯ
- **ข้อมูลผ่านการวิเคราะห์** เมื่อเก็บข้อมูลของพื้นที่ครบถ้วน จึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้
 - ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม
 - ความดั้งเดิมของสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ว่าเริ่มต้นขึ้นมาตั้งแต่เมื่อใด
 - คุณค่าด้านต่างๆ
 - ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่
 - ปัจจัยส่งเสริมที่ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังคงดำรงอยู่ต่อไปได้อยู่ได้
 - ปัจจัยคุกคามที่ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องเสื่อมสภาพลง

เมื่อเก็บข้อมูลด้านต่างๆสมบูรณ์แล้ว เราจะมองเห็นและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ในลักษณะองค์รวมของพื้นที่ ทำให้มองเห็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงความสำคัญและคุณค่าอันเป็นฐานในการศึกษาและปฏิบัติต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยความเคารพในคุณค่า และชี้แนะแนวทางในการอนุรักษ์ การจัดการ การแปลความหมาย

2.4.3.2 การดูแลรักษา (Maintenance) คือขั้นตอนแรกของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสภาพมั่นคง สมบูรณ์และเรียบร้อย ขั้นตอนนี้ทำได้ง่าย เป็นขั้นตอนเฝ้าระวังมรดกทางวัฒนธรรมไม่ให้เกิดการเสื่อมสภาพซึ่งทำได้ด้วยการดูแลรักษาอย่างสม่ำเสมอ

2.4.3.3 การคงสภาพ (Preservation) แนวทางการรักษาให้คงสภาพนี้เป็นแนวคิดที่ได้รับการสืบทอดมาจากแนวคิดการอนุรักษ์ของโลกตะวันตก โดยมักใช้วิธีนี้กับโบราณสถานที่ขาดการใช้สอยร่วมสมัยของปัจจุบันไปแล้ว ขณะที่โบราณสถานเหล่านี้มีประโยชน์ในการศึกษาโดยทำหน้าที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของคนในอดีต

2.4.3.4 การบูรณะ (Restoration) คือ การซ่อมแซมปรับปรุงให้สถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้กลมกลืนกับของเดิมให้มากที่สุด แต่ควรทำให้สามารถแยกแยะถึงสิ่งที่มีอยู่เดิมกับสิ่งที่ได้ปรับปรุงใหม่ การจัดการในลักษณะดังกล่าวมุ่งหมายที่จะให้คุณค่าที่เป็นนามธรรมด้านต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นที่นั้นกลับมามีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในแง่คุณค่าด้านจิตวิญญาณ และคุณค่าด้านการศึกษา เนื่องจากการแปลความหมายเพื่อสร้างความเข้าใจต่อมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะกระบวนการทัศน์และวิถีชีวิตของคนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป ความเข้าใจที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมจึงต่ำลงไปด้วย

หากมีการบูรณะให้เกิดสภาพที่ชัดเจนทางมรดกวัฒนธรรมนั้นๆ ย่อมสร้างแรงบันดาลใจ สร้างประสบการณ์ และสร้างจินตนาการถึงคุณค่าต่างๆของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

2.4.3.5 การปฏิสังขรณ์ หรือ สร้างขึ้นใหม่ในรูปแบบเดิม (Reconstruction)

การสร้างขึ้นใหม่คือ การทำมรดกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เคยสูญเสีรูปร่างไป หรือ พังทลายกลับมาอยู่ในรูปที่เคยเป็น การจัดการในลักษณะนี้ต้องขึ้นอยู่กับข้อมูลหลักฐานว่ามีเพียงพอในการสร้างใหม่หรือไม่ เช่น การมีภาพถ่าย หรือ การบันทึกข้อมูลในรูปแบบต่างๆ

2.4.3.6 การปรับประโยชน์ใช้สอย (Adaptation) หมายถึง การเปลี่ยนแปลง

หน้าที่เดิมของอาคาร หรือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมเพื่อตอบสนองต่อหน้าที่ใช้สอยใหม่ แต่ในการปรับเลือกรูปแบบใช้สอยต้องคำนึงถึงคุณค่าด้านต่างๆ เพราะกิจกรรมใหม่บางประเภทอาจส่งผลกระทบต่อคุณค่าด้านต่างๆลง

สำหรับกิจกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยใหม่ควรเคารพต่อมรดกทางวัฒนธรรมเดิมหรือกิจกรรมเดิมที่มีอยู่ในพื้นที่ทั้งในแง่ของประเภท ขนาด รูปแบบ สัดส่วน สี และพื้นผิว ควรจะคล้ายคลึงสิ่งที่มีอยู่เดิม

2.4.3.7 การพัฒนาและสร้างใหม่ (Development and New Creation) เป็น

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ส่งผลต่อพื้นที่มากที่สุด จากแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนที่คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่าและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด แนวคิดดังกล่าวไม่ได้ปฏิเสธการพัฒนาหรือการสร้างสรรคใหม่ เพียงแต่ระบุว่าการพัฒนาหรือการสร้างสรรคใหม่นั้นต้องมีคุณค่า โดยไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประเด็นการพัฒนา หรือสร้างสรรคใหม่ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทต่างๆ ของพื้นที่จึงเป็นโจทย์ที่ยาก ต้องผ่านการพิจารณาอย่างละเอียด และต้องระดมความคิดเห็นจากผู้รู้จากหลายแขนง เพื่อการจัดการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในรูปแบบนี้เกิดประโยชน์สูงสุดในแง่ของการใช้สอย และต้องส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยที่สุด และควรออกแบบด้วยความเคารพต่อมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีอยู่ดั้งเดิมในพื้นที่

2.4.4 ขั้นตอนการอนุรักษ์และการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การอุทยานแห่งชาติ (National Park Service) ของสหรัฐอเมริกา ได้จัดทำแนวทางการวางแผนอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ 6 ขั้นตอน ได้แก่

2.4.4.1 การค้นคว้าข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่

การศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่ จะช่วยให้เข้าใจถึงความสำคัญ ความเป็นมา และพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นๆ ข้อมูลที่จะได้เป็นรากฐาน

ในการตัดสินใจเลือกวิธีการอนุรักษ์ การวางแผนดูแลรักษา และการจัดการ ข้อมูลสามารถค้นได้จากแหล่งต่างๆ ได้แก่ จดหมายเหตุ พงศาวดาร จารึก ภาพถ่ายทางอากาศ การขุดค้นทางโบราณคดี หนังสือ และบทความต่างๆ เป็นต้น

2.4.4.2 การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน

การทำบัญชีรายการ (Inventory) และเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน ต้องอาศัยความสามารถในการมองภาพรวมของพื้นที่ที่จะอนุรักษ์ เช่น ควรศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินรอบๆ พื้นที่ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อทัศนียภาพและการใช้ที่ว่างในภูมิทัศน์วัฒนธรรม การเก็บข้อมูลควรครอบคลุมทั้งองค์ประกอบทางด้านวัฒนธรรม และองค์ประกอบทางด้านกายภาพที่สะท้อนคุณลักษณะทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ เช่น สถาปัตยกรรม พื้นที่ว่าง ทางสัญจร ภูมิทัศน์ (Topography) พืชพรรณ และระบบนิเวศ

2.4.4.3 การวิเคราะห์พื้นที่

การวิเคราะห์พื้นที่คือ การประเมินคุณค่า (Value) ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยการพิจารณาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และข้อมูลสภาพปัจจุบันประกอบกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อบ่งชี้องค์ประกอบที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ และจัดลำดับความสำคัญขององค์ประกอบแต่ละประเภท

2.4.4.4 การวางแผนแนวทางการอนุรักษ์และจัดการ

เป็นขั้นตอนการตัดสินใจหลังการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าว่าจะยึดแนวทางการอนุรักษ์แบบใดที่เหมาะสมกับพื้นที่ ในภูมิทัศน์วัฒนธรรมหนึ่งๆ อาจใช้แนวทางในการอนุรักษ์และการจัดการได้หลายแนวทางไปพร้อมๆ กัน หรือใช้แนวทางใดแนวทางหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการสงวนรักษา การฟื้นฟู การบูรณะ การปฏิสังขรณ์แบบสร้างขึ้นมาใหม่ หรือการปรับใช้ใหม่

2.4.4.5 การวางแผนการดูแลรักษา

การดูแลรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องวางแผนและจัดวางเขต (Zone) เพื่อจัดระดับในการดูแลรักษาพื้นที่ที่มีความสำคัญมากอาจต้องได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี ส่วนพื้นที่รอบนอกอาจลดระดับการดูแลรักษาลงมาเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย

2.4.4.6 การวางแผนเพื่ออนาคต

การประเมินผลและการบันทึกความเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อประกอบการวางแผนพัฒนาในอนาคต

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง/กรณีศึกษา

งานวิจัยที่และกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์และงานที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดแนวทางอนุรักษ์

2.5.1 มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมวัดพุก และร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (กระทรวงวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2549: 94-107)

มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมวัดพุกและร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นตัวอย่างที่ดีของภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม และพื้นที่แห่งนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างสูง จนองค์การยูเนสโกได้ขึ้นทะเบียนเป็นหนึ่งในสองแห่งของแหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเอเชีย ซึ่งทั้งโลกนี้มีแหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมอยู่เพียง 30 แห่ง โดยเข้าเกณฑ์ในข้อที่ 3, 4 และ 6 จากบรรทัดฐาน 6 ประการของการประเมินผลความโดดเด่นของแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยองค์การยูเนสโก ดังนี้

เกณฑ์ข้อที่ 3 เป็นหลักฐานแสดงความเป็นเอกลักษณ์ในความไม่เหมือนใครถึงประเพณีวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ยังคงอยู่หรือสูญหายไปแล้ว

เกณฑ์ข้อที่ 4 เป็นตัวแทนที่โดดเด่นของการบูรณาการภูมิทัศน์ซึ่งมีคุณค่าของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ยังรวมไปถึงภูมิทัศน์และการวางผังเมืองที่เป็นตัวอย่างที่หาได้ยากยิ่ง

เกณฑ์ข้อที่ 6 แสดงถึงเหตุการณ์สำคัญหรือประเพณี หรือแนวความคิด หรือความศรัทธากับสุนทรีย์ และวรรณคดีที่มีคุณค่าโดดเด่น

คุณค่าด้านต่างๆ ของแหล่งมรดกโลกวัดพุกส่งผลต่อแนวความคิดในการจัดการและการอนุรักษ์มรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ โดยมีหัวใจหลักที่คำนึงถึงความยั่งยืนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ การจัดการและพัฒนาใดๆก็ตามที่ปราศจากการมีส่วนร่วมและการรับรู้ของท้องถิ่น ไม่อาจเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

กรณีศึกษานี้เป็นตัวอย่างในเรื่องการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งเป็นเกณฑ์การประเมินมรดกโลกขององค์การยูเนสโก อันเป็นที่ยอมรับจากนานาชาติ

2.5.2 การประเมินคุณค่ามรดกที่มนุษย์สร้างและภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของ 16th Avenue ในส่วนของการประเมินคุณค่าสภาพแวดล้อมของ Yonye Street และ York-Durham Line Regional Municipality of York, Ontario

การประเมินนี้ได้ถูกดำเนินการภายใต้ขอบเขตโครงการของ นายโรเบิร์ต ฟิล, (Archaeological Services Inc.) การตรวจสอบภาคสนามและการประเมินคุณค่าของมรดก ได้ถูกดำเนินการโดย มาร์วี แอล แมคโดนัล ด้วยความสอดคล้องกับ Ontario Heritage Act (2005). ข้อเสนอแนะของรายงานชิ้นนี้ได้พูดถึง รายการมรดกที่มนุษย์สร้างและภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อความสมบูรณ์ของแก่นในการศึกษาและประเมินผลกระทบของกิจกรรมอยู่ที่อยู่บนพื้นฐานของทรัพยากรด้านมรดกทางวัฒนธรรม

จุดมุ่งหมายและกระบวนการ : การประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมนี้ พิจารณาถึงทรัพยากรทางมรดกวัฒนธรรม มีเนื้อหาเพื่อระบุพื้นที่ในการปรับปรุง ซึ่งดำเนินการตาม การประเมินคุณค่าของสภาพแวดล้อม การประเมินนี้มีความละเอียดอยู่บนพื้นฐานของทรัพยากรของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอายุมากกว่า 50 ปี

ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงเมื่อนำไปสู่ 16th Avenue มีศักยภาพที่จะเกิดผลต่อมรดกทางวัฒนธรรมหลากหลายทาง รวมไปถึงการทราบดีถึงปัญหาการสูญเสียหรือการเข้าแทนที่ของทรัพยากรผ่านการย้ายถิ่นหรือการรื้อทำลาย และการกระจายกระจายของทรัพยากร จนนำไปสู่ทางผลด้านกายภาพ มุมมอง กลิ่น บรรยากาศ องค์ประกอบ

จากข้อเสนอแนะของการประเมินนี้ ในสมัยที่ทรัพยากรมรดกทางวัฒนธรรมได้เคยใช้เพื่ออธิบายถึง ทั้งภูมิทัศน์วัฒนธรรมและคุณค่าของมรดกที่มนุษย์สร้าง โดยภูมิทัศน์วัฒนธรรมรู้จักกันในหมวดของคุณค่าของมรดกที่มนุษย์สร้างเฉพาะอย่าง และบรรยายถึงคุณค่าอื่นๆ ที่รวมอยู่ด้วยกัน เช่น รูปแบบของพื้นที่เกษตรกรรมที่มีความซับซ้อน ภูมิทัศน์ของถนน และการตั้งถิ่นฐานแบบมีจุดศูนย์กลาง คุณค่าของมรดกที่มนุษย์สร้างนั้นเป็นแบบฉบับเฉพาะของ อาคารและโครงสร้างอาจมีความสัมพันธ์กับความหลากหลายในกิจกรรมของมนุษย์ อย่างเช่น การตั้งถิ่นฐานที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ และรูปแบบของการพัฒนาด้านสถาปัตยกรรม

การวิเคราะห์นี้โดยทั่วไปแล้วได้ผ่านกระบวนการอยู่บนพื้นฐานของทรัพยากรด้านมรดกทางวัฒนธรรม ภายใต้ความหลากหลายด้านความคิดเห็น ของข้อกฎหมายและการสนับสนุนข้อกำหนดต่างๆ ภายใต้การประเมินคุณค่าสภาพแวดล้อม

กรณีศึกษาที่ภายนอกประเทศ เป็นตัวอย่างที่ดีในการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและการจำแนกประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่ขั้นตอนของการประเมินคุณค่า

2.5.3 กิจกรรมการกำหนดระเบียบ และข้อบังคับในการใช้ประโยชน์ลำคลองและ การใช้ที่ดินริมฝั่ง คลองอ้อมนนท์- คลองบางกอกน้อย- คลองบางกรวย

เป็นการศึกษาพื้นที่บริเวณลุ่มคลองอ้อมนนท์ คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกรวย และ คลองบางกอกน้อย เพื่อการได้มาซึ่งขอบเขตของพื้นที่ 2 ฝั่งคลองที่ควรได้รับการปกป้องคุ้มครอง เพื่อรักษาสภาพแวดล้อม รวมทั้งมาตรการ ข้อกำหนด หรือ ระเบียบเพื่อให้องค์กรท้องถิ่นสามารถ นำไปใช้ และให้ประชากรสามารถร่วมมือปฏิบัติได้จริง วัตถุประสงค์ของโครงการคือ เพื่ออนุรักษ์ สภาพคลองให้สอดคล้องกับวิถีของชุมชน มีการควบคุมและจัดระเบียบการใช้ประโยชน์ลำคลอง และที่ดินริมฝั่งคลองให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน และเพื่อกำหนดระเบียบที่ชุมชนยอมรับและ สามารถปฏิบัติตามได้

2.5.3 แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์

ได้ศึกษาถึงแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์และเสนอการกำหนด มาตรการในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ที่เหมาะสม เช่น ควบคุมการซ่อมแซมอาคารที่มีคุณค่า ทางสถาปัตยกรรม การควบคุมทางสถาปัตยกรรม การควบคุมขนาดความสูง สี วัสดุ ตลอดจน สัดส่วนระหว่างพื้นที่ว่างกับพื้นที่อาคารที่จะสร้างขึ้นใหม่ให้มีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม โดยรอบ และการกำหนดลักษณะการใช้ที่ดินให้มีความสอดคล้องกับลักษณะทางเศรษฐกิจและ สังคมของพื้นที่จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการรักษาเอกลักษณ์ของพื้นที่ให้เป็นมรดกของชาติ โดยจัดทำ แผนที่แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในการเป็นระบบฐานข้อมูลแหล่ง วัฒนธรรมที่สามารถใช้อ้างอิงร่วมระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเพื่อประยุกต์ใช้ในกระบวนการ วางแผนอนุรักษ์และพัฒนาในระดับท้องถิ่น และเป็นเครื่องมือในการสร้างความตระหนักรู้แก่คนใน ท้องถิ่นในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและตรวจสอบเฝ้าระวังการพัฒนาเมืองใหม่ที่ไม่ เหมาะสมและตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงที่จะทำลายคุณค่าความสำคัญของพื้นที่

2.6 สรุปแนวคิด และทฤษฎี

แนวความคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาประกอบไป ด้วยหลากหลายแนวความคิดที่สอดคล้องกับการศึกษาในเรื่องของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริม คลองอ้อมนนท์ ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม ต่างมีการให้คำจำกัดความ ที่แตกต่างกันไป แต่สรุปแล้วต่างก็มีความหมายไปในทิศทางเดียวกันคือผลลัพธ์ของ การกระทำ ระหว่างมนุษย์และธรรมชาตินั่นเอง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบ่งออกเป็นหลายประเภทขึ้นอยู่กับความ เข้มข้นของคนเข้าไปจัดการกับธรรมชาติตามการแบ่งของอาจารย์วนิดา พึ่งสุนทรและคณะ จน เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆจนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

ชุมชนริมน้ำ ซึ่งองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทของไทยอาจแตกต่างไปจากแนวคิดจากต่างประเทศ เพราะฉะนั้นการอธิบายถึงองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงต้องมีการประยุกต์เพื่อให้เข้ากับพื้นที่ ส่วนในเรื่องของวิธีการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น เลือกลงใช้แนวคิดของ ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) ซึ่งเป็นระบบที่มีการเก็บข้อมูลอย่างเหมาะสมเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์และประเมินคุณค่า และมีการแบ่งระดับอย่างชัดเจน มีความสัมพันธ์กับผังกายภาพ ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับระบบการเก็บข้อมูลของกรณีศึกษา การประเมินคุณค่ามรดกที่มนุษย์สร้างและภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของ 16th Avenue ในส่วนของการประเมินคุณค่าสภาพแวดล้อมของ Yonhe Street และ York-Durham Line Regional Municipality of York, Ontario

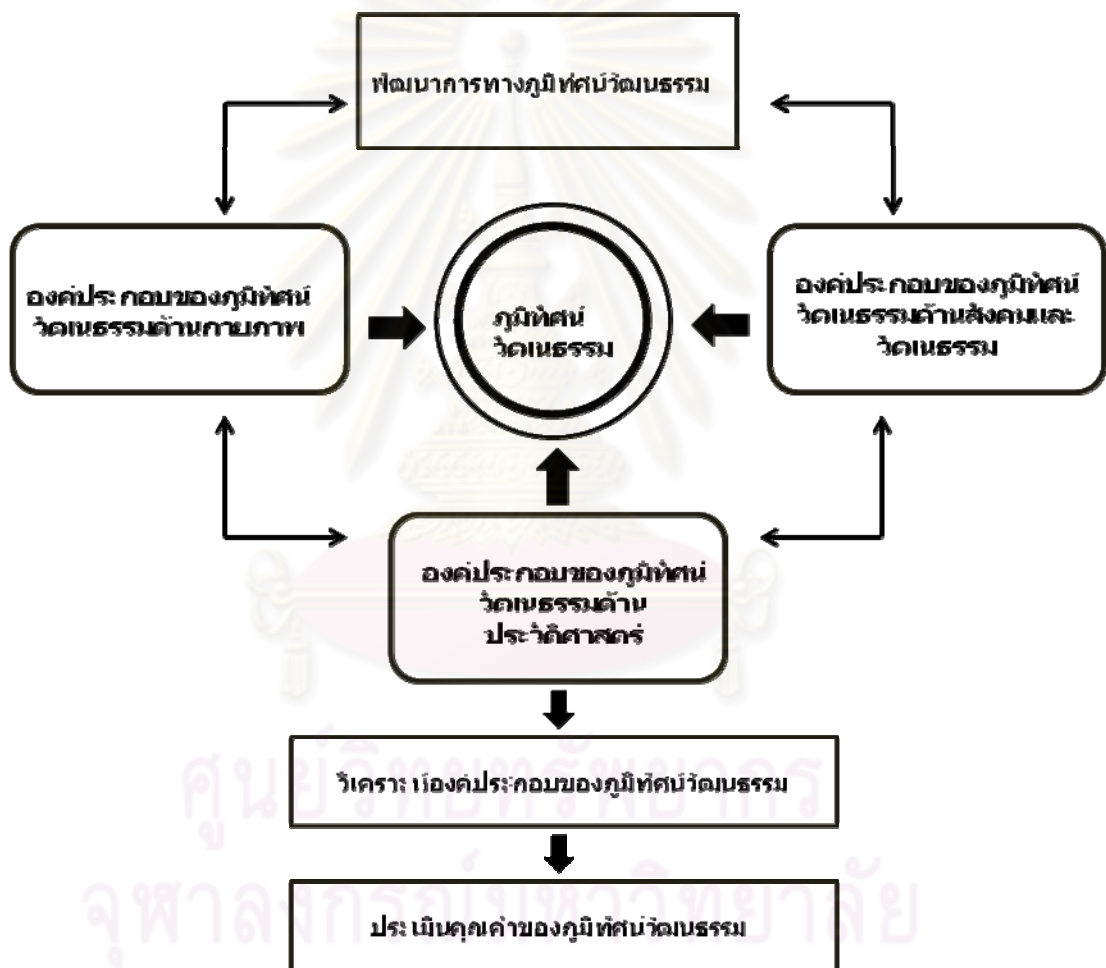
ในส่วนของเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น พิจารณาเกณฑ์การประเมินคุณค่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่นานาชาติยอมรับเพื่อใช้ในการประเมินคุณค่ามรดกโลกประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยตรง จึงมีความเหมาะสมในการนำมาประยุกต์เพื่อประเมินคุณค่าขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์ เมื่อทราบคุณค่าของพื้นที่ศึกษาจึงนำแนวคิดเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และ แนวคิดเกี่ยวกับขอบเขตและแนวทางการจัดการพื้นที่อนุรักษ์มาใช้เพื่อกำหนดแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3
วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยนั้น ได้มีการทบทวนแนวความคิดต่างๆที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยที่เหมาะสม

แผนภูมิที่ 3.1 กรอบแนวความคิดการวิจัย

3.1.1 การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากกรอบแนวคิดการวิจัยข้างต้น ได้ศึกษาถึงองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยนำแนวความคิดของการอุทยานแห่งชาติ (National Park Service) ของสหรัฐอเมริกาและ นวนัฐ โอไฮโอ มาประยุกต์ใช้กับพื้นที่ศึกษา ซึ่งองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3.1 แสดงการแบ่งหมวดหมู่ขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของการอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา

กระบวนการกำหนดรูปร่างของพื้นที่	
1. การใช้ที่ดินและกิจกรรม	รูปแบบการใช้ที่ดิน, อาชีพ
2. รูปแบบของระบบพื้นที่	เช่น ขนาดของพื้นที่เกษตรกรรม, การตั้งถิ่นฐาน หรือ โครงสร้างของแหล่งที่ตั้ง, การเข้าถึงแหล่งน้ำ; สิ่งเหล่านี้อาจได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางด้านการเมือง หรือนโยบายของรัฐ
3. การปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ	วิถีชีวิต ประเพณี และการปฏิบัติต้องมีการปรับให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมท้องถิ่นและระบบนิเวศวิทยา
4. วัฒนธรรมประเพณี	อิทธิพลต่อการใช้ที่ดิน, การครอบครองที่ดินและรูปร่างของที่ดิน
องค์ประกอบด้านกายภาพ	
5. โครงข่ายการสัญจร	ระบบเพื่อการขนส่ง คน สินค้า และวัตถุดิบ
6. เส้นแบ่งเขต	เช่น กรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดิน, คอกม้า หรือ คอกปลูสดัวที่มี การกำหนดโดยรัฐ
7. การเพาะปลูก	การเพาะปลูกมีความสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน เช่น ไร่ต้นไม้, รมเงาของต้นไม้, ป่าซุง
8. อาคาร, โครงสร้าง และสิ่งก่อสร้าง	อาคารที่พักในกิจกรรมของมนุษย์; โครงสร้างที่สนองประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ นอกเหนือจากที่พักอาศัย, ในขณะที่วัตถุค่อนข้างเล็กแต่มีความสำคัญคงที่ หรือ โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น การทำเครื่องหมาย หรืออนุสาวรีย์
9. การรวมกลุ่ม	การรวมกลุ่มของอาคาร, โครงสร้าง หรือลักษณะพิเศษอื่นๆ เช่น ในพื้นที่เกษตรกรรม หรือกลุ่มของการตั้งถิ่นฐาน
10. แหล่งโบราณคดี	ที่ตั้งของกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ หรือร่องรอยการประกอบอาชีพ, ร่องรอยพื้นผิวที่ยังคงหลงเหลืออยู่
11. องค์ประกอบที่มีขนาดเล็ก	องค์ประกอบในระดับบุคคล เช่น สัญลักษณ์ถนน, ประตูรั้ว, สะพานสำหรับคนเดินเท้า เป็นต้น โดยส่วนรวมอาจจะมาจากการกำหนดเส้นแบ่งเขต, โครงข่ายการสัญจร เป็นต้น

ที่มา : อ้างถึงใน Guidelines for identifying, assessing and managing cultural landscapes in the

จากแนวคิดข้างต้นที่นำมาศึกษา สามารถจำแนกความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ได้เป็น 3 ด้าน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพิจารณา ถึงองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ด้านกายภาพ

ประกอบด้วย การตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสถาปัตยกรรม โครงข่ายการสัญจร พื้นที่เกษตรกรรม เครือข่ายลำน้ำ

2) ด้านสังคมและวัฒนธรรม

ประกอบด้วย เศรษฐกิจ ประเพณี วัฒนธรรม กลุ่มคน

3) ด้านประวัติศาสตร์

ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ศาสนสถานและความเชื่อต่าง

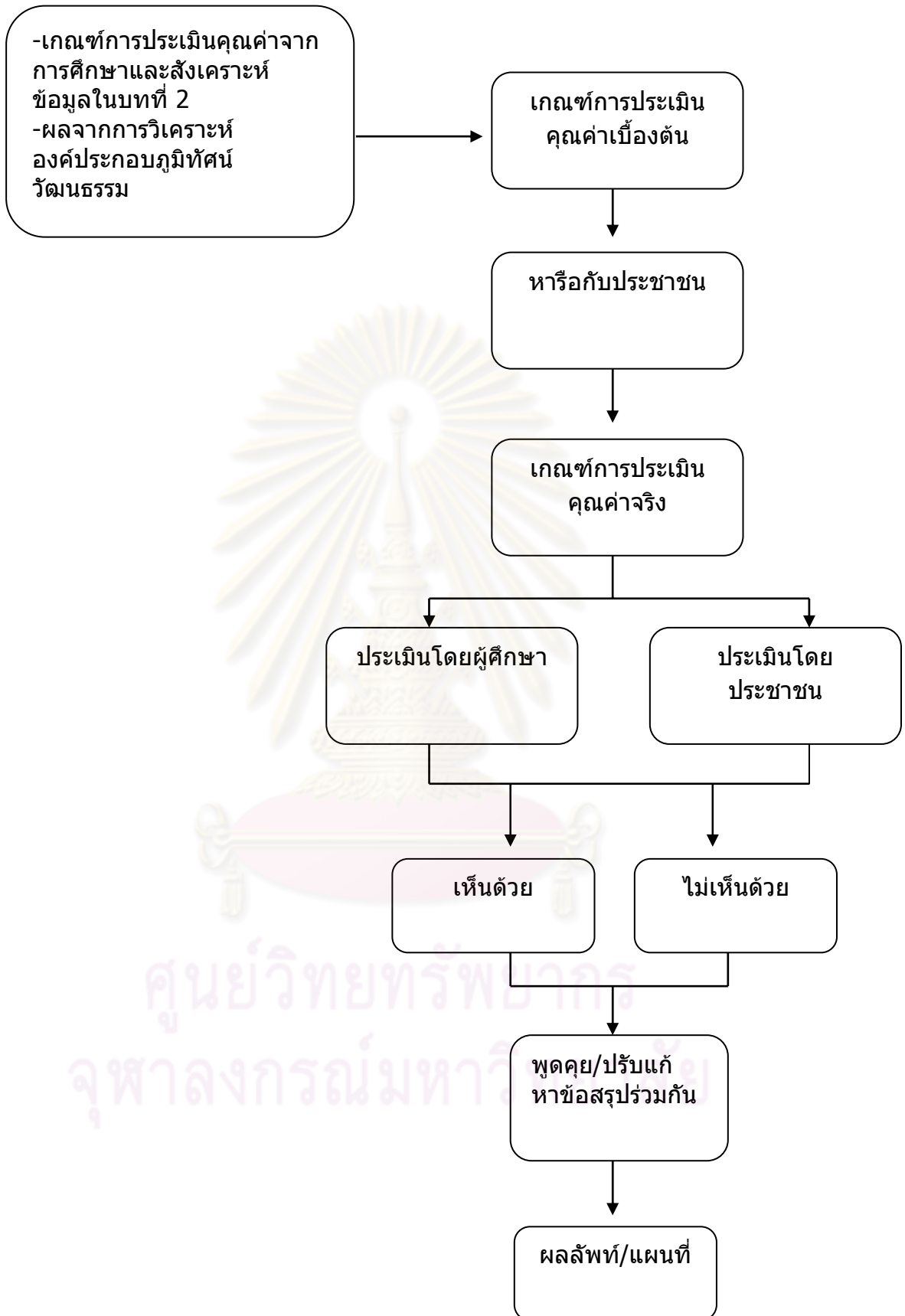
หลังจากนั้นจึงจะลงไปบนแผนที่กายภาพโดยใช้วิธีการของระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) จากนั้นจึงนำแผนที่กายภาพของแต่ละองค์ประกอบมาซ้อนกัน เพื่อนำไปสู่การประเมินคุณค่าในภาพรวม

3.1.2 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม สามารถนำข้อมูลที่ได้นำมาสู่การประเมินคุณค่า โดยประยุกต์จาก 1) เกณฑ์การประเมินความโดดเด่นมรดกทางวัฒนธรรม ที่ใช้ในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของคณะกรรมการมรดกโลก (The World Heritage Committee) และ 2) เกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่ว่าด้วยเรื่องความสอดคล้องของคุณภาพธรรมชาติของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ขององค์การยูเนสโก โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ด้าน ตามตารางที่ 3.2

ตารางที่ 3.2 การประยุกต์เกณฑ์การประเมินสำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลอง
อ้อมนนท์

คุณค่าด้านกายภาพ	คุณค่าด้านสังคมและ วัฒนธรรม	คุณค่าด้านประวัติศาสตร์
1. เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ที่หาได้ ยาก เสี่ยงต่อการสูญหาย 2. รูปแบบสถาปัตยกรรมของ อาคารมีความโดดเด่น 3. มีการอนุรักษ์พืชพรรณใน ระบบของเกษตรกรรมและการ เพาะปลูก 6. มีการใช้ที่ดินแบบยั่งยืน 7. มีภูมิประเทศที่สวยงาม	1. เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของ มนุษยชาติที่แสดงออกถึง ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ 2. จารีตประเพณีที่ยังคงปฏิบัติ กันอยู่มีความโดดเด่น 3. มีการเพิ่มคุณค่าของภูมิ ประเทศที่สวยงาม	1. มีหลักฐานร่องรอยของ วัฒนธรรมโบราณปรากฏอยู่บน พื้นผิวดิน 2. มีหลักฐานทางโบราณคดี 3. มีร่องรอยเกี่ยวกับพิธีกรรม และประเพณีที่เลือนหายไป แล้ว 4. พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ ทางประวัติศาสตร์

แผนภูมิที่ 3.2 ขั้นตอนการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

เมื่อนำเกณฑ์ของยูเนสโกมาผสมผสานเข้ากับ วิธีการของระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) ซึ่งจะเลือกหลักเกณฑ์ที่สำคัญมาประยุกต์ใช้ในการพิจารณาคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ และหารือกับกลุ่มตัวแทนของประชาชนจึงได้เกณฑ์การประเมินคุณค่าออกมา 3 ด้านดังต่อไปนี้

ตาราง 3.3 แสดงเกณฑ์ที่ใช้ประเมินคุณค่าขององค์ประกอบด้านกายภาพ

องค์ประกอบทางด้านกายภาพ	คุณค่า		
	สูง	กลาง	ต่ำ
1. การตั้งถิ่นฐาน - ชุมชนดั้งเดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำสายหลัก - ชุมชนดั้งเดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำสายรอง - ชุมชนที่ไม่ได้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งแม่น้ำสายรองและสายหลัก	●	●	●
2. สถาปัตยกรรม - เรือนไทยภาคกลาง - เรือนไทยพื้นถิ่น - เรือนแถวไม้ - บ้านสมัยใหม่	●	● ●	●
3. พื้นที่เกษตรกรรม - การทำเกษตรกรรมรูปแบบดั้งเดิม - การเกษตรมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่หรือปลูกพืชเชิงเดี่ยว - การเกษตรกรรมทิ้งร้าง	●	●	●
4. เครื่องช่ายลำน้ำ - เครื่องช่ายลำน้ำยังคงถูกใช้ในวิถีชีวิตอยู่มาก - เครื่องช่ายลำน้ำยังคงถูกใช้ในวิถีชีวิตอยู่บ้าง - ไม่มีการใช้เครื่องช่ายลำน้ำ	●	●	●

ตาราง 3.4 แสดงเกณฑ์ที่ใช้ประเมินคุณค่าขององค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม

คุณค่าทางด้านสังคมและวัฒนธรรม	คุณค่า		
	สูง	กลาง	ต่ำ
1.กิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรม - ประเพณีและวัฒนธรรมสืบทอดกันมาสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชน - ประเพณีและวัฒนธรรมทางศาสนาทั่วไป - ประเพณีและวัฒนธรรมทั่วไป	●	●	●
2. เศรษฐกิจ - ส่วนที่ยังปลูกสวนทุเรียน - เศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต - เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นใหม่	●	●	●
3.การใช้พื้นที่ -พื้นที่จัดหรือประกอบกิจกรรมทางสังคมมาก -พื้นที่จัดหรือประกอบกิจกรรมทางสังคมปานกลาง -พื้นที่จัดหรือประกอบกิจกรรมทางสังคมน้อย	●	●	●
4.ความสัมพันธ์ของพื้นที่กับธรรมชาติ -การใช้พื้นที่สัมพันธ์กับธรรมชาติมาก -การใช้พื้นที่สัมพันธ์กับธรรมชาติปานกลาง -การใช้พื้นที่ไม่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ	●	●	●

ตาราง 3.5 แสดงเกณฑ์ที่ใช้ประเมินคุณค่าขององค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์

คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์	คุณค่า		
	สูง	กลาง	ต่ำ
1. ช่วงยุคสมัยของโบราณสถาน/สถานที่ที่ยังหลงเหลือร่องรอยทางประวัติศาสตร์ - สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยา - สมัยธนบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง - สมัยรัตนโกสินทร์ยุคปัจจุบัน	●	●	●
2. หลักฐานร่องรอยทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ - หลักฐานร่องรอยประวัติศาสตร์ในระดับชาติ - หลักฐานร่องรอยประวัติศาสตร์ในระดับเมือง - หลักฐานร่องรอยประวัติศาสตร์ในระดับชุมชน	●	●	●

โดยข้อมูลที่ได้จากการประเมินคุณค่าในด้านต่างๆ จะแสดงออกมาโดยแสดงในแผนที่ของคุณค่าด้านต่างๆ และแผนที่สรุปคุณค่ารวมเพื่อกำหนดเป็นแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

3.1.3 การกำหนดแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากการประเมินคุณค่าของพื้นที่ เมื่อได้คุณค่าด้านต่างๆ จะทราบพื้นที่ที่มีความสำคัญ ซึ่งจะไปวิเคราะห์ และเสนอแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยพิจารณาจาก

1. สถานการณ์ และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน
2. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนในอนาคต
3. แผนและนโยบายของภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

โดยให้ประชาชนในท้องถิ่น หน่วยงานรัฐมีส่วนร่วมในกระบวนการแสดงความคิดเห็น โดยนำแนวความคิดของคนในชุมชนร่วมกับทฤษฎีมาปรับใช้ และประยุกต์ใช้กับพื้นที่ เพื่อเสนอแนะเป็นแนวทางในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในรูปแบบของโครงการ มาตรการ และนโยบายต่างๆต่อไป

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ใช้เครื่องมือในการวิจัย ที่มีวิธีการและความเหมาะสมในการใช้ เครื่องมือแตกต่างกันออกไปในแต่ละวัตถุประสงค์ ประกอบด้วย

1. การสำรวจภาคสนาม (Field Survey)
2. การสังเกตการณ์ (Observation)
3. การสัมภาษณ์ (Interview)
4. การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3.3 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ศึกษา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิ และ ข้อมูลทุติยภูมิ มี รายละเอียดดังนี้

3.3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม เกี่ยวกับลักษณะและ สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 4 ส่วนหลัก ได้แก่

- การสำรวจภาคสนาม(Field Survey)
- การสังเกตการณ์ (Observation)
- การสัมภาษณ์ (Interview)
- การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3.3.1.1 การสำรวจภาคสนาม (Field Survey)

เป็นการสำรวจลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ชุมชน โดยการตรวจสอบสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันของพื้นที่ศึกษา ซึ่งครอบคลุมในด้านกายภาพ โดยการใช้ แบบสำรวจข้อมูล (Server sheet) ในการเก็บข้อมูล โดยแบ่งข้อมูลได้ดังนี้

1. รูปแบบสถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมย่อย ได้แก่ อาคารบ้านเรือน ศาลาริมน้ำ สะพาน
2. ที่ว่าง อาคาร และ การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในการเก็บข้อมูลด้านกายภาพของข้อ 1 และ ข้อ 2 จะใช้แบบสำรวจ (ก)ในการเก็บ ข้อมูล

3. สภาพนิเวศทางธรรมชาติ พื้นที่เกษตรกรรมจะใช้แบบสำรวจ (ข)ในการเก็บข้อมูล จากนั้นนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์ โดยการระบุดงบนแผนที่ และ การซ้อนทับดงบนแผนที่ (Overlay) เพื่อนำผลลัพธ์ที่ได้ไปทำการประเมินคุณค่า

3.3.1.2 การสังเกตการณ์ (Observation)

หลังจากทำการสำรวจกายภาพของพื้นที่ชุมชนแล้ว ทำการสำรวจด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์ทางด้านกิจกรรม การดำเนินชีวิต การใช้พื้นที่ของคนในชุมชน โดยการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม

- ช่วงวันธรรมดาและวันหยุด จะเป็นการสังเกตเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวสวน ชุมชน ริมน้ำ ความสัมพันธ์ของคน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และการใช้พื้นที่ในชุมชน โดยทั้งบริเวณพื้นที่ ละครวมชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม
- ช่วงเทศกาล จะเป็นการสังเกตเกี่ยวกับงานประเพณี กิจกรรมทาง วัฒนธรรม ต่างๆของชุมชน เช่น วันสำคัญทางศาสนาที่มีการใช้พื้นที่ของวัด หรือ กิจกรรมต่างๆที่ใช้ พื้นที่ของหน่วยงานท้องถิ่น เป็นต้น

เพื่อนำไปวิเคราะห์หาค่าประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมและใช้ในการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

3.3.1.3 การสัมภาษณ์ (Interview)

เพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงลึก จากประสบการณ์ของผู้ที่อาศัยในท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

- การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ (Key informants) 10 คน
- การสัมภาษณ์ทั่วไปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย 10 คน

การสัมภาษณ์ทั่วไป

เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ โดยทำการ สัมภาษณ์ให้ครอบคลุมทุกกลุ่มวัย และกลุ่มอาชีพ โดยใช้ประเด็นการสัมภาษณ์ (ก) ในการเก็บ ข้อมูล

- กลุ่มนักเรียนนักศึกษา
- กลุ่มชาวบ้านที่ทำการเกษตร
- กลุ่มข้าราชการ พนักงานบริษัท
- กลุ่มพ่อค้า แม่ค้า

โดยแบ่งเป็นนักเรียนนักศึกษา 2 คน ชาวบ้านที่ทำการเกษตร 2 คน กลุ่มข้าราชการ 2 คน พนักงานบริษัท 2 คน และพ่อค้า แม่ค้า 2 คน ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะนำมาใช้เพื่อเป็น ข้อมูลของการศึกษาในเรื่ององค์ประกอบด้าน สังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์

การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ (Key informants)

เพื่อให้ทราบถึงเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ โดยการจัดทำแบบสัมภาษณ์ ผู้ที่เป็นเป้าหมายในการสัมภาษณ์ คือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา อีกส่วนหนึ่งคือผู้ที่มีบทบาทในพื้นที่ เช่น

- เจ้าอาวาสและพระผู้ใหญ่จากวัดในชุมชนและบริเวณเคียง
- ผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน / กำนัน)
- ครูและ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลที่เกี่ยวข้อง

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วย อบต. ทั้งหมด 3 แห่ง และ เทศบาล อีก 1 แห่งจึงเชิญตัวแทนจาก อบต. 3 คน และ เทศบาล 1 คน ผู้นำชุมชน 4 คน เจ้าอาวาสและพระผู้ใหญ่จากวัดในชุมชนและบริเวณเคียง 1 ท่าน และครูชำนาญการพิเศษ 1 คน โดยใช้ประเด็นการสัมภาษณ์ (ก) ในการเก็บข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะนำมาใช้เพื่อเป็นข้อมูลของการศึกษาในเรื่ององค์ประกอบด้าน สังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ และกลุ่มบุคคลสำคัญนี้จะเป็นกลุ่มตัวแทนในการสนทนากลุ่มเพื่อช่วยในการประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

3.3.1.4 สนทนากลุ่ม (Focus Group)

การสนทนากลุ่ม คือ การสัมภาษณ์กลุ่มย่อย มีผู้ร่วมสนทนากลุ่มเล็กๆ ประมาณ 10 คน ทั้งจากกลุ่มของหน่วยงานราชการ และกลุ่มบุคคลสำคัญในพื้นที่ ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ เพื่อร่วมกันจัดทำเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม วิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบัน สภาพปัญหา แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งเสนอแนะแนวความคิด โดยใช้ประเด็นการสัมภาษณ์สนทนากลุ่ม (ข) เพื่อนำไปสู่การเสนอแนะมาตรการในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

3.3.2 ข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมมาจาก รายงาน เอกสารต่างๆ ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ แผน ที่ ซึ่งแหล่งข้อมูลทุติยภูมิได้แก่

1. กรมแผนที่ทหาร
2. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. เทศบาลบางม่วง
5. อบต.บางรักน้อย
6. อบต.เสาชิงหิน
7. อบต.บางเลน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.4.1 ข้อมูลทุติยภูมิ

โดยการรวบรวมข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และนำไปวิเคราะห์ข้อมูล แล้ว ทำการแสดงข้อมูลในรูปแบบของรูปภาพ แผนที่ แผนภูมิ ตาราง และบรรยายในลักษณะของการ วิจัยเชิงพรรณนาต่อไป โดยแสดงเหตุผลประกอบ

3.4.2 ข้อมูลปฐมภูมิ

โดยรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ วิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ คือ

1. วิเคราะห์ลักษณะของชุมชน พัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของคลองและชุมชนในแต่ละช่วงเวลา
2. วิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม และทำการซ้อนทับลงบนแผนที่ (Overlay) ตามวิธีการของ (CECS)ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม จากการวิเคราะห์องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม สามารถนำข้อมูลที่ได้นำมาสู่การประเมินคุณค่า
3. ประเมินคุณค่าโดยประยุกต์จาก1) เกณฑ์การประเมินความโดดเด่นมรดกทางวัฒนธรรมที่ใช้ในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของคณะกรรมการมรดกโลก(The World Heritage Committee)และ2) เกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ว่าด้วยเรื่องความสอดคล้องของคุณภาพธรรมชาติของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของยูเนสโก ผสมผสานเข้ากับวิธีการของระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System)

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

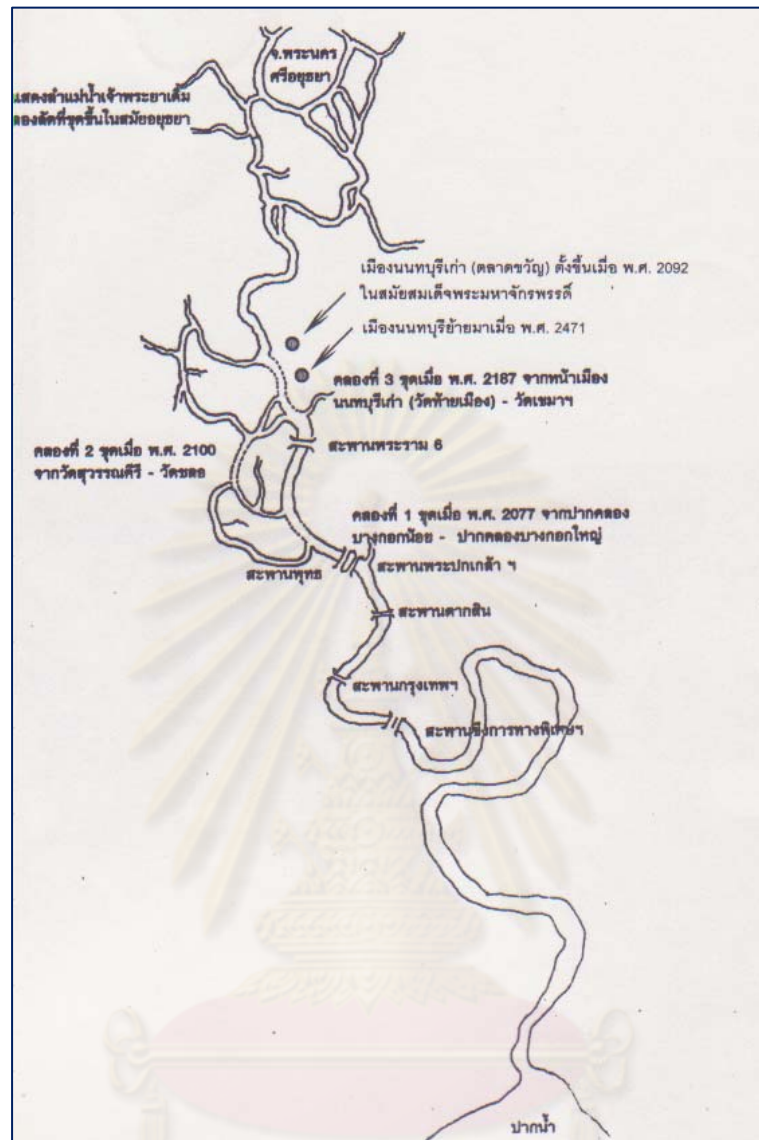
ในบทนี้จะกล่าวถึงการศึกษาสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ สภาพเศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคม ตลอดจนการศึกษาโดยรวมของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน ประกอบเป็นลักษณะของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ โดยประกอบด้วยหัวข้อดังนี้

4.1 ประวัติความเป็นมาของคลองอ้อมนนท์

คลองอ้อมนนท์นั้นเป็นเส้นทางเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยาในอดีต มีชุมชนบ้านตลาดแก้วตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคลองบางกรวย ในปี พ.ศ. 2091 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดบางกรวยเพื่อเชื่อมระหว่างบางกอกน้อยกับบางกรวย ทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวและได้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองนนทบุรีในปีถัดมาซึ่งเป็นบริเวณที่มีความสำคัญในการรวบรวมไพร่พลและผลิตธัญพืชเป็นเสบียงสำคัญเมื่อเกิดสงคราม

แต่เนื่องจากความคดเคี้ยวของแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงคลองอ้อมนนท์ในปี พ.ศ. 2179 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดจากปากแม่น้ำอ้อมตอนบนมาทะลุบริเวณหน้าวัดเขมาภิรตาราม เพื่อย่นระยะทางการคมนาคมให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจการค้าที่กำลังเจริญรุ่งเรือง เกิดการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนตามริมคลองลัดที่เกิดขึ้นให้เป็นบ้านตลาดขวัญ ซึ่งทั้งบ้านตลาดแก้วและบ้านตลาดขวัญนั้นเป็นที่รู้จักกันในฐานะเป็นแหล่งผลิตผลไม้อันเลื่องชื่อ นอกจากนั้น ผลจากการขุดคลองลัดครั้งนี้ทำให้แม่น้ำเปลี่ยนทางเดินเกิดแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ขึ้น เป็นเหตุให้พระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองนนทบุรีและสร้างป้อมตรงปากแม่น้ำอ้อม เนื่องจากเห็นว่าลักษณะภูมิประเทศที่เปลี่ยนแปลงไป อาจทำให้ข้าศึกเข้าประชิดพระนครได้ง่าย

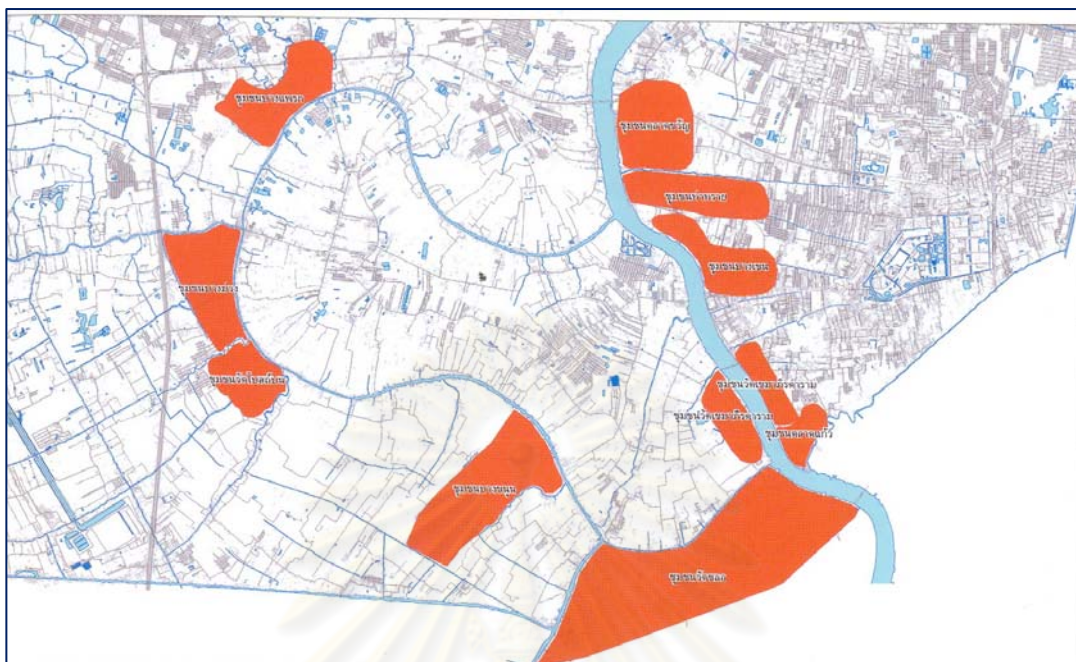
นอกจากการขุดคลองลัดสมัยพระเจ้าปราสาททองจะส่งผลให้เกิดการโยกย้ายเมืองแล้ว การทับถมของดินตะกอนในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม (คลองอ้อมนนท์) ยังทำให้บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวนทุเรียนซึ่งเป็นผลไม้ที่สร้างชื่อเสียงให้กับพื้นที่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา

รูปที่ 4.1 แสดงแผนที่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในบริเวณคลองอ้อมนนท์
ที่มา: แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมคลองอ้อมนนท์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในขณะเดียวกันก็มีการตั้งถิ่นฐานเกิดชุมชนขึ้นในพื้นที่หลายชุมชน ซึ่งชุมชนที่สำคัญในบริเวณคลองอ้อมนนท์ได้แก่

รูปที่ 4.2 แสดงแผนที่แสดงชุมชนโบราณในบริเวณคลองอ้อมนนท์

ที่มา: แหล่งสิ่งแวดล่อมทางวัฒนธรรมคลองอ้อมนนท์

1. ชุมชนวัดชวลอ ชุมชนแห่งนี้ได้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นบึงแผ่นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากอุโบสถของวัดชวลอมีศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม
2. ชุมชนวัดเขมาภิรตาราม เป็นชุมชนที่ร่วมสมัยกับชุมชนวัดชวลอตั้งอยู่บนเส้นทางที่ขบวนเกวียนบรรทุกสินค้าหยุดพักแรม เพราะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาและไม่ไกลจากเมืองบางกอกมากนัก มีตำนานเล่าสืบต่อกันว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) เคยมาประทับแรมในบริเวณนี้และโปรดเกล้าให้สร้างวัดเขมาภิรตารามขึ้น
3. ชุมชนบางม่วง ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่มีความเจริญมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีโบราณสถานเป็นหลักฐานบ่งชี้ถึงความเป็นบึงแผ่นมั่นคงของชุมชนอยู่ที่วัดปรางค์หลวงริมคลองบางกอกน้อย
4. ชุมชนตลาดขวัญเป็นชุมชนเก่ามีประชาชนอาศัยอยู่หนาแน่นเป็นย่านการค้ามาแต่โบราณ ลักษณะชุมชนจะตั้งบ้านเรือนขนานไปตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา
5. ชุมชนตลาดแก้ว ชุมชนนี้เกิดจากผลของการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อ พ.ศ. 2179 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดิน บ้านตลาดแก้วจึงเจริญขึ้นเป็นชุมชนเพราะตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก
6. ชุมชนบางขุน เป็นย่านชุมชนที่หนาแน่น มีลักษณะเป็นชุมชนบ้านสวน มีหมู่บ้านตั้งอยู่เรียงรายอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำอ้อมและคลองสาขาต่างๆ

7. ชุมชนวัดโบสถ์บน ชุมชนแห่งนี้เกิดขึ้นราวสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยธนบุรี ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำอ้อม มีความสัมพันธ์กับชุมชนบางม่วงและชุมชนบางขุนอย่างใกล้ชิด สันนิษฐานว่าชุมชนวัดโบสถ์บนเกิดจากการอพยพหนีภัยสงครามเมื่อพ.ศ. 2309-2310 เพราะพื้นที่ชุมชนวัดชะลอ ชุมชนวัดเขมาภิรตาราม และชุมชนตลาดแก้วเป็นสมรภูมิต่างๆในครั้งนั้น

8. ชุมชนบางแพรก เป็นชุมชนตั้งขึ้นสมัยอยุธยาตอนปลาย จุดเด่นของชุมชนนี้มีหลักฐานยืนยันว่า ประชาชนชุมชนนี้มีการสร้างวัดเพื่อวงศ์ตระกูลแล้ว

9. ชุมชนบางศรีเมือง เป็นชุมชนที่มีอดีตความเป็นมาใกล้เคียงกับชุมชนตลาดขวัญ ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นเกาะนนทบุรีล้อมรอบด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำอ้อม

10. ชุมชนท่าทราย ชุมชนนี้เกิดขึ้นประมาณ พ.ศ. 2300 ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ถึงแม้จะเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกับชุมชนปากเกร็ดแต่กลุ่มประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวท้องถิ่นเดิมและอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา

11. ชุมชนบางเขน เป็นชุมชนใหม่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2477-2489 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวพระนครที่อพยพหนีภัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้ตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร

ชุมชนเก่าแก่ในบริเวณคลองอ้อมนนท์ที่อยู่ลึกเข้าไปได้เริ่มขยายตัวอีกครั้งเมื่อมีการขุดคลองบางใหญ่ไปเชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรีทำให้ย่านนี้เป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่ใหญ่โต แต่การขุดคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำสายนี้ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีมาก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากปรากฏชื่อคลองบางใหญ่ในบทนิราศต่างๆที่สุนทรภู่ได้ประพันธ์ขึ้นซึ่งบทนิราศได้สะท้อนถึงความสมบูรณ์ของพืชผล การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ซับซ้อนตามคลองแยกย่อย บริเวณใกล้ปากคลองบางใหญ่ส่งผลให้พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นจุดตัดกันของลำน้ำกลายเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือตลาดลอยน้ำ ชุมชนในบริเวณนี้มีกิจการโรงหีบอ้อยและกิจการการผลิตน้ำตาลซึ่งเป็นสินค้าสำคัญสำหรับการใช้สอยในประเทศและสำหรับการค้าส่งออก ทำให้เห็นว่าบริเวณคลองอ้อมนนท์นอกจากจะเป็นถิ่นฐานของชุมชนเก่าแล้ว ยังเป็นเส้นทางที่เชื่อมสู่หัวเมืองตะวันตก เพื่อลำเลียงอ้อยน้ำตาล และตั้งด่านหรือขนอนเพื่อเก็บภาษีทางน้ำ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงโปรดเกล้าให้ขุดคลองเจดีย์บูชา และคลองมหาสวัสดิ์ในปี พ.ศ. 2403 เพื่อเชื่อมกรุงเทพและนครปฐม และเพื่อเรือลำใหญ่สามารถสัญจรได้สะดวก ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชนตามคลองมหาสวัสดิ์ขึ้นแทน ซึ่งเท่ากับเป็นการยกเลิกเส้นทาง คลองอ้อม-บางใหญ่โดยตรง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวถูกดึงออกจากกระแสการพัฒนา และยังคงดำเนินชีวิตตามลักษณะชาวสวนดั้งเดิม

4.2 สภาพทั่วไปของชุมชน

ลักษณะทางกายภาพประกอบด้วย ที่ตั้งและอาณาเขต สภาพทางภูมิศาสตร์ ระบบการบริการขั้นพื้นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดินและการถือครองที่ดิน

4.2.1 ลักษณะทางกายภาพ

4.2.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

พื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่บริเวณชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ครอบคลุมพื้นที่

อบต.บางรักใหญ่ หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 7 หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9 หมู่ที่ 10 หมู่ที่ 11 บางส่วนของหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 5

อบต.เสาธงหิน หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 7 บางส่วนของหมู่ 4

เทศบาลบางม่วง หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 5

อบต.บางเลน หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9

ประชากรทั้งสิ้นประมาณ 4,847 คน

มีอาณาเขตดังนี้

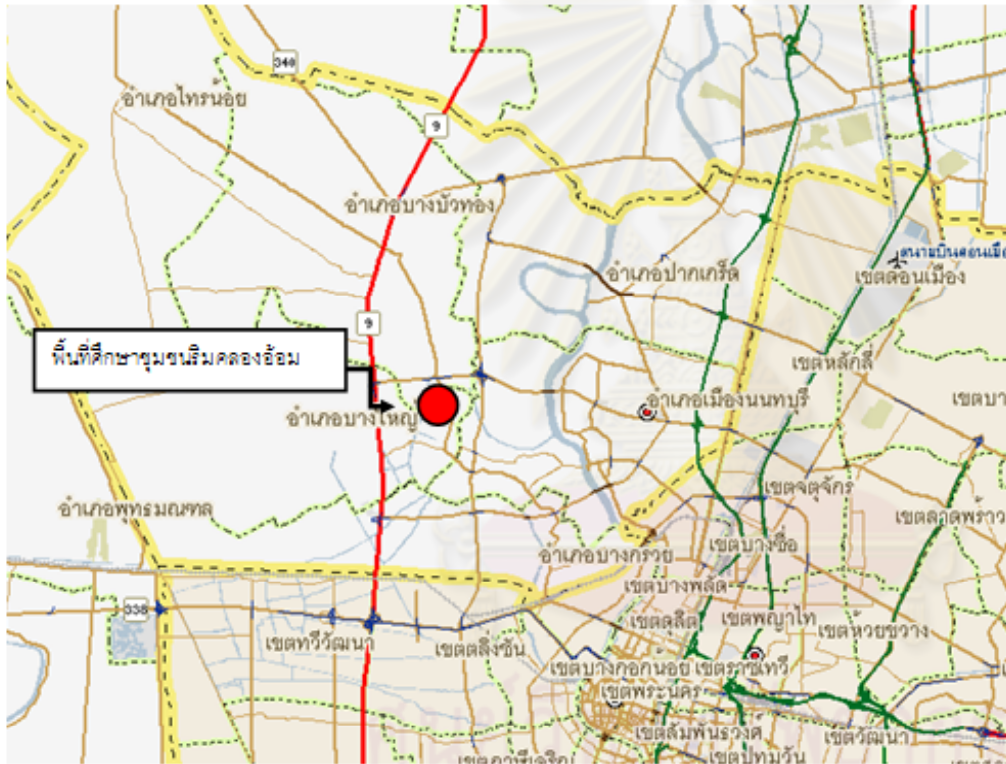
ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลบางรักใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลบางม่วง และตำบลบางกว้าง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลบางรักน้อย อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลบางแม่นางและตำบลเสาธงหิน อำเภอบางใหญ่

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลอง
อ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี

สัญลักษณ์

● พื้นที่ศึกษา

ที่มา: Mapmagic (Bangkok and 7 nearby province 2008)

ผู้ศึกษา: นางสาวพัชรี อางสาส์

คณะศึกษาศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.2.1.2 สภาพทางภูมิศาสตร์

พื้นที่คลองอ้อมนนท์มีลักษณะเป็นที่ราบภาคกลางในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีน้ำและดินอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ทั่วไปค่อนข้างราบเรียบและเป็นที่ย่ำต่ำ โดยจะลาดเทจากทิศตะวันออกมาสู่ทิศตะวันตก มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 2 เมตร พื้นที่เหมาะแก่การเกษตร เช่น ทำสวนผลไม้ มีอาณาเขตใกล้กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีระยะห่างประมาณ 20 กิโลเมตร การคมนาคมสะดวกสามารถเดินทางได้ทั้งทางน้ำและทางบก

4.2.1.3 สภาพทางภูมิอากาศ

มีอุณหภูมิแบบร้อนชื้นอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มี 3 ฤดู เนื่องจากลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีความแตกต่างของระดับพื้นที่เพียงเล็กน้อย สภาพภูมิอากาศจึงค่อนข้างสม่ำเสมอตลอดพื้นที่ โดยมี

- อุณหภูมิเฉลี่ย สูงสุดอยู่ในช่วงเดือนเมษายน 39.1 องศาเซลเซียส ต่ำสุดช่วงเดือนพฤศจิกายน 17.1 องศาเซลเซียส
- ความชื้นสัมพัทธ์ เฉลี่ยสูงสุดในช่วงเดือนมิถุนายน 100 เปอร์เซ็นต์ เฉลี่ยต่ำสุดช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 23 เปอร์เซ็นต์ ตลอดปีเฉลี่ย 61.50 เปอร์เซ็นต์
- ลม ความเร็วลมโดยเฉลี่ยช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนธันวาคม อยู่ในระหว่าง 4.0-6.2 น็อต/ช.ม.
- ปริมาณน้ำฝนตลอดปี 1,400 มิลลิเมตร ช่วงเดือนตุลาคมเป็นเดือนที่ปริมาณน้ำฝนและจำนวนวันฝนตกมากที่สุดคือ 365.56 มิลลิเมตร ส่วนช่วงเดือนกุมภาพันธ์จะมีปริมาณน้ำฝนและจำนวนวันฝนตกน้อยที่สุดคือ 4.1 มิลลิเมตร
- แหล่งน้ำธรรมชาติ มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านโดยมีคลองอ้อมเชื่อมต่อกัน และมีคลองซอยเชื่อมต่อกันจากคลองอ้อมไปสู่พื้นที่ทำการเกษตรสำหรับใช้เพียงพอตลอดปี

4.2.1.4 ระบบบริการขั้นพื้นฐาน

1) ระบบสาธารณูปโภค

1.1) เส้นทางคมนาคมและการเข้าถึงพื้นที่

สามารถเดินทางได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ในปัจจุบันส่วนใหญ่มีถนนเชื่อมต่อกัน การเดินทางสะดวกระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน ประชากรบางส่วนยังใช้การเดินทางโดยเรือ เนื่องจากมีบ้านเรือนอาศัยอยู่ริมคลอง ใช้เรือข้ามฝั่งเพื่อเดินทางไปยังเส้นทางคมนาคมที่เป็นทางรถยนต์

การคมนาคมทางบก สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้หลายเส้นทางดังนี้

- ถนนที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมผ่านในพื้นที่ตำบล คือ ถนนบางกรวย-ไทรน้อย
- ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 302 ถนนรัตนวิบูลย์

- ทางหลวงพิเศษหมายเลข 9 ถนนวงแหวนรอบนอกด้านตะวันออก
- ถนนบางใหญ่-บางคูวัด
- ทางเท้าริมคลองเพื่อเข้าสู่บ้าน

ถนนบางกรวย-ไทรน้อย

ถนนวงแหวนรอบนอกด้านตะวันออก

ถนนบางใหญ่-บางคูวัด

ทางเดินเลียบบคลอง

รูปที่ 4.3 แสดงเส้นทางการคมนาคมทางบก

การคมนาคมทางน้ำ

- เรือประจำทาง ที่ชาวบ้านเรียกว่าเรือ 2 ตอน หรือเรือหางสั้น วิ่งเข้า-ออก คลอง อ้อม จากท่าน้ำบางใหญ่ ถึงท่าน้ำจังหวัดนนทบุรี

1.2) การไฟฟ้า ได้รับบริการไฟฟ้าเต็มพื้นที่

1.3) การประปา ประชาชนส่วนใหญ่ใช้น้ำคลองและน้ำประปาเพื่อซักล้าง อาบน้ำ หรืออุปโภคอื่นๆ การประปาเป็นการบริการของการประปานครหลวงและประปาหมู่บ้าน

1.4) การสื่อสาร โทรศัพท์ ได้รับการบริการจากชุมสายโทรศัพท์ขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยอย่างทั่วถึง และมีตู้โทรศัพท์สาธารณะไว้ให้บริการแก่ชุมชน

ระบบไฟฟ้า

ตู้ไปรษณีย์และตู้โทรศัพท์

ถังขยะประเภทต่างๆ

รูปที่ 4.4 แสดงลักษณะของสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ

1.5) การกำจัดขยะมูลฝอย แบ่งพื้นที่การบริการจัดเก็บขยะมูลฝอยตามพื้นที่ที่ อบต.

ต่างๆรับผิดชอบ

2) ระบบสาธารณูปการ

2.1) สถาบันการศึกษา ในพื้นที่ประกอบด้วยสถาบันการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น รวมทั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก คือ โรงเรียนวัดบางรักใหญ่ โรงเรียนวัดโมลี โรงเรียนวัดมะเตี๋ย โรงเรียนวัดเสาชงหิน โรงเรียนวัดอินทร์ โรงเรียนวัดราษฎร์ประคองธรรม โรงเรียนวัดพิบูลเงิน โรงเรียนวัดบางสะแก โรงเรียนอนุบาลกุลนันทน์ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาล ต. บางม่วง และ กศน.จังหวัดนนทบุรี

2.2) สถาบันทางศาสนา ในพื้นที่ประกอบด้วยวัดที่สำคัญหลายแห่ง คือ วัดสวนแก้ว วัดมะเตี๋ย วัดโมลี วัดบางแพรง วัดเสาชงหิน วัดศรีราษฎร์ วัดราษฎร์ประคองธรรม วัดบางสะแก วัดบางรักใหญ่ วัดอินทร์

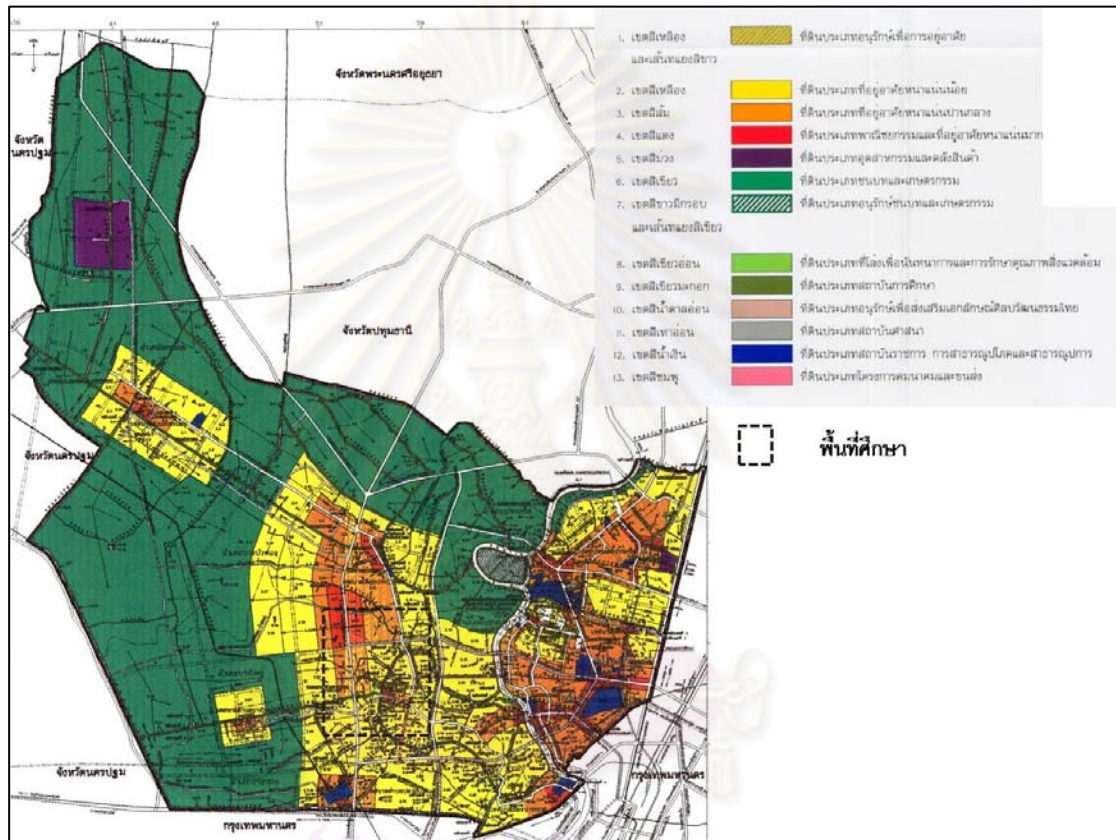
2.3) ไปรษณีย์โทรเลข มีบริการไปรษณีย์และตู้ไปรษณีย์ให้บริการแก่ประชาชน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.2.1.5 การใช้ประโยชน์ที่ดินและสภาพการถือครองที่ดิน

1) การใช้ประโยชน์ที่ดิน

พื้นที่ดังกล่าวสามารถแยกเป็นลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินตามประเภทกิจกรรมภายในชุมชนดังนี้

รูปที่ 4.5 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดนนทบุรี ปี 2548

ตารางที่ 4.1 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปี 2550

ประเภท	พื้นที่		ร้อยละ
	ตารางกิโลเมตร	ไร่	
1.ย่านพาณิชยกรรม	7.263	4,539	1.17
2.ย่านที่อยู่อาศัย	196.668	122,917	31.60
3.ย่านอุตสาหกรรม	5.787	3,617	0.93
4.สถานที่ราชการ	9.649	6,031	1.55
5.สถานศึกษา	3.946	2,466	0.64
6.ศาสนสถาน	3.570	2,231	0.57
7.สาธารณูปโภค และสาธารณูปการ เกษตรกรรมและพื้นที่ว่าง	395.420	247,138	63.54
รวม	622.303	388,939	100.00

(เนื่องจากการต่ออายุผังเมืองรวมจังหวัดนนทบุรีแผนที่ใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดนนทบุรีจึงเป็น ปี 2548ส่วนตารางแสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินจึงเป็นปี 2550)

1.1) การใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย การใช้ที่ดินริมน้ำส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยโดยเกาะกลุ่มกันขนานไปตามคลองอ้อมนนท์ และคลองย่อยต่างๆ และมีอีกส่วนหนึ่งที่เกาะกลุ่มกันตามถนนสายหลักและถนนสายย่อย ลักษณะอาคารในพื้นที่ชุมชนส่วนใหญ่เป็นอาคารสูง 1 ชั้น ประกอบด้วยเรือนแถวริมน้ำ วัด เรือนไม้พื้นถิ่น ตึกแถว และอาคารสมัยใหม่

1.2) การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชยกรรม ลักษณะของประเภทพาณิชยกรรมในพื้นที่นั้น จะเป็นการประกอบอาชีพค้าขายและการอยู่อาศัยร่วมกัน ซึ่งเป็นร้านขายของชำ สินค้าที่ขายเป็นของใช้ในชีวิตประจำวัน ธนาคาร ลักษณะของอาคารเป็นเรือนแถวริมน้ำ อาคารพาณิชย์ และทำน้ำ

1.3) การใช้ที่ดินประเภทสถาบันทางศาสนา วัดถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน ใช้เรียกพื้นที่แต่ละบริเวณนั้น ซึ่งในพื้นที่มีวัดจำนวนมาก คือ วัดสวนแก้ว วัดมะเดื่อ วัดโมลี วัดบางแพรก

วัดเสารงหิน วัดศรีราษฎร์ วัดราษฎร์ประคองธรรม วัดบางสะแก วัดบางรักใหญ่ วัดอินทร์ แสดงให้เห็นว่าวัดมีความสำคัญต่อพื้นที่มาก

1.4) การใช้ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา ในพื้นที่ประกอบด้วยสถาบันการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น รวมทั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก คือ โรงเรียนวัดบางรักใหญ่ โรงเรียนวัดโมลี โรงเรียนวัดมะเดื่อ โรงเรียนวัดเสารงหิน โรงเรียนวัดอินทร์ โรงเรียนวัดราษฎร์ประคองธรรม โรงเรียนวัดพิกุลเงิน โรงเรียนวัดบางสะแก โรงเรียนอนุบาลกุหลาบบุรี ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาล ต.บางม่วง และ กศน.จังหวัดนนทบุรี โรงเรียนในชุมชนส่วนมากตั้งอยู่ในพื้นที่วัดในแต่ละชุมชน

1.5) การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พื้นที่เกษตรกรรมจะตั้งอยู่ล้อมรอบบริเวณกลุ่มบ้านผลไม้หลัก คือ ทุเรียน มะม่วง มะนาว เป็นต้น

2) สภาพการถือครองที่ดิน

ลักษณะการถือครองที่ดิน ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดินเอง มีเป็นส่วนน้อยที่เป็นผู้เช่า เจ้าของบ้านและที่ดินเป็นคนพื้นถิ่นอยู่มานานเกินกว่า 20 ปีและเกิดในพื้นที่

4.2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจภายในชุมชน

ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพ ทำสวนผลไม้ และอาชีพอื่น ๆ เช่น รับราชการ พนักงานของรัฐวิสาหกิจ ทำธุรกิจส่วนตัว ค้าขาย และรับจ้างทั่วไป แต่ปัจจุบันสมาชิกในครอบครัวรุ่นใหม่ส่วนใหญ่อรับราชการหรือทำงานเอกชน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาทางด้านการสืบทอดกิจการเกษตร

การทำสวน

การค้าขายในชุมชน

ย่านพาณิชยกรรม

รูปที่ 4.6 แสดงลักษณะเศรษฐกิจของชุมชน

4.2.3 ลักษณะทางสังคม

ส่วนใหญ่เป็นคนพื้นถิ่น รองลงมาคือคนไทยเชื้อสายจีน คนไทยเชื้อสายมอญ หรือคนไทยรามัญ ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวใหญ่ ผู้อยู่ในบ้านเป็นเครือญาติกัน ส่วนใหญ่ชาวสวนมักเกี่ยวดองเป็นญาติสนิทและญาติห่างๆ หรือรู้จักกันเคยตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย คนในชุมชนส่วนใหญ่จึงรู้จักและไปมาหาสู่กันเสมอ จึงเป็นชุมชนที่ยังมีปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนและยังมีความผูกพันกับพื้นที่ ยังมีคติความเชื่อเชื่อมโยงกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ เช่น การพายเรือตก

บาตร การสัญจรทางน้ำ ตลาดน้ำ การประกอบอาชีพที่ต้องอาศัยแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ได้แก่ การทำสวนผลไม้ และชาวชุมชนคลองอ้อมนนท์ยังมีคติความเชื่อในการสร้างศาลในบริเวณปากคลอง เพื่อเตือนผู้ที่ล่องเรือผ่านไปมาให้ระมัดระวัง แต่อิทธิพลจากความเจริญที่เข้ามาถึงพื้นที่เกิดการขยายตัวของบ้านจัดสรร ทำให้วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม บางอย่างเริ่มเลือนหาย และคนรุ่นใหม่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ เนื่องจากไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มาก คนในชุมชนส่วนใหญ่ที่พบเห็นส่วนมากจึงเป็นวัยชรา

พระภิกษุทบาต

ศาลในบริเวณปาก

รูปที่ 4.7 แสดงลักษณะสังคมของชุมชน

4.3 สรุปภาพรวมสภาพของพื้นที่ศึกษา

4.3.1 ด้านกายภาพ

ลักษณะทางกายภาพของชุมชนส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพ เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำทำให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำสวนผลไม้ และการเพาะปลูกพืชสวน จึงมีส่วนมากมาย ชุมชนเกิดตามคลองธรรมชาติ และ คลองขุด เกาะตัวขนานไปตามคลองเหล่านี้ ชุมชนแห่งนี้ยังประกอบไปด้วยสาธารณูปโภคและสาธารณูปการครบครัน ได้แก่ การคมนาคมขนส่งทางบกที่สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้อย่างสะดวก แต่เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 20 กิโลเมตร ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างรวดเร็ว มีการขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรรในพื้นที่เกษตร ทำให้พื้นที่เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงไป

4.3.2 ด้านเศรษฐกิจ

ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีอาชีพ ทำการเกษตร สวนผลไม้ ที่นิยมปลูกกันมากมักเป็นผลไม้จำพวก ทุเรียน มะพร้าว โดยเฉพาะทุเรียนเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด ปัจจุบันผู้ประกอบการเกษตรกรรมนั้นก็ลดลง คนในชุมชนหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น เช่น รับราชการ พนักงานของรัฐวิสาหกิจ ทำธุรกิจส่วนตัว และรับจ้างทั่ว และคนรุ่นใหม่เมื่อได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นจึงไปประกอบอาชีพ รับราชการหรือทำงานเอกชน อาชีพดั้งเดิมของพื้นที่จึงไม่มีผู้ที่จะสืบทอด

4.3.3 ด้านสังคม

สังคมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์มีวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ อยู่และพึ่งพาอาศัย เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เนื่องจากเป็นแหล่งอาหารและเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ สิ่งเหล่านี้สะท้อนออกมาในรูปแบบของ การตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ กิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี และคติความเชื่อที่เชื่อมโยง สอดคล้องกับธรรมชาติ เมื่ออิทธิพลจากความเจริญที่เข้ามาถึงพื้นที่ พื้นที่เริ่มมีศักยภาพสูงขึ้นในการพัฒนาให้เป็นที่อยู่อาศัย ทำให้วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม บางอย่างเริ่มเลือนหาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

5.1 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน

นนทบุรีในอดีตเป็นหัวเมืองสำคัญปากแม่น้ำได้เมืองหลวง จากตำแหน่งที่ตั้ง ทำให้นนทบุรีมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์มาโดยตลอด กล่าวได้ว่า...ไม่ว่าไทยจะมีศูนย์รวมอำนาจการปกครองตั้งอยู่ที่ใด จะมีความเกี่ยวเนื่องผูกพันกับนนทบุรีตลอดมาด้วยปัจจัยที่สำคัญของเมืองนนทบุรีคือ เป็นเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ เป็นด่านสำคัญรองจากด่านเมืองบางกอก ก่อนเดินทางไปค้าขายกับต่างประเทศหรือก่อนเดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยา

นับตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานี นนทบุรีได้เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปแล้วว่า เป็นชุมชนพักค้างแรม เป็นที่กล่าวกันว่าสบริเวณชุมชนวัดเขมาภิรตาราม(ตั้งอยู่ ณ บางคลองบางกรวย) เคยเป็นสถานที่พักแรมของขบวนเกวียนสินค้าของพระเจ้าอู่ทอง นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม คือพระปรางค์ของวัดปรางค์หลวงตั้งอยู่ริมคลองแม่น้ำอ้อมที่ชุมชนบางม่วง อำเภอบางใหญ่ ซึ่งมีลักษณะของศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ในปี พ.ศ. 2091 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดจากคลองบางกรวย (แม่น้ำเจ้าพระยา) ริมวัดชลอไปทะลุวัดมูลเหล็ก โดยมีประโยชน์สามประการ ประการที่หนึ่งคือ เพื่อช่วยระบายน้ำจากแม่น้ำอ้อม ให้ไหลผ่านพื้นที่บางกรวยได้อย่างรวดเร็ว เป็นการบรรเทาภาวะน้ำท่วมได้ ประการที่สองคือ เพื่อเพิ่มปริมาณแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เป็นการเพิ่มทรัพยากรการผลิตทางเกษตรโดยตรง ประการสุดท้ายคือ เพื่อเพิ่มเส้นทางการเดินทางเรือระหว่างเมืองบางกอกผ่านบางกรวยไปบางใหญ่แล้วบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาได้อย่างสะดวก เป็นการเปิดทางลัดเพื่อการเคลื่อนทัพได้อีกทางหนึ่ง

การเดินทางสัญจรทางเรือระหว่างปากแม่น้ำเจ้าพระยาถึงกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาประมาณ 15 วัน การเดินทางเรือต้องหยุดพักเป็นระยะๆ ด้วยเหตุนี้ เมืองบางกอก ธนบุรี บ้านตลาดแก้ว บ้านตลาดขวัญ และบ้านสามโคก จึงมีความเจริญเติบโตด้วยปัจจัยดังกล่าว ตลอดริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ชุมชนเจริญเติบโต ขยายทอดไปตามแม่น้ำ นอกจากค้าขายแล้วยังมีการประกอบอาชีพทำสวนผลไม้เป็นหลัก อาณาบริเวณตั้งแต่ตลาดขวัญเป็นระยะทางยาวถึง 5 ลี้ (22.5 กิโลเมตร) เป็นชุมชนบ้านสวนผลไม้ที่มีชื่อเสียงของกรุงศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. 2092 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดเกล้าฯให้ยกเอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี เพื่อให้เมืองนนทบุรีเป็นด่านแรกของกรุงศรีอยุธยาจากเมืองบางกอก ก่อนที่จะเดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา

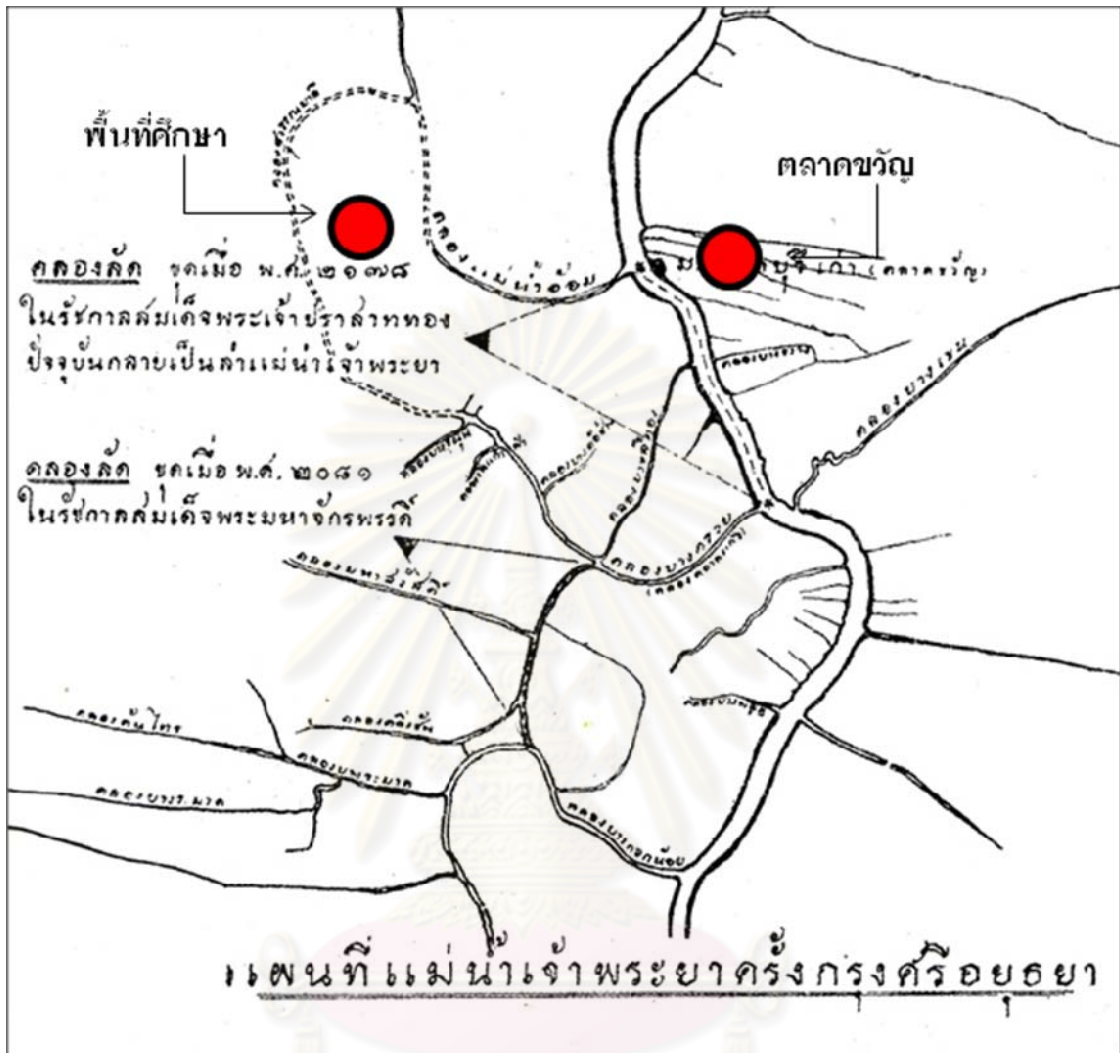
ในปี พ.ศ. 2179 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดเกล้าฯให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณตอนใต้วัดท้ายเมืองไปทะลุออกหน้าวัดเขมาภิรตารามปากคลองบางกรวย ทำให้เดินเรือได้รวดเร็ว เกิดชุมชนใหม่ขึ้นบริเวณริมฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ พื้นที่บริเวณบางศรีเมือง บางกร่าง บางสีทองและบางไผ่ มีสภาพเป็นเกาะทำให้การเพาะปลูกและการทำสวนผลไม้ได้ผลดียิ่งขึ้น

ในปี พ.ศ. 2208 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้โปรดเกล้าฯให้ย้ายที่ทำการของเมืองนนทบุรีจากที่ตั้งเดิม ณ บ้านตลาดขวัญไปตั้งที่บริเวณปากแม่น้ำอ้อมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยทรงตระหนักว่าการที่แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดินจะทำให้ข้าศึกสามารถเข้าประชิดพระนครได้โดยง่าย

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สภาพเศรษฐกิจเมืองนนทบุรีมีความมั่นคงเป็นอย่างมาก ทั้งการค้าขายและการทำสวนผลไม้ เฉพาะสวนผลไม้ ลาดูแบร์ชาวฝรั่งเศสได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุว่า...สวนผลไม้ที่บางกอกนั้น มีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่ง โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยามถึง 4 ลี้ ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคหนักหนา...

ระหว่าง พ.ศ.2309-2310 รวมระยะเวลา 14 เดือน กองทัพพม่าได้ปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ ชาวเมืองต้องประสบภาวะขาดแคลนอาหาร จนถึงวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2310 กองทัพพม่าก็สามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้ และจุดไฟเผาปราสาทราชมนเทียร วัดวาอาราม เพื่อลอกเอาทองคำกลับไปพม่า ส่งผลกระทบเกิดขึ้นกับเมืองนนทบุรี คือ วัดวาอารามต้องถูกทำลายทิ้งร้าง ประชาชนอพยพทั้งบ้านเรือนหนีภัยสงคราม ข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไปหลบซ่อนอยู่บ้านสวนในชุมชนบางขุน ชุมชนวัดโบสถ์บน และชุมชนบางม่วง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 5.1 แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและคลองขุด
ที่มา: กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมัยกรุงธนบุรี

ปลายปี พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสามารถกู้ชาติและทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงวางแผนจัดสร้างพระนครใหม่ พ.ศ. 2317 พระยาแจ้ง ผู้นำชาวมอญ ได้นำชาวมอญอพยพเข้ามา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากเกร็ด

เมื่อสภาวะสงครามกลับคืนสู่ปกติ ชาวนนทบุรีจึงเริ่มอพยพกลับคืนสู่ชุมชนท้องถิ่นเดิมเริ่มทำการเพาะปลูก ค้าขายและติดต่อกับเมืองหลวง ในสมัยนี้นนทบุรีมีสภาพเป็นชานเมืองพระนคร

เกิดการอพยพของชาวกรุงเก่าและชาวเมืองใกล้เคียง เพื่อเดินทางมาตั้งหลักแหล่งใกล้กรุงธนบุรีมีมากขึ้น ชุมชนต่างๆ ของนนทบุรี จึงกลายเป็นแหล่งรองรับชาวกรุงเก่า

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมืองนนทบุรี เมื่อสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงมีฐานะเป็นแขวงขึ้นกับเมืองบางกอก ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ที่ทำการเมืองนนทบุรีตั้งที่ปากแม่น้ำอ้อม บ้านบางศรีเมือง เป็นหัวเมืองประเภทชายฝั่งทะเล มีความสัมพันธ์กับเมืองหลวงอย่างใกล้ชิด

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายที่ทำการเมืองนนทบุรี จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ไปตั้งที่ฝั่งตะวันออก บริเวณปากคลองบางซื่อฝั่งใต้ นับเป็นศาลากลางแห่งแรกของจังหวัดนนทบุรี (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2547: 37)

หลังจากบ้านเมืองสงบจากศึกสงคราม มีการอพยพย้ายถิ่นฐานของชุมชนต่างๆ เริ่มมีการเคลื่อนไหวของศิลปวัฒนธรรมอย่างมาก คือ มีการสร้างและฟื้นฟูวัดวาอารามอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในระดับชุมชน ต้องมีบ้านกับวัดคู่กันเสมอ อีกทั้งความมั่งคั่งและสวยงามของวัดยังเป็นสิ่งที่แสดงฐานะและความมีหน้ามีตาของสังคม วัดเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมต่างๆ ศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ช่วยประสานสังคมในแต่ละชนชั้น

ในสมัยนี้เป็นจุดเริ่มต้นของตะวันตกนิยม และเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มีการค้าขายกับชาวต่างชาติมากขึ้น มีการพัฒนาประเทศในทุกๆ ด้าน ซึ่งในขณะที่เมืองหลวงกำลังปฏิรูปตัวเอง ชุมชนชาวสวนริมแม่น้ำอ้อมส่วนใหญ่ ยังคงมีลักษณะเป็นสังคมเกษตร ทำสวนผลไม้ สวนพืชผัก ซึ่งในนิราศพระบาทของสุนทรภู่ได้กล่าวถึงพื้นที่จังหวัดนนทบุรีไว้ว่า

“ถึงแขวงนนท์ชลมารคตลาดขวัญ
ตั้งของสวนล้วนแต่เรือเรียงราย

มีพวงแพแพรพรรณเขาค้าขาย
พวกหญิงชายชุกกันทุกวันคืน (หวน พินธุพนธ์,

2547: 9)

ประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าบริเวณพื้นที่ที่ศึกษาเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับแม่น้ำเจ้าพระยามาโดยตลอด ทั้งการเปลี่ยนแปลงจากธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการกระทำของคน มีหลักฐานของที่ตั้งวัด นิราศ มากมาย เป็นสิ่งบ่งบอกได้ถึงการก่อตัวของชุมชนมาช้านาน

จากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนทำให้สามารถจำแนกพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ได้เป็นสามช่วง จากสมมุติฐานทางประวัติศาสตร์ เอกสาร และการสัมภาษณ์ ดังนี้

ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2482)

ช่วงที่ 2 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการคมนาคม (พ.ศ. 2483 – พ.ศ. 2523)

ช่วงที่ 3 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย (พ.ศ. 2424 – ปัจจุบัน)

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

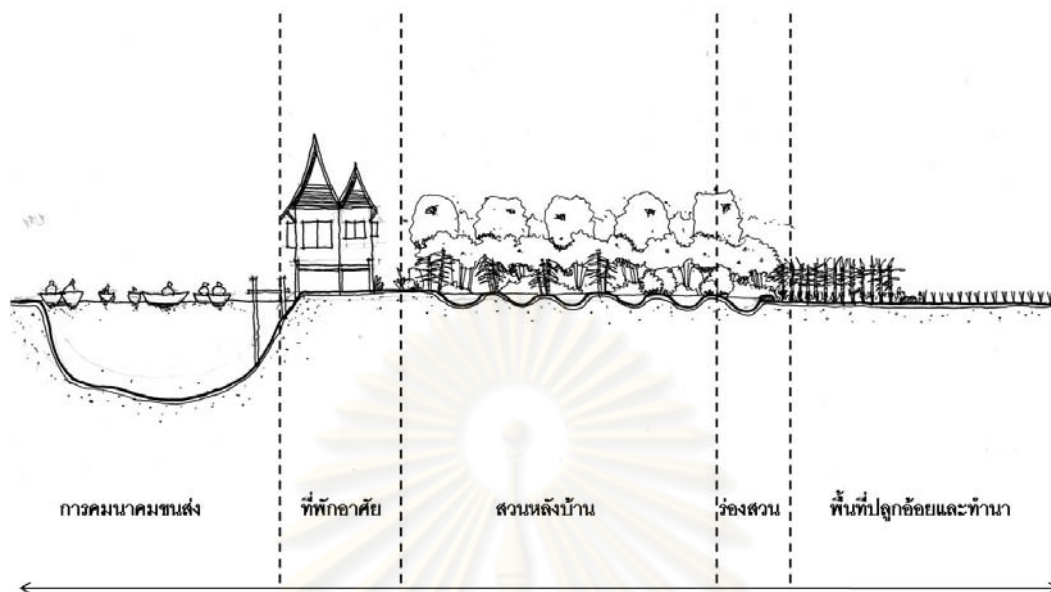
5.1.1 ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2482)

ในยุคนี้ถือได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน มนุษย์จึงต้องปรับตัวตามสภาพแวดล้อมอย่างมาก พัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานจึงมีลักษณะดังต่อไปนี้

5.1.1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการใช้ที่ดินรอบตัวเรือน

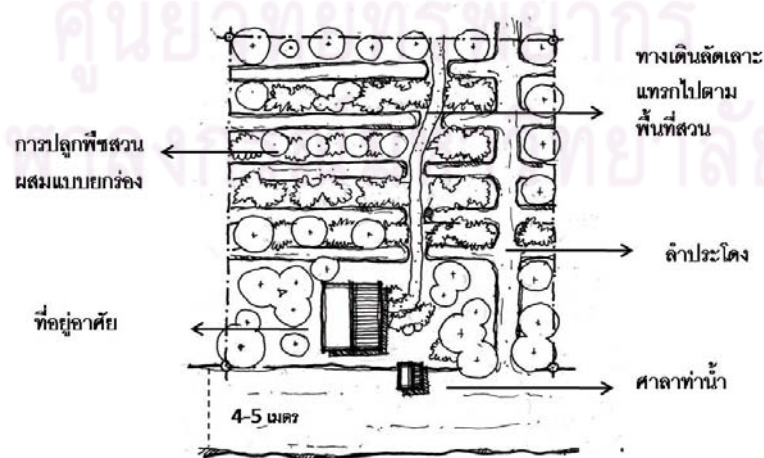
การตั้งถิ่นฐานนั้นจะสร้างที่อยู่อาศัยเป็นแนวยาวไปตามคลองอ้อมนนท์ เพราะต้องพึ่งพาอาศัยน้ำทั้งการอุปโภคบริโภค การเกษตรกรรม และการคมนาคม พื้นที่บริเวณตลิ่งริมคลองเป็นพื้นที่ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนที่ลอยพัดมากับกระแสน้ำ ซึ่งในช่วงแรกจะเป็นพื้นที่น้ำกร่อยเข้าถึง การที่มีน้ำกร่อยและการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำขึ้นลงเสมอ จึงทำให้เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของพืชประเภทเดียวกับป่าชายเลน เช่น แสม ลำพู การตั้งถิ่นฐานจึงอยู่ในพื้นที่นี้ เนื่องจากพื้นที่ตอนด้านหลังเป็นป่ารกชัฏ พื้นที่ตอนหลังคลองเป็นพื้นที่ที่ถูกทับถมมานาน เริ่มมีการทำสวนไม้ยืนต้นและสวนไม้ล้มลุกเพื่อใช้บริโภคมากขึ้น เนื่องจากนำความรู้เรื่องการทำสวนผลไม้ติดตัวมาจากพื้นที่เดิม สันนิษฐานได้ว่าการทำสวนผลไม้เฟื่องฟูเป็นอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นเนื่องจากการเก็บภาษีผลไม้

ส่วนพื้นที่เชิงเลนที่อยู่ในส่วนของท้องน้ำ พื้นที่นี้ระดับน้ำต่ำ จึงถูกใช้เพื่อการเกษตรประเภทพืชล้มลุก เช่น อ้อย ผัก และ ข้าว มีคำกล่าวที่ว่า คนจีนปลูกผัก คนไทยปลูกอ้อย สังเกตได้จากการที่เคยมีโรงหีบอ้อย และ โรงสีข้าวอยู่ในพื้นที่ ส่วนในพื้นที่ลุ่มหลังตลิ่ง การที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและนำความรู้ติดตัวมาจึงเกิดการจัดการพื้นที่เพื่อการเกษตร ช่วงสมัยนี้จึงมีการขุดลำประโดงขนาดเล็กเพื่อให้มีน้ำขึ้นน้ำลงเข้าถึงสวน ลำกระโดงนี้กว้างประมาณ 1.50-2.00 เมตร พอให้เรือผ่านไปมาได้ กระจายเป็นเครือข่ายจากคลองหลัก หรือคลองรอง (เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร, 2542: 9) และใช้เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตออกจากสวน

รูปที่ 5.1 แสดงตำแหน่งลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

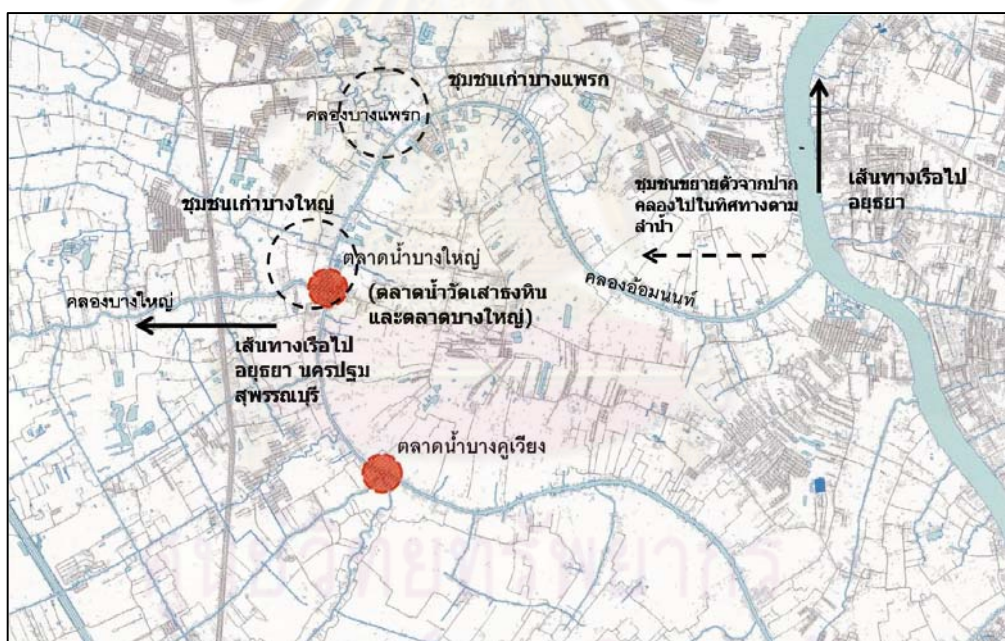
เนื่องจากพื้นที่เกษตรจะอยู่ในพื้นที่เดียวกับบ้าน ลักษณะของการใช้ที่ดินรอบตัวเรือน จึงมีลักษณะของการสร้างที่อยู่อาศัยอยู่ริมคลอง โดยสร้างที่อยู่อาศัยแบบง่าย ๆ พื้นบ้านซึ่งถ่ายทอดกันมา ใช้วัสดุที่หาได้ง่ายตามท้องถิ่น รูปทรงหลังคาแบบจั่วเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีอากาศร้อนและความชื้นค่อนข้างสูง มีศาลาริมน้ำและบันไดทำน้ำเพื่อความสะดวกในการใช้น้ำอุปโภคและบริโภค ส่วนด้านหลังบ้านจะทำการเกษตร นั่นคือการทำสวน การทำสวนจำเป็นต้องใช้น้ำมากและตลอดเวลา จึงต้องมีการขุดลำประโดงเพื่อชักน้ำเข้าสวนและใช้เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตออกจากสวน สวนจะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ถือกทางน้ำเป็นหลัก ทำสวนแบบยกร่อง และปลูกพืชแบบสวนผสม

รูปที่ 5.2 แสดงผังบริเวณของบ้านในชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

5.1.1.2 ลักษณะการขยายตัวของชุมชน

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาแตก มีการตั้งกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีทำให้ผู้คนแตกแยกกระจัดกระจาย บริเวณปากคลองเพิ่มบทบาทความสำคัญของชุมชนขึ้นในลักษณะ กลายเป็นที่พักอาศัยของผู้คนที่อยู่เดิมและผู้คนที่อพยพเข้ามาใหม่ ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายคือ ชุมชนบางแพรกและชุมชนแถบบางใหญ่ ส่วนชุมชนที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่ชุมชนขยายตัวจะปากคลองอ้อมนนท์ไปในทิศทางตามลำน้ำที่สามารถติดต่อทางน้ำได้สะดวก การขยายตัวของชุมชนเริ่มจากปากคลองอ้อมนนท์กระจายเข้าสู่พื้นที่ด้านใน อาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลักในการเข้าออกระหว่างเมืองกับที่พักอาศัย ชุมชนเก่าแก่ในบริเวณคลองอ้อมนนท์ที่อยู่ลึกเข้าไปเริ่มขยายตัวอีกครั้งเมื่อมีการขุดคลองบางใหญ่เชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรีทำให้ย่านนี้กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้า

แผนที่ 5.2 แสดงลักษณะการขยายตัว ความเชื่อมโยงของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

ที่มา: ดัดแปลงจาก แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์

บทบาทของพื้นที่ที่มีความสำคัญในด้านการติดต่อค้าขายทั้งในพื้นที่และกับชาวต่างประเทศแล้ว ยังเป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อหัวเมืองทางตะวันตก เพื่อลำเลียงอ้อย น้ำตาล ตั้งด่านขนอนเก็บภาษีทางน้ำ มีการสร้างป้อมปราการและสถานที่ราชการหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียง ทำให้สภาพของพื้นที่มีความสำคัญและมีผู้คนเข้ามาทำกิจกรรมเป็นจำนวนมาก

5.1.1.3 รูปแบบการใช้พื้นที่ในเชิงสังคม

เมื่อพิจารณาถึงพื้นที่เปิดโล่งภายในชุมชน พบว่า มีลักษณะโครงข่ายจากทางเดินลาดเลาะแทรกไปตามพื้นที่สวน และ โครงข่ายแม่น้ำ เช่น ลำประโดงที่นอกจากจะใช้ลำเลียงผลผลิตออกจากสวนแล้วยังใช้เป็นทางสัญจรสาธารณะ สะท้อนถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดของผู้คนในชุมชน มีศาลาริมน้ำทุกบ้าน ซึ่งมักใช้เป็นที่นั่งเล่น อาบน้ำ พักผ่อน พุดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสาร มีวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยวัดกระจายอยู่ทั่วลำคลอง มีความเชื่อและเริ่มมีการสร้างวัดเพื่อวงศ์ตระกูลเกิดขึ้น อีกทั้งเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ พื้นที่ตลาดน้ำซึ่งนอกจากจะเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้า ขาย แล้วยังเป็นพื้นที่สำหรับพบปะพูดคุยสอบถามสารทุกข์สุขดิบกัน

5.1.1.4 โครงข่ายการคมนาคม

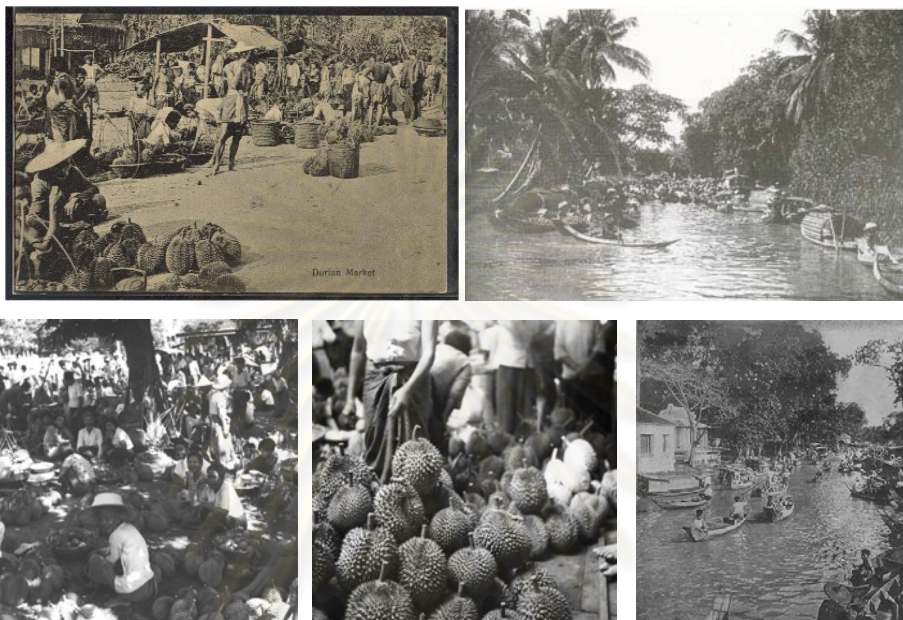
การคมนาคมขนส่ง ใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ใช้ทั้งการเดินทาง และเพื่อการค้าขายโดยนำผลผลิตที่ได้ออกจากสวนผ่านลำประโดงเข้าสู่คลองหลักนำผลผลิตออกไปขายยังบริเวณท่าบ้านนันท ส่วนที่เหลือนำมาขายยังตลาดน้ำวัดเสารงหิน เพื่อขายให้กับชาวบ้านด้วยกัน และพ่อค้าแม่ค้าที่มาจาก อยุธยา นครชัยศรี นครปฐม

5.1.1.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ชาวบ้านประกอบอาชีพประมงน้ำจืด เพาะปลูกในพื้นที่ สวน ไร่ นา เพื่อการดำรงชีพ โดยทำนาในบริเวณตอนลึกเข้าไปจากแม่น้ำ การขุดคลองลัดเพื่อร่นระยะเวลาเดินทางของแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกระแสน้ำทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมแคบลงจนกลายเป็นคลอง น้ำตื้นมากขึ้นไม่ลึกเท่าเดิม แต่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ของปลาน้ำจืด กุ้ง และผลไม้มากมาย เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด ตามที่มีการขนานนามว่า “สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง”

การตั้งถิ่นฐานนำมาสู่การจัดการพื้นที่เพื่อทำการเกษตร เช่น การขุดลำประโดงเพื่อตั้งน้ำเข้าสู่สวนช่วยเพิ่มผลผลิต เนื่องมาจากการพัฒนาเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่การค้าขายกับต่างประเทศ ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบอรินได้มีการสนับสนุนการปลูกอ้อยเป็นอย่างมากเพื่อการผลิตน้ำตาลส่งออก และภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงมีการปลูกข้าวส่งออกมากขึ้น สินค้าที่เหลือจากการค้าขายก็นำมาขายยังบริเวณตลาดน้ำเสารงหิน ซึ่งเป็นตลาดน้ำที่สำคัญและใหญ่โตมากในสมัยนั้น ตลาดน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้กับปากคลองบางใหญ่และตลาดบางใหญ่ ซึ่งเป็นจุดตัดกันของลำน้ำสามารถเดินทางไปยังอยุธยา นครชัยศรี และ นครปฐมได้ เรียกว่า ลีแยกคลองโยง (สมบัติ เหลืองทองอร่าม. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552) สุนทรภู่เคยใช้เส้นทางนี้ตอนไปนิราศพระประทม และ นิราศสุพรรณบุรี เดินทางโดยใช้เส้นทางคลองอ้อมน้อยออกคลองบางใหญ่ คลองโยง ลานตากฟ้า แม่น้ำท่าจีน เข้า สุพรรณบุรี (สำนักงานจังหวัดนนทบุรี, 2525 : 26) ตลาดแห่งนี้ยังอยู่ใกล้กับศูนย์กลางเมือง

ตลาดน้ำแห่งนี้จึงประกอบไปด้วยพ่อค้าแม่ค้าจากหลายที่ สินค้าส่วนใหญ่เช่น ทุเรียน กุ้งฝอย มะพร้าว ปลาแห้ง ปลาจ๋า

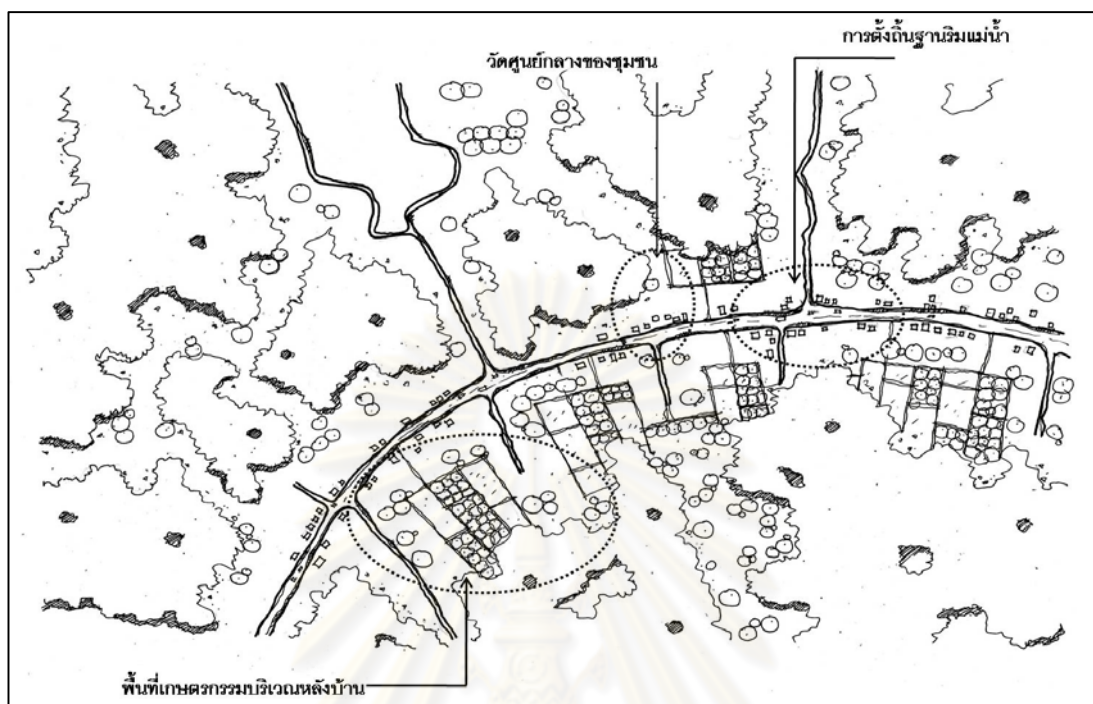

รูปที่ 5.3 แสดงลักษณะ กายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนคลองอ้อมนนท์
ที่มา: กรุงเทพมหานครจากไหน และ www.arunsawat.com

5.1.1.6 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

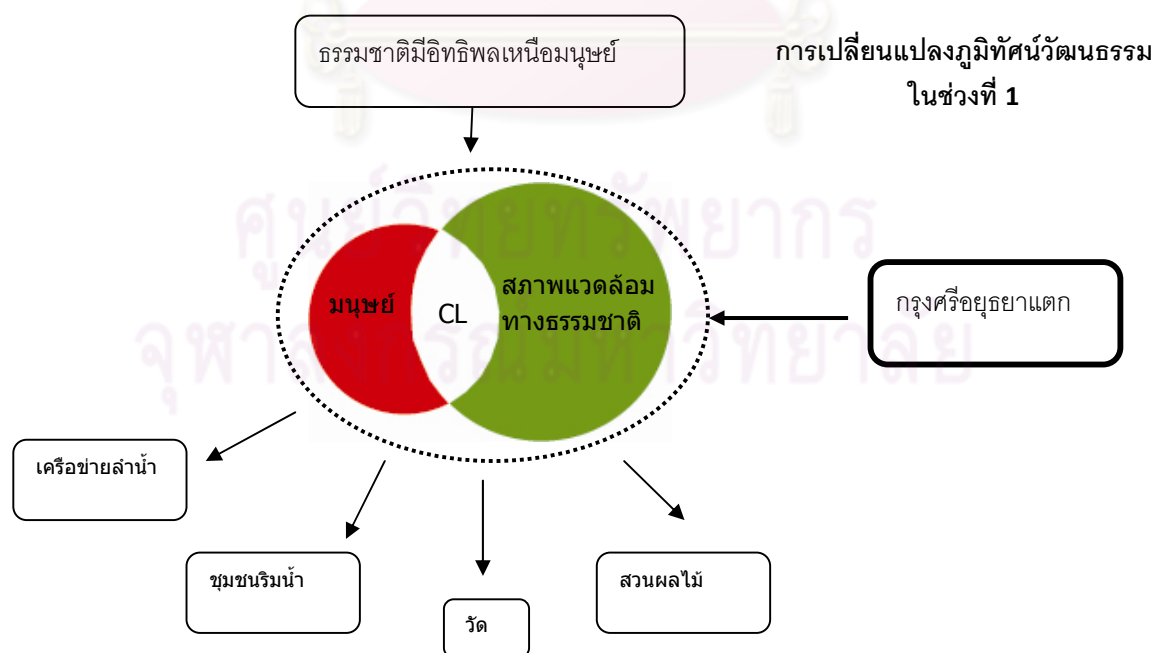
ลักษณะทางสังคม เป็นสังคมของชุมชนชาวน้ำก่อดำโดยอาศัยน้ำและเส้นทางน้ำในการติดต่อสื่อสารกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ความสัมพันธ์ของชุมชนมีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน วัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบเดียวกัน มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิไม่มีความซับซ้อน เรียบง่าย พึ่งพาสภาพแวดล้อมจากน้ำ ภูมิประเทศ และ ภูมิอากาศ เป็นสังคมเกษตรที่มีชีวิตเรียบง่ายพออยู่พอกิน สมาชิกในครอบครัวร่วมกันทำงาน มีการผลิตเพื่อบริโภค ส่วนที่เหลือจะนำไปขายหรือ แลกเปลี่ยนสินค้ากัน ลักษณะทางสังคมจึงมีความคล้ายคลึงกันและผูกพันกันในพื้นที่

ด้านวัฒนธรรมและประเพณี วัดเป็นที่ยึดเหนี่ยวผู้คนในชุมชน เป็นจุดศูนย์กลางของชุมชนนั้น มีความเชื่อและเริ่มประเพณีการสร้างวัดเพื่อวงศ์ตระกูลเกิดขึ้น ทำให้วัดมีการกระจายอยู่ทั่วลำคลองจึงเห็นได้ว่าวัดในบริเวณนี้มีจำนวนมาก อีกทั้งเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่นการตั้งศาลในสวน เพื่อให้มีผลผลิตดี และ ตามจุดตัดต่างๆตามลำคลอง

รูปที่ 5.4 แสดงพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน

5.1.1.7 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แผนภูมิที่ 5.1 แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 1

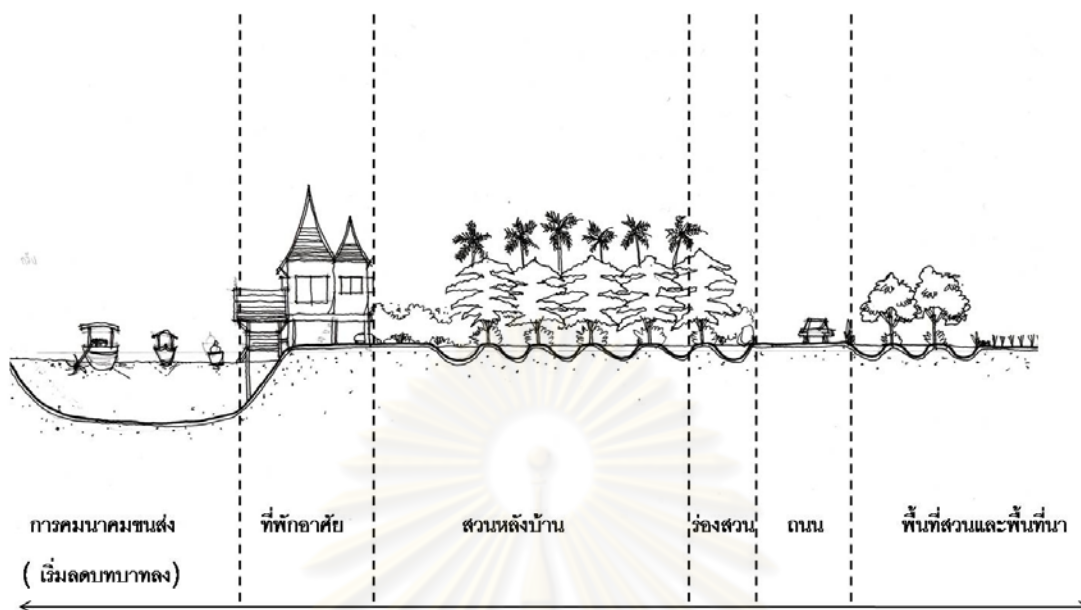
ยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานยังมีข้อจำกัดต่างๆ เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ความรู้ เทคโนโลยี มนุษย์จึงต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ทั้งในเรื่องของการตั้งถิ่นฐานให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ในรูปแบบของชุมชนริมน้ำ รูปแบบการทำการเกษตรแบบยกร่อง โดยใช้เครือข่ายลำน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค สัตว์จร อีกทั้งสร้างเครือข่ายลำน้ำเพื่อการเกษตร และ วิถีชีวิตที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ทำให้เกิดองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกิดขึ้นคือ เครือข่ายลำน้ำ ชุมชนริมน้ำ วัด และสวนผลไม้ เรียกได้ว่าเป็นช่วงเวลา **ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม**

5.1.2 ช่วงที่ 2 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการคมนาคม (พ.ศ. 2483 – พ.ศ. 2523)

เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ถนนสายหลักมีมากขึ้น การเข้าถึงของถนนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการเกษตรเริ่มเปลี่ยนแปลง พัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของยุคเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการคมนาคม จึงมีลักษณะดังต่อไปนี้

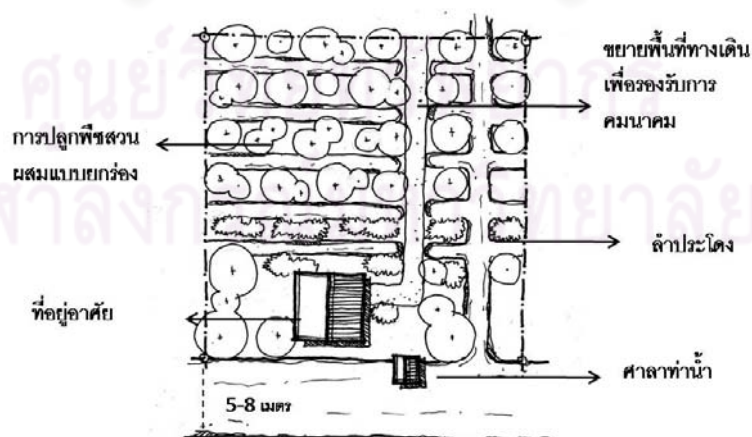
5.1.2.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการใช้ที่ดินรอบตัวเรือน

เริ่มมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมน้ำและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมเส้นทางคมนาคม รูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมคลองเริ่มมีความหนาแน่นมากขึ้น พื้นที่ริมตลิ่งเกิดปัญหาการพังทลายจากการพัฒนาเครื่องยนต์ จากการใช้เรือพายจึงมีการเปลี่ยนมาใช้เรือยนต์ ผู้ที่อยู่อาศัยริมน้ำใช้การปลูกพืชในน้ำ เช่น ผักบุ้ง ผักกระเฉด ผักตบชวา เพื่อการบริโภคและเพื่อกันคลื่นจากเรือ แต่เรือยนต์เกิดความรุนแรงของคลื่นมากกว่าที่แนวคลื่นธรรมชาติจะกันได้ จึงมีการสร้างเขื่อนเพื่อกันคลื่น ส่วนพื้นที่ตอนหลังคลองไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก แต่การเกษตรในพื้นที่เชิงเลน จากเดิมที่เน้นไปที่การเพาะปลูกพืชล้มลุกก็ปรับเปลี่ยนไปเป็นพืชสวนยืนต้น พื้นที่ลุ่มหลังตลิ่งมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อการปลูกพืชสวนยืนต้นแทนการทำนาปลูกข้าว เนื่องจากการลงทุนที่คุ้มกว่า รวมทั้งการย้ายพื้นที่ทำนาไปยังที่ที่เหมาะสมกว่าและการเวนคืนพื้นที่เพื่อทำถนน เนื่องจกแนวทางการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งมุ่งเน้นการขยายถนนให้มากที่สุด (เทิดศักดิ์ เศษะกิจขจร . 2542, หน้า 13) จึงเกิดการตั้งถิ่นฐานริมเส้นทางคมนาคมเกิดขึ้น

รูปที่ 5.5 แสดงตำแหน่งลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

ลักษณะของการใช้ที่ดินรอบตัวเรือนมีลักษณะ คล้ายกับยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานทางด้านรูปแบบที่อยู่อาศัย มีทั้งบ้านเรือนแบบพื้นบ้าน เรือนทรงไทย เรือนค้ำชายา ลักษณะของเรือนไทยริมคลองเป็นเรือนไม้ได้ทึนสูง หลังคาจั่วทรงสูง มีบ้านลมและเหงา เรือนแบบพื้นบ้าน ลักษณะที่อยู่อาศัยยังคงคำนึงถึงสภาพแวดล้อมเป็นหลัก มีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมของต่างชาติเข้ามารูปแบบบ้านจึงมีลักษณะที่หลากหลายมากขึ้น ส่วนการทำสวน มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่โดยขยายพื้นที่ที่เคยเป็นทางเดินให้กว้างขึ้นเพื่อรองรับการเดินทางทางบก ที่ตัดเข้ามาในพื้นที่ การทำสวนก็เปลี่ยนทำเพื่อการค้าแต่ยังคงการปลูกสวนแบบยกร่องและเป็นสวนผสม โดยปลูกพืชเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น

รูปที่ 5.6 แสดงการใช้ที่ดินรอบตัวเรือน

5.1.2.2 ลักษณะการขยายตัวของชุมชน

เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเนื่องจากการพัฒนาถนนสายหลักขึ้นเริ่มตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2475 – 2500 ได้แก่ ถนน จรัญสนิทวงศ์ ถนนอรุณอัมรินทร์ ถนนบางกอกย - ไทรน้อย การเข้าถึงของถนนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ มีการตัดถนนเล็กๆในรูปแบบของการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ทำให้การตั้งถิ่นฐานขยายตัวใน ตำแหน่งที่เป็นจุดเชื่อมของลำน้ำและถนน ส่วนตำแหน่งอื่นๆถนนจะขนานไปกับลำน้ำ ทำให้เกิดเป็นระยะทางระหว่างน้ำกับถนนโดยมีบ้านและสวนอยู่ระหว่างกลาง การขยายตัวจึงเกิดขึ้นจาก 2 ด้าน คือ การขยายตัวของพื้นที่ถนนและด้านที่อยู่ติดริมน้ำ ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานมาก่อน เกิดการขยายตัวตามแนวลำน้ำเป็นหลัก บ้านที่ปลูกริมน้ำจะไม่นิยมปลูกติดๆกัน ถ้าหากว่าบ้านริมน้ำมีความหนาแน่นก็จะปลูกลึกเข้าไปในสวน และสร้างสะพานเชื่อมกับทำน้ำของบ้านริมคลอง ส่วนอีกด้านหนึ่งคือขยายตัวตามถนน ผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ๆกันเริ่มรวมตัวกันเพื่อซื้อที่ดินตัดถนนเข้าไปยังบ้านของตนเองเพื่อความสะดวกในการเดินทาง (บัณฑิต กัลดแพ. สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2552)

แผนที่ 5.3 แสดงลักษณะการขยายตัว ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์
ที่มา: ดัดแปลงจากแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อม

5.1.2.3 รูปแบบการใช้พื้นที่ในเชิงสังคม

โครงข่ายจากการเดินลัดเลาะแทรกไปตามพื้นที่สวน โครงข่ายแม่น้ำและลำประโดง เปลี่ยนมาเป็นโครงข่ายการคมนาคมทางบกแทน การคมนาคมทางน้ำจึงค่อยๆลดบทบาทลง วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะในสังคมเกษตร มีพิธีกรรมต่างๆที่ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นเป็นสิริมงคล ต่อชีวิตและการประกอบอาชีพ ตลาดน้ำที่เกิดขึ้นตามหน้าวัด ตลาดบางใหญ่เป็นพื้นที่ที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน วัดและตลาดจึงเป็นศูนย์กลางของชุมชน

5.1.2.4 โครงข่ายการคมนาคม

การคมนาคมขนส่ง มีการตัดถนนสายหลักและถนนสายรองเพื่อเข้าสู่พื้นที่ริมน้ำ ทำให้การคมนาคมทางน้ำเริ่มลดบทบาทลง เกิดการพัฒนาทางด้านเครื่องยนต์ ทำให้เกิดเรือยนต์ มีเรือโดยสารรับส่งผู้โดยสารหรือเรียกว่าเรือแท็กซี่คอยรับส่งผู้โดยสาร จากท่าน้ำบางใหญ่ไปท่าน้ำนนท์ และจากท่าน้ำบางใหญ่ไปท่าช้างวันละหลายเที่ยว ชาวสวนเริ่มเปลี่ยนแปลงวิธีการนำผลไม้ออกจากสวนจากที่เคยใช้เรือผ่านลำประโดงก็หันไปใช้ถนนที่ตัดผ่านพื้นที่หลังบ้านแทน

5.1.2.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ในช่วงนี้ถือว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูและเป็นยุคที่ล่มสลายของตลาดน้ำวัดเสาชิงหิน มีเรือของพ่อค้าแม่ค้าทั้งจากในพื้นที่และต่างถิ่นเข้ามาค้าขายเป็นจำนวนมาก เป็นร้อยลำ จนสามารถเหยียบเรือข้ามไปอีกฝั่งได้ บริเวณนี้ยังเต็มไปด้วยเรือคนค้าขายซึ่งมีร้านทองถึง 9 ร้าน ร้านขายของสังฆทานสินค้าที่นำมาขายส่วนใหญ่ก็มาจากสวน (สุริรัตน์ ทองเจ๊ก. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552) จนเกิดน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2518 พิษผลทางการเมืองเกษตรเสียหายอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นทุเรียน ทำให้สภาพชาวสวนเกือบต้องสูญเสียชีวิต เกษตรกรจำนวนมากเปลี่ยนจากการทำสวนทุเรียนไปปลูกผลไม้ชนิดอื่นแทน เช่น กัลยัม มะม่วง ผู้มีอาชีพเกษตรกรบางส่วนเริ่มเปลี่ยนไปทำอาชีพอุตสาหกรรมและการบริการ เนื่องจากแนวความคิดในการวางแผนพัฒนาประเทศ โดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เปลี่ยนจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม แต่อาชีพหลักยังคงเป็นอาชีพเกษตรกร มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมหลายสายเข้าสู่พื้นที่ฝั่งธนบุรีและสวนในคลองอ้อมนนท์

5.1.2.6 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะทางสังคม ครอบครัวยังคงเป็นลักษณะของครอบครัวขยาย เนื่องจากอาชีพชาวสวนต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นญาติกันหรือไม่ก็สนิทสนมกันนับถือกันเป็นเครือญาติ เนื่องจากในชุมชนยังคงช่วยกันในการทำสวน ที่เรียกว่าการลงแขก เช่นเมื่อบ้านใดมีการเก็บเกี่ยว บ้านข้างเคียงก็จะเอางานไปช่วยในการลงแขก 1 คนเรียกว่า 1 งาน ถ้าบ้านนั้นเอาไปช่วย 3 งาน บ้านที่ถูกไปช่วยก็ต้องเอากลับมาช่วย 3 งานเช่นกัน (สำเนียง โชติช่วง. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552) ชาวสวนนั้นทำงานกันแทบไม่มีวันหยุด จะหยุดเมื่อมีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ชาวสวนทำงานกัน

ทั้งครอบครัว แต่อาจไปไม่พร้อมกัน ตอนเย็นผู้คนจะไปรวมตัวกันริมคลอง เป็นช่วงเวลาพักผ่อนพูดคุย เช่น ตักน้ำ อาบน้ำ เล่นน้ำ พายเรือ จึงทำให้ผู้คนในชุมชนมีความสนิทสนม และ ช่วยเหลือกัน ความสัมพันธ์ยังคงเชื่อมสัมพันธ์จากกลุ่มหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง รูปแบบของการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน จึงอาศัยเส้นทางน้ำเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ทั้งด้านการพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนสินค้า และความเชื่อทางศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน

ตารางที่ 5.1 แสดง กิจวัตรประจำวันของชาวสวน

เวลา	กิจวัตรประจำวัน
05.00	ตื่นนอน ทำกับข้าวไว้ให้ลูกหลาน
06.00	เข้าสวนทำงาน เช่น รดน้ำต้นไม้
07.30	กลับบ้าน รับประทานอาหารเช้า
08.30	เข้าสวน หรือ ไปช่วยลงแขก ถ้าไม่ได้เข้าสวนจะออกไปขายของที่ตลาดน้ำ
12.00	กลับบ้าน หรือพักรับประทานอาหารเช้า
13.00	เข้าสวนทำงานต่อ เข้าสวน หรือ ไปช่วยลงแขก
16.00 -18.00	เลิกงาน กลับบ้าน ทำอาหาร
19.00-21.00	พักผ่อน ทำงานต่อ เช่น แกะเปลือกถั่ว

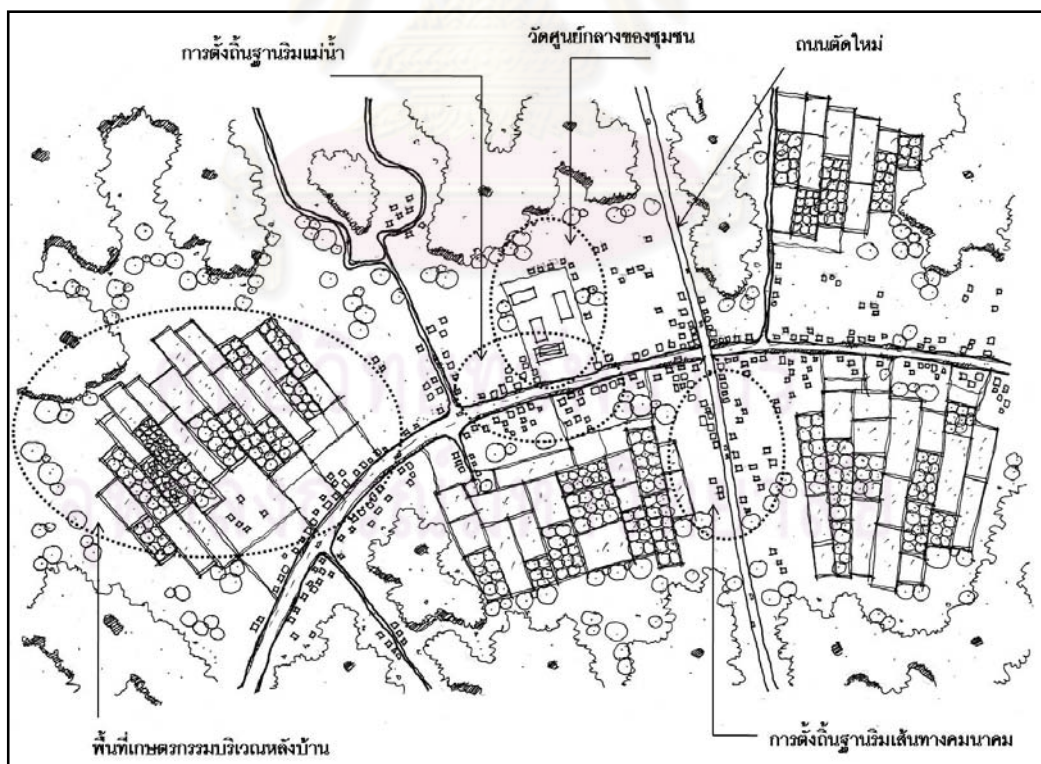
ด้านวัฒนธรรมและประเพณี ยังคงมีประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับการทำสวนซึ่งสืบทอดกันมา พื้นที่สวนต้องมีการจัดเลี้ยงบูชา ถ้าปีไหนได้ผลผลิตมากจะต้องมีการบูชาเจ้าที่เจ้าทาง ด้วยทุเรียนและอาหารคาวหวานต่างๆ โดยจะจัดภายในสวน มีประเพณีที่เรียกว่า สลากภัตทุเรียน เป็นประเพณีที่สอดคล้องกับอาชีพโดยเชื่อว่าจะทำให้ได้ผลผลิตดี ชาวสวนจะนำทุเรียนหรือผลไม้ปลูกในสวน เช่น กระท้อน มังคุด มาถวายในช่วงก่อนเข้าพรรษา

ภาพการตัดถนนผ่านพื้นที่สวน

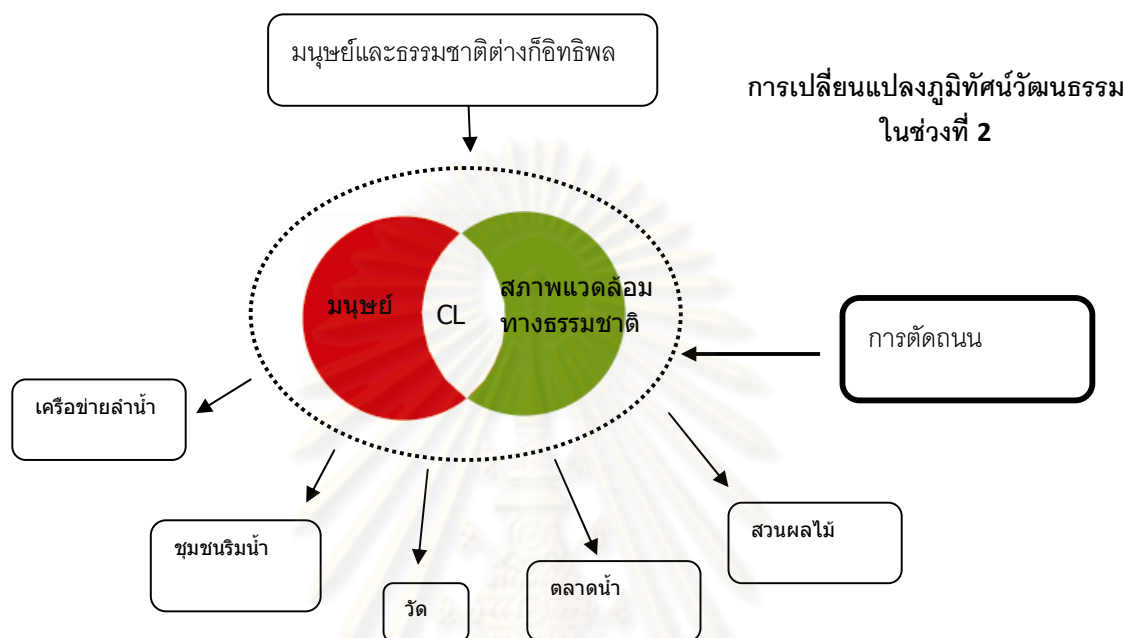
ภาพสะพานคลองบางใหญ่

รูปที่ 5.7 แสดงลักษณะกายภาพและลักษณะทางสังคมของชุมชน

รูปที่ 5.8 แสดงพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการ

5.1.2.7 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แผนภูมิที่ 5.2 แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 2

ยุคเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการคมนาคมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากมนุษย์ไปปรับเปลี่ยนธรรมชาติ มีการพัฒนาระบบการคมนาคมเพื่อรองรับการขยายตัวเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบที่อยู่อาศัยและวิถีชีวิต กล่าวคือ เริ่มมีการสร้างที่อยู่อาศัยใหม่บริเวณที่มีถนนตัดผ่าน ถนนเข้าถึงพื้นที่สวนของชาวบ้าน ตลาดเป็นแหล่งที่ผู้คนนำผลไม้จากสวนมาขายแต่เมื่อถนนเข้ามามีบทบาทสำคัญตลาดน้ำก็ทำให้ตลาดน้ำสูญหายไป วัดเป็นสถานที่สำคัญที่ผู้คนพบปะเป็นศูนย์กลางของชุมชน เครือข่ายลำน้ำเริ่มลดบทบาททางด้านการสัญจรลงองค์ประกอบที่ทำให้เกิดลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคนี้จึงประกอบไปด้วย เครือข่ายลำน้ำ ชุมชนริมน้ำ วัด และตลาดน้ำ ในยุคนี้นมนุษย์มีการปรับเปลี่ยนธรรมชาติบางอย่างเพื่อรองรับความเจริญที่เข้ามา แต่ยังคงให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมอยู่ จึงอยู่ในช่วงที่เรียกว่า ลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม

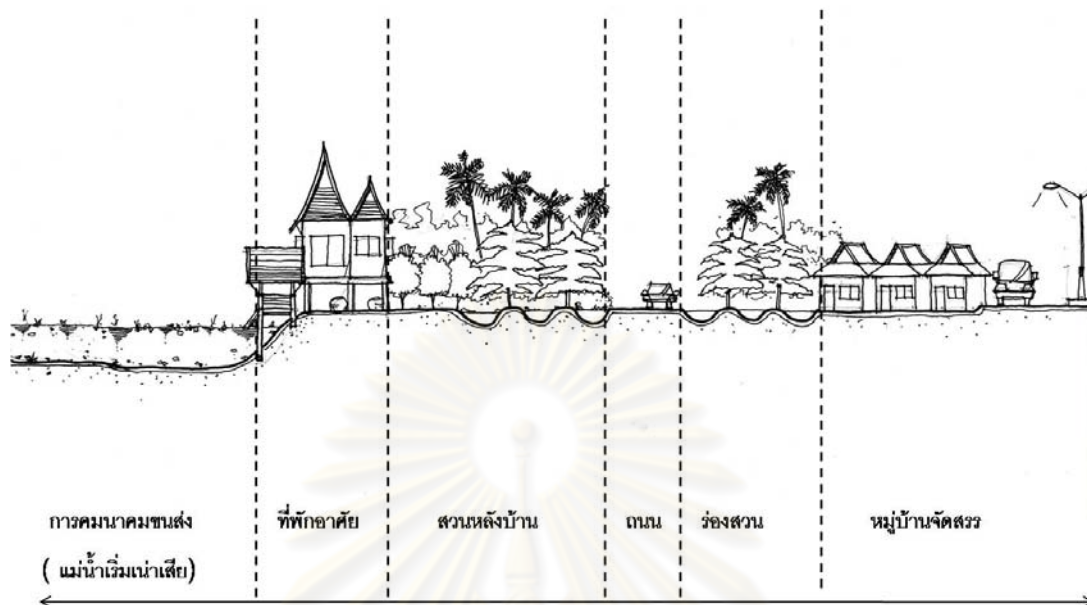
5.1.3 ช่วงที่ 3 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย (พ.ศ. 2424 – ปัจจุบัน)

เกิดปัญหาน้ำท่วมรุนแรง เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและการขยายตัวของเมือง พัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย จึงมีลักษณะดังต่อไปนี้

5.1.3.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการใช้ที่ดินรอบตัวเรือน

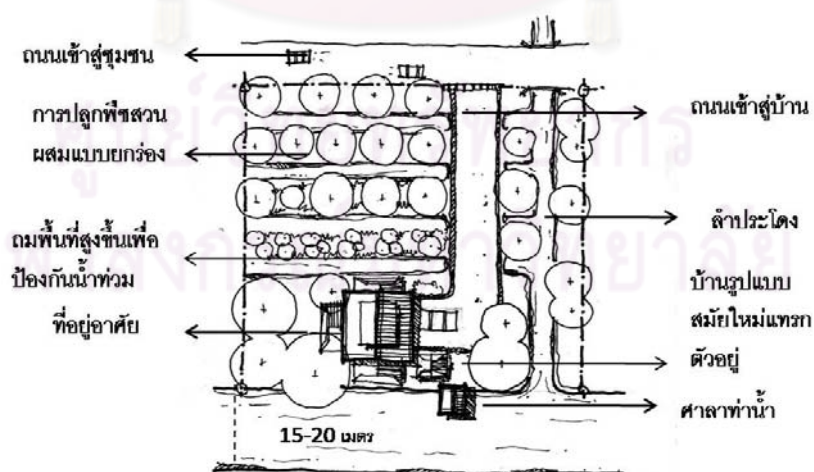
รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้มี 3 รูปแบบ คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมน้ำและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมเส้นทางคมนาคม และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบบ้านจัดสรร การตั้งถิ่นฐานริมน้ำพื้นที่บริเวณตลิ่งริมคลองเกิดปัญหาการพังทลายของหน้าดิน ด้วยปัญหาน้ำกัดเซาะและปัญหาเรือยนต์ ส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยริมคลองนั้น สร้างเขื่อนคอนกรีตเพื่อป้องกันคลื่นและการพังทลายของหน้าดิน มีการถมที่ดินเพื่อเพิ่มพื้นที่ พื้นที่ดอนหลังคลอง กลับกลายมาเป็นพื้นที่ด้านหน้าแทนเนื่องจากการขยายถนนเข้าถึงทุกพื้นที่ริมคลอง พื้นที่ดอนหลังคลองยังกลายเป็นพื้นที่ขยายของผู้ที่อยู่อาศัยริมคลองเดิม หรือพื้นที่สำหรับผู้เข้ามาอยู่อาศัยใหม่ ชาวบ้านที่อยู่อาศัยบริเวณใกล้เคียงกันรวมเงินกันซื้อที่ดินเพื่อทำถนนเข้าสู่บ้านของตนเอง ส่วนพื้นที่ลุ่มหลังตลิ่งซึ่งแต่เดิมเป็นที่นา ถูกแปรสภาพกลายเป็นพื้นที่ของหมู่บ้านจัดสรร (เท็คศักดิ์ เตชะกิจขจร, 2542: 15)ซึ่งบ้านจัดสรรขยายตัวอย่างมาก เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบบ้านจัดสรร ขึ้นมา การขยายตัวตามเส้นทางคมนาคมมีความหนาแน่นมากขึ้นเนื่องจากเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมใหม่ การขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้นส่งผลต่อสภาพแวดล้อม ทั้งปัญหาน้ำเสีย และ ปัญหาเสียงดังที่รบกวนชาวบ้าน

ลักษณะของการใช้ที่ดินรอบตัวเรือนทางด้านที่อยู่อาศัยมีทั้งบ้านเรือนแบบพื้นบ้านเรือนทรงไทย เรือนค้ำขาย เรือนร่วมสมัย และเรือนแบบสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมหมู่บ้านจัดสรร ซึ่งเรือนแบบพื้นบ้าน เรือนทรงไทย เรือนค้ำขาย นั้นทรุดโทรมไปมาก เนื่องจากอายุการใช้งาน อีกทั้งปัจจุบันยังหาช่างที่สามารถสร้างเรือนแบบในสมัยก่อนได้ยาก เมื่อบ้านทรุดโทรมจนไม่สามารถอยู่อาศัยได้จึงสร้างบ้านแบบสมัยใหม่ขึ้นมาแทน ซึ่งรูปแบบบ้านสมัยใหม่จะไม่คำนึงถึงลักษณะพื้นที่และสภาพอากาศจึงเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจน ทั้งลักษณะของวัสดุ สี และ ขนาด

รูปที่ 5.9 แสดงตำแหน่งลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

สวนพื้นที่สวน เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดน้ำท่วมเกือบทุกปี และยังมีปัญหาน้ำกร่อยทำให้ต้องถมพื้นที่สวนให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วมเข้าไปในพื้นที่สวน บทเรียนจากน้ำท่วมครั้งที่ผ่านๆมา จึงต้องมีการป้องกันพื้นที่เกษตรแต่การทำสวนยังเป็นแบบดั้งเดิม คือ ทำสวนผสมแบบยกร่องแต่อาจแตกต่างกันก็คือ ผลไม้ที่ปลูกจากการปลูก ทุเรียน ก็เปลี่ยนมาเป็น มะม่วงก้วย หรือ ผลไม้ที่ทนต่อน้ำมากขึ้น

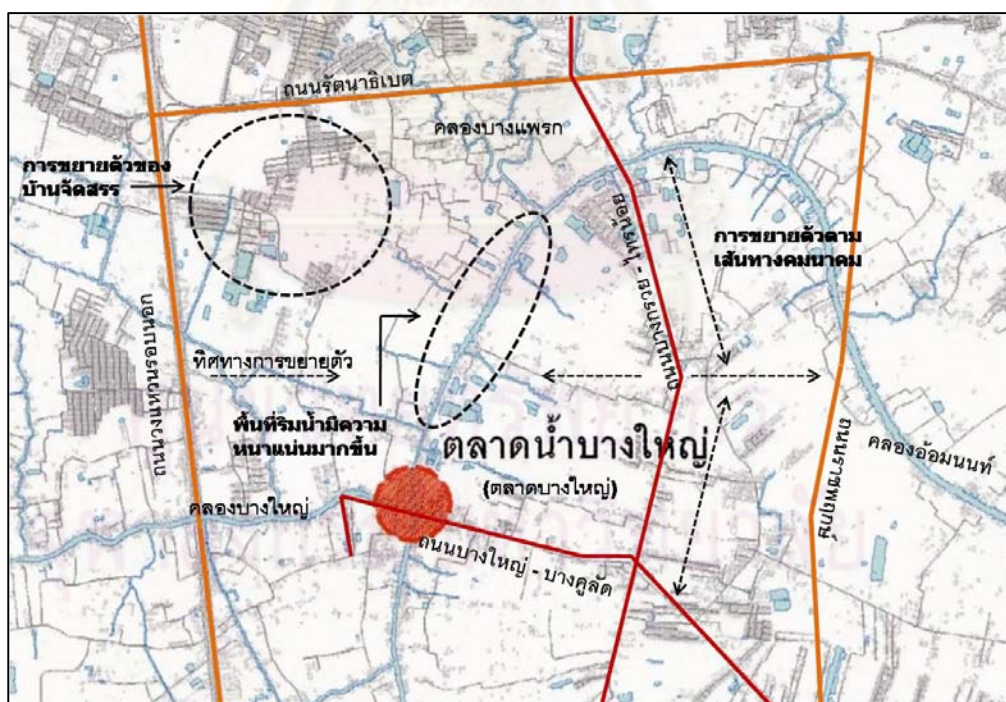

รูปที่ 5.10 แสดงการใช้ที่ดินรอบตัวเรือน

5.1.3.2 ลักษณะการขยายตัวของชุมชน

การพัฒนาความเจริญของประเทศอยู่ที่กรุงเทพมหานครเมื่อมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจึงมีความต้องการการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัยมากขึ้น การตัดถนนหลายสาย เช่น ถนนราชพฤกษ์ ถนนรัตนวิเบต ทางหลวงพิเศษหมายเลข 9 (ถนนวงแหวนรอบนอกกรุงเทพมหานคร) สะพานพระราม 9 เพื่อรองรับการขยายตัวด้านที่อยู่อาศัยและกิจกรรมต่อเนื่องที่มาจากกรุงเทพมหานคร โครงการบ้านจัดสรรขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านที่อยู่อาศัย พื้นที่ชุมชนริมน้ำที่ถนนเข้าไม่ถึงเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบซ้ำๆ ชุมชนริมน้ำแบบเก่ายังอยู่โดยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนใหม่ ชุมชนริมน้ำเดิมมีการเติบโตโดยการขยายชุมชนออกมา ชนกับแนวของชุมชนใหม่ ซึ่งขยายตัวจากแนวถนน เกิดเป็นแนวกันชนระหว่างรูปแบบชีวิตแบบเดิมและชีวิตแบบใหม่

ชาวชุมชนนิยมปลูกบ้านแบบสมัยใหม่อยู่ริมถนนหรือหันหน้าเข้าหาถนนมากกว่าหันไปทางริมน้ำเหมือนในอดีต แม้กระทั่งบ้านบริเวณริมน้ำก็นิยมปลูกบ้านในแบบสมัยใหม่มากขึ้น เนื่องจากไม่สามารถหาช่างที่สามารถสร้างบ้านในรูปแบบเดิมได้ (บัณฑิต กัดแพ. สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2552)

แผนที่ 5.4 แสดงลักษณะการขยายตัวของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

ที่มา: ดัดแปลงจากแหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์

การขยายตัวของบ้านสมัยใหม่ในรูปแบบบ้านจัดสรรยังทำให้เกิดปัญหาต่อชุมชนริมน้ำแบบเก่าคือ การทิ้งน้ำเสียลงสู่แม่น้ำ มลพิษทางเสียง การเข้ามาของมิชชันนารีในรูปแบบต่างๆ

เช่น รถเร่ขายของ การรับติดตั้งจานดาวเทียม (ทงศ์เดช บัวผัน. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552) ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนเดิมลักษณะของชุมชนใหม่และชุมชนเก่าจึงมีลักษณะเหมือน การหันหลังเข้าหากัน

5.1.3.3 รูปแบบการใช้พื้นที่ในเชิงสังคม

โครงข่ายการคมนาคมทางบกกลายเป็นเส้นทางหลัก โครงข่ายแม่น้ำกลายเป็นเส้นทางรองส่วนใหญ่ใช้เพื่อการเกษตร การเดินทางและการขนถ่ายผลผลิตจึงไปทางบก พื้นที่ศาลาทำน้ำยังคงเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม เล่นน้ำ ชักผ้า ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ถึงแม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปมากแต่วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถานที่จัดกิจกรรม งานประเพณีต่างๆ รวมไปถึงที่ว่างหน้าอาคารของหน่วยงานราชการและโรงเรียน

5.1.3.4 โครงข่ายการคมนาคม

การคมนาคมทางบกกลายเป็นรูปแบบการหลักในการเดินทาง การคมนาคมทางน้ำยังมีอยู่แต่ลดบทบาทลงมากกลายเป็นเพียงการใช้เพื่อไปซื้อของใกล้ เรือแท็กซี่เหลือเพียงสองเที่ยวต่อวันคือเที่ยวเช้าและเย็นรองรับช่วงเวลาที่คนในชุมชนออกเดินทางไปทำงานและเวลาหลังเลิกงาน หากต้องการจะเดินทางทางน้ำเข้าไปในพื้นที่ต้องทำการเช่าเหมาลำเรือเข้ามาจากท่าบ้านนันท (ทงศ์เดช บัวผัน. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552)

5.1.3.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

เกิดปัญหาน้ำท่วมรุนแรงอีกครั้งในปี พ.ศ. 2525 พ.ศ. 2526 และพ.ศ. 2538 ซึ่งในปี พ.ศ. 2538 เป็นปีที่น้ำทะเลหนุนสูงน้ำท่วมขังอยู่ 1- 2 เดือน เป็นเหตุให้ต้นทุเรียนและพืชอื่นตายเกือบหมดสวน ยกที่จ๊ะพื่นฟู น้ำท่วมครั้งนี้ถือว่าการล่มสลายของการเป็นสวนใน ชาวบ้านจำนวนมากที่เคยทำสวนทุเรียนจึงต้องปรับตัว มีการนำทุเรียนจากจันทบุรีมาปลูกแทน บางสวนตัดต้นทุเรียนทิ้งหมด เพราะทุเรียนเป็นพืชที่ไม่ทนต่อสภาพน้ำท่วมขังหรือน้ำเค็มที่เกิดขึ้นแทบทุกปี ชาวสวนจึงหันไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน และมีการปรับพื้นที่สวนโดยการถมที่ดินรอบๆสวนให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วมเข้าไปยังพื้นที่สวน ส่วนชาวสวนบางรายใช้ประสบการณ์ที่ประสบมา เข้าใจธรรมชาติของพันธุ์ไม้แต่ละชนิด และกำหนดกิจกรรมการทำสวนให้เหมาะสมและสอดคล้องกับฤดูกาล(สมบัติ เหลืองทองอร่าม. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552) (ตามตารางที่ 5.2)

จากตารางข้างต้น เห็นได้ว่า ปัจจัยทางธรรมชาติ คือ ฤดูกาล สภาพดินฟ้าอากาศ ปริมาณน้ำฝน ความชื้น อุณหภูมิ มีอิทธิพลมากต่อการออกดอกและติดผลของพืช ชาวสวนจึงต้องพึ่งพาธรรมชาติอย่างมาก

ตารางที่ 5.2 แสดงแบบแผนในการทำสวนปัจจุบัน

เดือน	กิจกรรมในสวน
มกราคม	ไม้ผลบางชนิดออกดอก เช่น กระท้อน ทุเรียน มะปราง
กุมภาพันธ์	ไม้ผลเริ่มติดเป็นตุ่มเล็กๆ
มีนาคม	เริ่มเก็บผล มะปราง มะไฟพันธุ์เบา
เมษายน	เริ่มเก็บผลมะม่วง มะไฟพันธุ์หนัก
พฤษภาคม	ผลไม้สุก หลังเก็บเกี่ยวผลผลิต เช่น ทุเรียน ตัดกิ่ง ใส่ปุ๋ย ให้น้ำ
มิถุนายน	ผลไม้สุก กระท้อนออกผล
กรกฎาคม	เก็บผลหมาก ปลูกรักษาประเภทไม้ผล
สิงหาคม	
กันยายน	
ตุลาคม	บำรุงดินด้วยการใส่ปุ๋ย
พฤศจิกายน	
ธันวาคม	ฤดูติดผล ไม้ผลบางชนิดเริ่มออกดอก เช่น มะไฟ มะม่วง ทุเรียน ต้องดูแลสวนให้เป็นพิเศษ

นอกจากการเปลี่ยนแปลงของสวนทุเรียนยังเกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นทำให้สวนได้รับผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ การขยายตัวของเมืองทำให้ระบบนิเวศวิทยาในสวนไม่เหมือนเดิม เกิดน้ำเน่าเสียขึ้น ผลผลิตได้น้อย สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นเมื่อน้ำ อากาศ และ ดิน เปลี่ยนแปลงชาวสวนบางส่วนจึงขายที่ดินให้กับบ้านจัดสรร และชาวสวนส่วนหนึ่งถูกบีบจากโครงการบ้านจัดสรร เช่น การกว้านซื้อที่ดินรอบสวนของชาวบ้าน ปรับพื้นที่ให้สูงกว่าสวนของชาวบ้าน ไม่ยอมขุดทางระบายน้ำให้ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก หรือ ฤดูฝน จึงเกิดปัญหาน้ำท่วมขังในสวน ไม่มีทางระบายน้ำชาวบ้านจึงจำเป็นต้องขายไป(บุญรอด ยมยะมาลี. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552) อีกทั้งประชาชนในชุมชนมีการศึกษาที่สูงขึ้น อาชีพเกษตรกรรมจึงกลายเป็นอาชีพเสริม เนื่องจากคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่จะทำอาชีพรับราชการและทำงานในเมือง การดำเนินชีวิตแบบใหม่ตอนเช้าเข้าไปทำงานในเมืองตอนเย็นกลับบ้านทำให้การใช้ชีวิตกับน้ำลดลง อาชีพเกษตรกรรมและขายของตามคลองกลายเป็นอาชีพเสริม

ในขณะที่เดียวกันวิถีชีวิตของคนสูงอายุในชุมชนก็ดำเนินชีวิตแทบจะเหมือนเดิม คือ ตื่นตั้งแต่ตี 4 เพื่อทำกับข้าว และนำของจากในสวน เช่น พริก ส้มโอ มะพร้าวแห้ง มาขายในตลาด เพราะชีวิตชาวสวนเริ่มตั้งแต่อ่อนฟ้าสว่าง

5.1.3.6 ลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรม

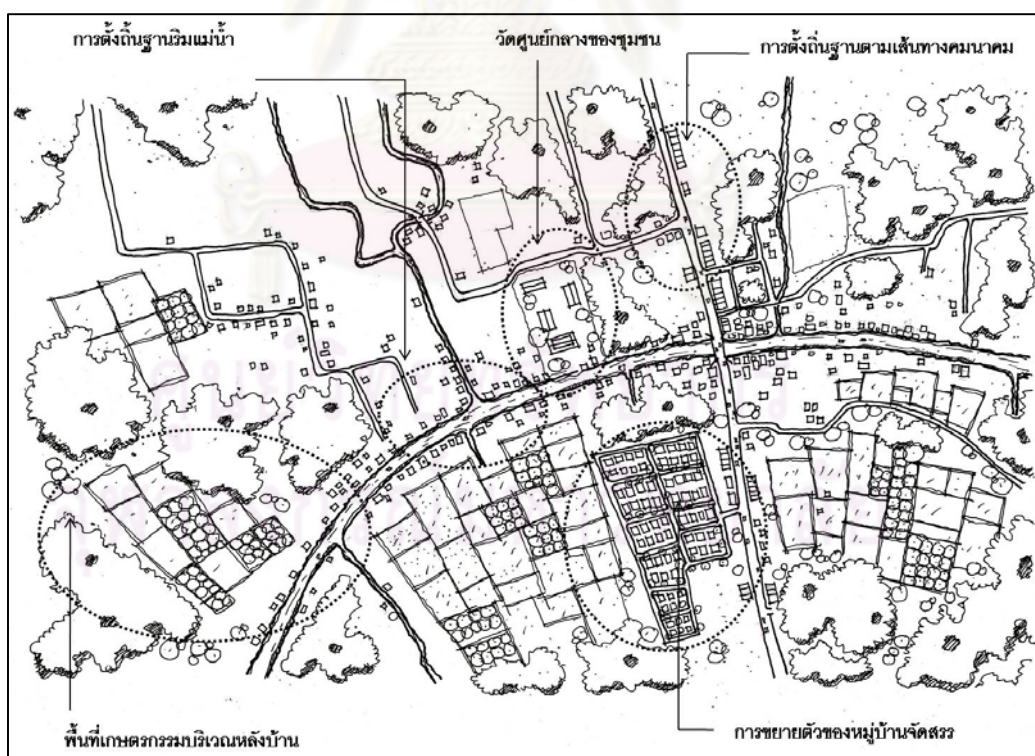
ด้านสภาพสังคมของชุมชนนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ รูปแบบแรกคือ รูปแบบสังคมเดิม(ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมคลองอ้อมนนท์) ยังคงเห็นรูปแบบของครอบครัวขยาย คนในชุมชนยังคงรู้จักสนิทสนมทักทายกัน มีกิจกรรมที่ทำร่วมกับชุมชน เช่น การไปวัด การไปตลาด การร่วมมือกันในการอนุรักษ์คลองอ้อมนนท์ พี่พวอาศัยกัน มีน้ำใจ มีความคล้ายคลึงกันด้านอาชีพ ยังคงมีความเชื่อและเคร่งครัดกับประเพณีต่างๆ รูปแบบที่สองคือ รูปแบบสังคมสมัยใหม่(ชุมชนหมู่บ้านจัดสรร) มีความเป็นสังคมเมืองมากขึ้น คนที่เข้ามาอยู่อาศัยมาจากต่างพื้นที่ ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่และค่านิยมเป็นแบบสมัยใหม่กล่าวคือ แต่ละคนต่างคนต่างอยู่ มีความหวาดระแวงซึ่งกันและกัน สถาบันครอบครัวที่เคยเป็นครอบครัวใหญ่ มีความสัมพันธ์แนบแน่นระหว่างสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติ กลายเป็นครอบครัวขนาดเล็ก การพบปะสังสรรค์ของชุมชนน้อยลง เพราะสภาพสังคมที่คนต้องทำมาหากิน ปัญหาการลักขโมยเพิ่มขึ้น ไม่มีปฏิสัมพันธ์กันเหมือนแต่ก่อน ทำให้พื้นที่บริเวณนี้ถูกแบ่งแยกโดยชัดเจน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมคลองอ้อมนนท์และคนในชุมชนหมู่บ้านจัดสรรมีลักษณะเหมือนต่างคนต่างอยู่ ไม่มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมใดๆ เมื่อมีกิจกรรม หรือขอความร่วมมือ เช่น การขอความร่วมมือในการเก็บขยะในคลองอ้อมนนท์ ไม่ได้ให้ความร่วมมือใดๆ แต่เมื่อมีเงินทุนจากรัฐเพื่อพัฒนาพื้นที่เจ้าของโครงการต่างๆจะมาร่วมเพื่อขอส่วนแบ่งไปพัฒนาโครงการในหมู่บ้าน

ด้านวัฒนธรรมและประเพณี วัดยังคงเป็นที่ยึดเหนี่ยวของผู้คนในชุมชน ประเพณีสำคัญในพื้นที่ยังคงมีอยู่ เช่น การตักสูตรพรร้อยแปด ผู้คนในชุมชนต่างร่วมมือร่วมใจ เมื่อมีการขอความร่วมมือไปยังชาวบ้าน ส่วนชุมชนใหม่ที่เข้ามา นั้น วิทยที่ให้ความสำคัญกับวัดส่วนใหญ่คือวิทยผู้สูงอายุ ซึ่งจะเข้ามามีส่วนรวมแค่เพียงในวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น ประเพณีบางอย่างหายไปเช่น สลากภัตตรุเรียน เพราะในปัจจุบันผลผลิตของทุเรียนมีน้อย ชาวสวนหันไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน จึงไม่มีทุเรียนมาร่วมประเพณี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

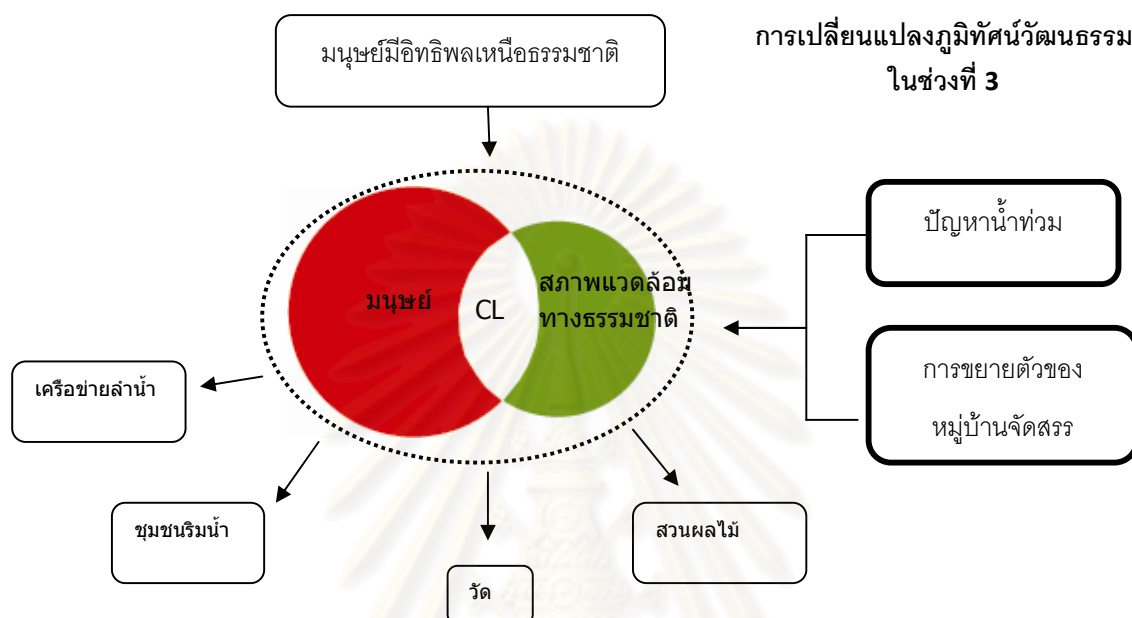

รูปที่ 5.11 แสดงลักษณะกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนคลองอ้อมนนท์

รูปที่ 5.12 แสดงพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในยุคเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการปัญหาอุทกภัย

5.1.2.7 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แผนภูมิที่ 5.3 แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 3

ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย เป็นช่วงเวลาที่เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ ชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงจากการปลูกผลไม้ดั้งเดิมไปเป็นผลไม้ชนิดอื่นแทนเนื่องจากต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม มีการขยายขนาดของชุมชน เกิดชุมชนในรูปแบบสมัยใหม่ เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้ง ภายภาพ สังคม และเศรษฐกิจ แต่องค์ประกอบสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็ยังคงประกอบด้วย เรือขายลำน้ำ ชุมชนริมน้ำ วัด สวนผลไม้ องค์ประกอบเหล่านี้ยังปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน และกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ และเรียกได้ว่าช่วงที่ 3 เป็นช่วงที่ **วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์**

ตารางสรุป 5.3 ลักษณะและพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน ของชุมชน (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2482)	ช่วงที่ 2 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากการคมนาคม (พ.ศ. 2483 – พ.ศ. 2523)	ช่วงที่ 3 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอัน เนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย (พ.ศ. 2424 – ปัจจุบัน)
1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	-กรุงศรีอยุธยาแตกและเกิดการตั้งกรุงธนบุรี	- การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน	- ปัญหาน้ำท่วม - การขยายตัวของบ้านจัดสรร
2. พัฒนาการทางด้านกายภาพ	-การตั้งถิ่นฐานตามริมคลองและปากแม่น้ำ -ปรับเปลี่ยนพื้นที่ด้านหลังบ้านจากพื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเพื่อปลูกสวนผลไม้ -ทำสวนผลไม้โดยการทำสวนแบบยกทรง -ขุดลำประโดงเพื่อดึงน้ำไปใช้ในการทำสวนผลไม้ ลำเลียงผลผลิต	- การตั้งถิ่นฐานริมเส้นทางคมนาคม - พื้นที่สวนผลไม้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนจากเดิมมีร่องสวนเพื่อใช้เดินลัดเลาะ มีการปรับพื้นที่เพื่อเป็นรองรับถนนที่ตัดเข้ามาหลังบ้าน -ยังคงทำสวนผลไม้โดยการทำสวนแบบยกทรง - เครื่องช่ายลำน้ำเริ่มไม่สมบูรณ์เนื่องจากการตัดถนนผ่านถมพื้นที่ลำประโดง	- การตั้งถิ่นฐานในรูปแบบบ้านจัดสรร -พื้นที่สวนถูกปรับพื้นที่รอบๆสวนให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วม -ยังคงทำสวนผลไม้โดยการทำสวนแบบยกทรง - ลำประโดงใช้เพื่อชักน้ำเข้าสวนเพียงอย่างเดียว -การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม
3. พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ	-ระยะแรกเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการดำรงชีพ อาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ประมงน้ำจืด ทำนา ทำสวนผลไม้ -สนธิสัญญาเบอร์นีและสนธิสัญญาเบาริงทำให้เกิดการเกษตรเพื่อการค้ามากขึ้น -ตลาดน้ำเสาชิงหินและตลาดบางใหญ่เป็นแหล่งค้าขายผลไม้ สินค้าที่มาจากสวน จากในชุมชนและเมืองใกล้ๆ	- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ส่งเสริมการเปลี่ยนประเทศจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำสวนผลไม้ - ตลาดน้ำเสาชิงหินล่มสลายเหลือแต่เพียงตลาดบางใหญ่	-น้ำท่วมรุนแรงและต่อเนื่องหลายปีทำให้ต้นทุเรียนตายยากแก่การฟื้นฟู -ปรับเปลี่ยนสวนผลไม้จากการปลูกทุเรียนเป็นการปลูกผลไม้ชนิดอื่นที่ทนต่อน้ำแทน -อาชีพชาวสวนลดน้อยลงและกลายเป็นอาชีพเสริม -ตลาดบางใหญ่จากที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าขายของชุมชนและเมืองใกล้ๆ กลายเป็นตลาดที่ให้บริการเฉพาะชุมชนเท่านั้น

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน ของชุมชน (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2482)	ช่วงที่ 2 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากการคมนาคม (พ.ศ. 2483 – พ.ศ. 2523)	ช่วงที่ 3 ยุคชุมชนเปลี่ยนแปลงอัน เนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย (พ.ศ. 2424 – ปัจจุบัน)
4. พัฒนาการทางด้าน สังคม	<ul style="list-style-type: none"> -สังคมชาวน้ำ มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิไม่มีความซับซ้อน -ชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมีการนำความรู้การทำสวนติดตัวมาก่อนให้เกิดการจัดการพื้นที่เพื่อทำการเกษตร -พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมคือ ตามลำคลอง วัด และตลาด -มีความเชื่อและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาโดยการสร้างวัดเพื่อวงศ์ตระกูล 	<ul style="list-style-type: none"> - ลักษณะสังคมแบบครอบครัวขยายเนื่องจากอาชีพชาวสวนต้องใช้แรงงานมาก -พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมคือ ตามลำคลอง วัด และตลาด - มีความเชื่อและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา -มีประเพณีสำคัญและสอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสวน ตักบาตรพระร้อยแปด และสลากภัตตรุเรียน 	<ul style="list-style-type: none"> - ลักษณะสังคมของชุมชนริมน้ำเดิมยังคงมีลักษณะของครอบครัวขยาย ส่วนลักษณะสังคมของชุมชนใหม่มีลักษณะของครอบครัวเดี่ยว - พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมคือตามลำคลอง วัด - มีความเชื่อและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา - ประเพณีที่สำคัญเหลือแต่เพียงประเพณีตักบาตรพระร้อยแปด เนื่องจากอาชีพชาวสวนไม่ใช่อาชีพหลักของชุมชนเช่นในอดีตประเพณีสลากภัตตรุเรียนจึงหายไป
5. พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	<ul style="list-style-type: none"> - การเข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อให้เกิดองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ เครื่องชಾಯ่าน้ำ ชุมชนริมน้ำ สวนผลไม้ และ วัด - เป็นช่วงเวลาที่ธรรมชาติมีอิทธิพลเหนือเหนือมนุษย์ จึงเรียกได้ว่าเป็นช่วงเวลา ที่ ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม 	<ul style="list-style-type: none"> - องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังคงอยู่ แต่มีองค์ประกอบบางอย่างที่ลดบทบาทความสำคัญลงนั่นก็คือ เครื่องชಾಯ่าน้ำ และองค์ประกอบที่เกิดขึ้นและสูญสลายไปนั่นก็คือ ตลาดน้ำ - เป็นช่วงเวลาที่ธรรมชาติและมนุษย์ต่างก็มีอิทธิพล จึงเรียกได้ว่าเป็นช่วงเวลา ที่ ลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม 	<ul style="list-style-type: none"> - องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ยังปรากฏและกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน คือ เครื่องชಾಯ่าน้ำ ชุมชนริมน้ำ สวนผลไม้ และ วัด - เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์มีอิทธิพลเหนือเหนือธรรมชาติ จึงเรียกได้ว่าเป็นช่วงเวลา ที่ วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์

ต้นฉบับไม่มีหน้า
NO PAGE IN ORIGINAL

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

คุณค่าและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

จากพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์จะเห็นได้ว่าในช่วงของพัฒนาการในยุคปัจจุบันจัดว่าอยู่ในช่วงเวลาที่มนุษย์มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ หรือที่เรียกว่าวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ หรือเป็น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง คือ เมื่อผ่านระยะเวลาอย่างยาวนานชุมชนมีการขยายขนาดใหญ่มากขึ้นและมีความซับซ้อนมากขึ้น ทั้งในแง่ของสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ประกอบกับมนุษย์มีเทคโนโลยีในการแก้ปัญหาต่างๆมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย จึงมีความพยายามที่จะเอาชนะธรรมชาติแวดล้อมที่มีอยู่เดิม เพื่อเพิ่มขีดจำกัดในการรองรับกิจกรรมที่มีมากขึ้น ในปัจจุบันพื้นที่คลองอ้อมนนท์ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแต่ยังเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังสวยงามแสดงถึงเอกลักษณ์ของพื้นที่เนื่องด้วยองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากพัฒนาการในช่วงเวลาต่าง จนกลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

6.1 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกิดขึ้นด้วยองค์ประกอบหลายด้าน ซึ่งสภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดบทบาทที่สำคัญของชุมชน สภาพแวดล้อมก่อให้เกิดลักษณะการตั้งถิ่นฐาน กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม ดำรงชีวิตอยู่โดยเรียนรู้วิถีธรรมชาติ ปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศวิทยา จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ ชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรม วัฒนธรรมของสังคมชาวน้ำ เกิดเป็นประเพณีเทศกาล กิจกรรมทางวัฒนธรรม การละเล่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดเป็นแบบแผนที่ยึดถือสืบทอดกันมา โดยปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ประกอบด้วยองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

6.1.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ

6.1.1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมน้ำ

การตั้งถิ่นฐานนั้นจะสร้างที่อยู่อาศัยเป็นแนวยาวไปตามแม่น้ำ เป็นลักษณะของการตั้งถิ่นฐานแบบดั้งเดิมที่ต้องสร้างที่อยู่อาศัยโดยคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศ

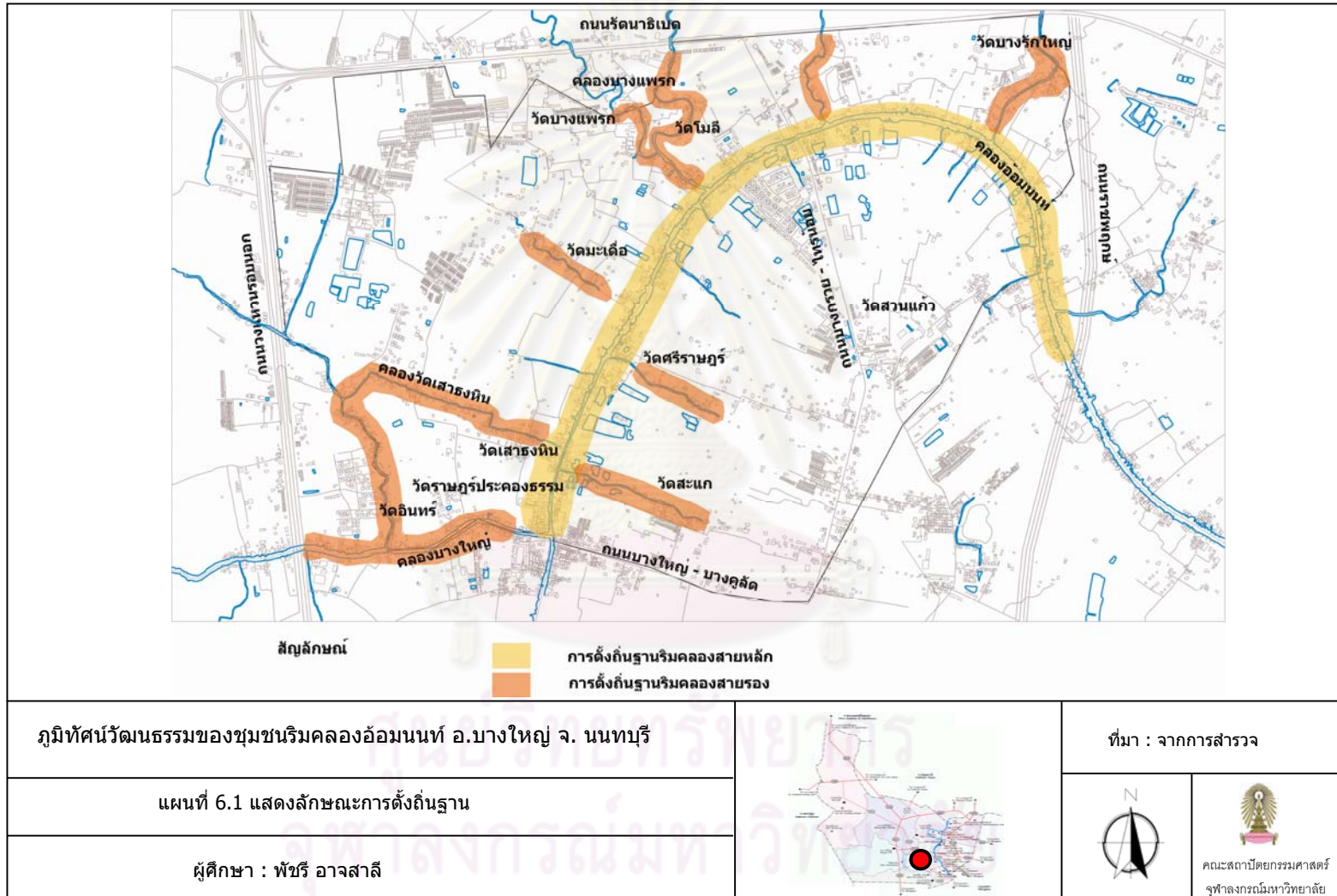
มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานริมคลองทั้งสองฝั่ง ลักษณะของชุมชนจึงสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมโดยการสร้างบ้านเรือนตามชายน้ำยาวไปตามลำคลองสายหลักทั้งสองฝั่ง(ตามหมายเลข1) พื้นที่ด้านหลังถูกจัดสรรไว้เพื่อทำการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน และมี

บางส่วนที่ตั้งถิ่นฐานเข้าไปตามคลองสายรอง(ตามหมายเลข2) ซึ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานรูปแบบนี้จะเห็นได้ตลอดทั้งแนวคลองอ้อมนนท์และคลองสายรองเช่น คลองบางใหญ่ คลองวัดเสาชิงหิน เป็นต้น

รูปที่ 6.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมคลองอ้อมนนท์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6.1.1.2 พื้นที่เกษตรกรรม

พื้นที่คลองอ้อมนนท์เป็นที่ราบลุ่มภาคกลางที่มีน้ำและดินอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเกิดจากการทับถมของตะกอนที่พัดมากับกระแสน้ำ ได้รับอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลงจึงเหมาะแก่การเกษตร โดยพื้นที่เกษตรจะอยู่ถัดไปจากริมน้ำ เพราะพื้นที่ริมน้ำถูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัย ลักษณะพื้นที่ถัดจากริมน้ำเป็นพื้นที่ดอนจึงเหมาะทำการเกษตรมากกว่า การทำการเกษตรในพื้นที่เป็นลักษณะของการทำสวนมาตั้งแต่ดั้งเดิมจนปัจจุบัน สภาพของการทำสวนมีลักษณะแตกต่างจากการทำนา ต้องใช้น้ำมากกว่าและยังต้องใช้น้ำตลอดเวลา ถ้าสวนไม่ได้ยืมแม่น้ำลำคลองชาวสวนต้องขุดร่องน้ำเพื่อชักน้ำเข้าไปในสวน และยังต้องใช้เป็นทางลำเลียงผลผลิตออกมาจากสวนด้วย จึงเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะคือการทำสวนแบบยกร่อง โดยการยกร่องและทำคันดินกันโดยรอบ

รูปที่ 6.2 ลักษณะสวนและวิถีชีวิตชาวสวน

ที่มา : เรือนชาวสวน, สมใจ นิ่มเล็ก

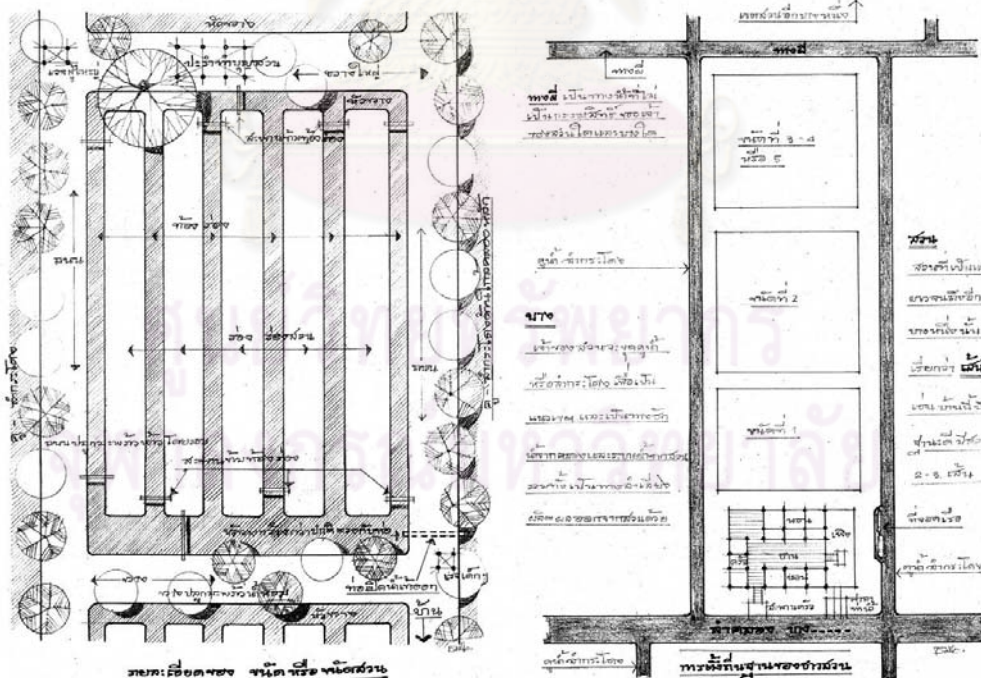
สวนแต่ละชนิดจะสี่ลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ถือกทางน้ำเป็นหลักใหญ่ จึงมักจะมีด้านหนึ่งด้านใดติดคลองเสมอ รอบสวนจะมีคันดินหรือถนนล้อมรอบ ชาวสวนถือว่าเป็นทางเดินสาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทำให้สามารถเดินผ่านทะลุสวนไปได้ถึงกันตลอด(ประสิทธิ์ จันทรไธม์. สัมภาษณ์ 28 กุมภาพันธ์ 2552) คันดินนี้ยังช่วยป้องกันน้ำท่วมซึ่งในระยะหลังๆชาวสวนมักจะประสบปัญหานี้ จึงถมคันดินและพื้นที่ให้สูงมากขึ้น (บันทึก กัลดแพร. สัมภาษณ์ , 28 กุมภาพันธ์ 2552)

รอยต่อระหว่างเขตสวนจะเรียกว่า ลำประโดง หรือบางที่อาจเรียกว่า ลำกระโดง เพื่อให้มีน้ำขึ้นน้ำลงเข้าถึงสวน ละประโดงนี้กว้างประมาณ 1.50 – 2.00 เมตร พอให้เรือผ่านไปมาได้

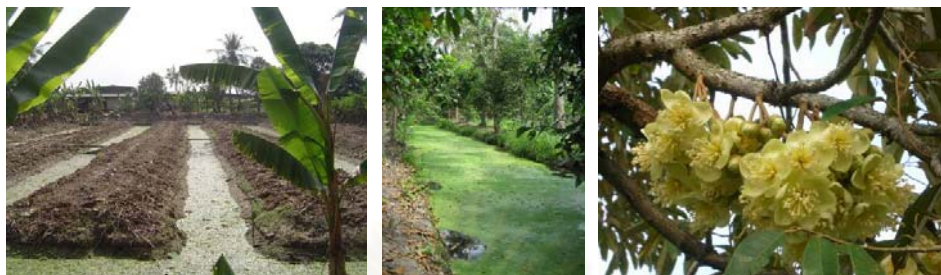
โดยเจ้าของที่สวนอยู่ติดกันจะสละพื้นที่คนละครึ่ง ใช้เป็นทางลำเลียงผลผลิตออกจากสวน อีกทั้งเป็นทางสัญจรร่วมกัน

การยกร่องสวนทำกัน 2 ลักษณะคือ ร่องตามตะวัน และ ร่องขวางตะวัน โบราณมักดูตะวันแต่ปัจจุบันจะดูลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่คือ ขนานไปกับทางน้ำ (ประสิทธิ์ จันทรย์แย้ม, สัมภาษณ์ ,28 กุมภาพันธ์ 2552) ส่วนพืชที่ปลูกในสวนมีลักษณะของสวนผสม เช่น การเลือกปลูกทุเรียน จะปลูกผลไม้ชนิดอื่นแซมไปด้วยตามหัวร่อง เช่น มังคุด กัลยวด ส้มโอ เพื่อที่จะได้พึ่งพาอาศัยกัน

ลักษณะของการทำสวนผสมนั้น จะกระจายไปตามริมคลองและลึกเข้าไปด้านในพื้นที่ แต่มีจำนวนลดน้อยลงกว่าเดิมมากตั้งแต่เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ จากการสำรวจพบว่าสวนในปัจจุบันจะพบสวนที่ยังทำกันเป็นอาชีพหลัก สวนที่ทำเป็นอาชีพเสริม และสวนที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ แต่สวนเหล่านี้ยังคงเป็นสวนแบบยกร่อง สวนจึงมีลักษณะของสวนยกร่องที่สมบูรณ์สวยงาม สวนยกร่องที่ได้รับการดูแลน้อย และสวนที่ถูกปล่อยทิ้งรกร้าง

รูปที่ 6.3 แสดงลักษณะสวนและการตั้งถิ่นฐาน
ที่มา : เรือนชาวสวน, สมใจ นิมเล็ก

1. เตรียมพื้นที่ก่อนปลูก

2. ต้นทุเรียนเติบโตพร้อมจะให้

3. ต้นทุเรียนออก

5. ผลผลิตพร้อมจำหน่าย

4. ผลผลิตพร้อมเก็บเกี่ยว

รูปที่ 6.4 การทำสวน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6.1.1.3 เครือข่ายลำน้ำ

ระบบเครือข่ายลำน้ำในชุมชน ประกอบไปด้วยแม่น้ำและคลองต่างๆ ที่เป็นคลองธรรมชาติ คลองที่ขุดขึ้นมา และลำประโดงต่างๆ เพื่อเข้าสู่ร่องสวน จนกลายเป็นโครงข่ายขนาดใหญ่ สามารถเชื่อมโยงไปยังเมืองใกล้เคียงเพื่อทำการค้าขายมาตั้งแต่สมัยโบราณ และมีส่วนสำคัญที่ทำให้พื้นที่แถบนี้ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นสวนผลไม้ที่คนนิยมบริโภคมานานกว่า 400 ปี ตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยลักษณะของลำน้ำและการเชื่อมโยงของเครือข่ายลำน้ำมีดังนี้

1 คลองสายหลัก

1.1) **คลองอ้อมนนท์** คือ แม่น้ำเจ้าพระยาตามธรรมชาติ และได้มีการขุดคลองลัดจนคลองลัดกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ บริเวณปากคลองอ้อมนนท์บรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา สภาพทั่วไปของคลองอ้อมนนท์ ทางด้านปากคลองมีสภาพค่อนข้างดี ส่วนด้านปลายคลองเริ่มมีปัญหา น้ำเน่าเสีย ขยะ เนื่องจากการขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรร คลองอ้อมนนท์เป็นเครือข่ายลำน้ำสายหลักของชุมชน เป็นทั้งแหล่งอุปโภคบริโภค ใช้ในการเกษตร เข้าสู่พื้นที่สวนด้านในผ่านลำประโดง เพื่อดึงน้ำเข้าสู่สวนและใช้ขนถ่ายผลผลิตออกจากสวน และยังใช้การคมนาคมขนส่งมาตั้งแต่สมัยโบราณเพราะสามารถเดินทางไปอยุธยาโดยผ่านทางแม่น้ำเจ้าพระยาและไปยังสุพรรณบุรี นครปฐม โดยผ่านคลองบางใหญ่ เมื่อมีการตัดถนนทำให้เครือข่ายลำน้ำบางอย่างเปลี่ยนแปลงไม่เชื่อมโยงเช่นดังแต่ก่อน

1.2) **คลองบางใหญ่** เป็นอีกคลองที่มีความสำคัญ ในอดีตบริเวณปากคลองบางใหญ่เป็นตลาดน้ำที่สำคัญ มีการตั้งถิ่นฐานริมสองฝั่งคลอง สภาพทั่วไปของคลองมีสภาพน้ำไม่ดีเท่าคลองอ้อมนนท์ แต่ชาวบ้านก็ยังใช้น้ำในการอุปโภคและการเกษตร คลองบางใหญ่จะไปเชื่อมโยงกับคลองอ้อมนนท์ที่บริเวณตลาดบางใหญ่ ส่วนปลายคลองอีกด้านหนึ่ง สามารถใช้เดินทางเพื่อไปยังสุพรรณบุรี อยุธยา และ นครปฐมได้ เรียกว่า สีแยกคลองโยง

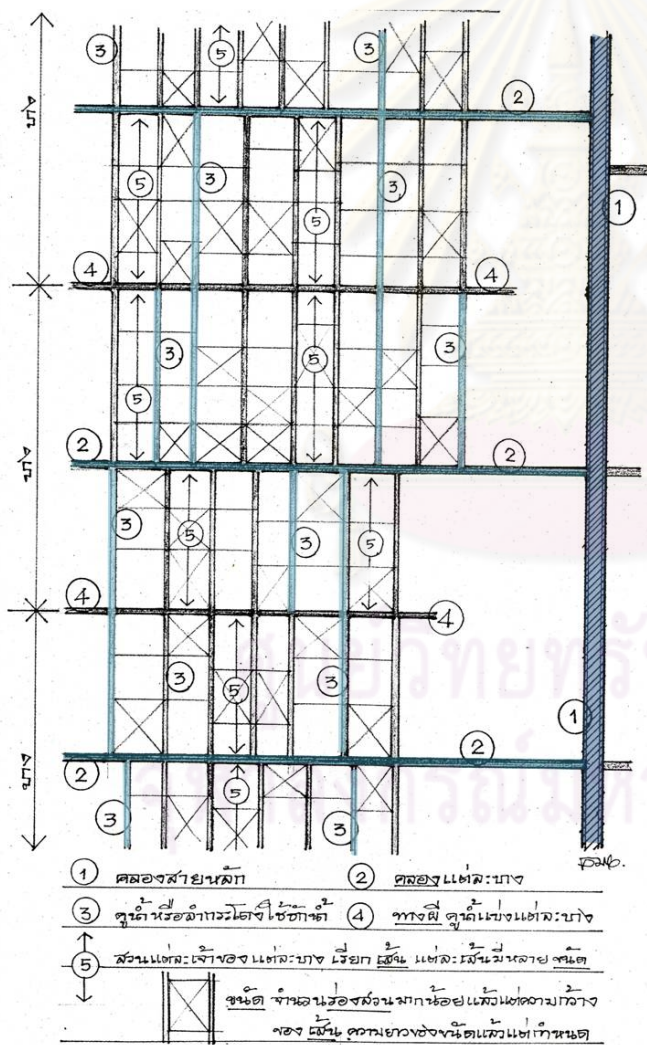
2 คลองสายรอง

2.1) **คลองบางแพรก** บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นคลองที่เชื่อมต่อกับคลองอ้อมนนท์ มีบ้านเรือนสลับกับพื้นที่เกษตรกรรม บ้านเรือนไม่ค่อยหนาแน่น คลองค่อนข้างแคบๆ ปัจจุบันกลายเป็นพื้นที่สวนขยายของหมู่บ้านจัดสรร

2.2) คลองวัดเสาชิงหิน เป็นคลองเล็กๆ เชื่อมต่อไปยังคลองอ้อมนนท์และคลองบางใหญ่ พื้นที่ด้านในคลองส่วนใหญ่จะเป็นที่อยู่อาศัย เรือที่สัญจรเข้าออกจึงเป็นเรือขนาดเล็ก

3 ลำประโดง ชาวสวนใช้ลำประโดง เพื่อเอื้อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม คือใช้เป็นทางระบายน้ำเข้าออกเชื่อมต่อระหว่างสวนกับลำคลอง เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตออกจากสวน และใช้เป็นเส้นทางสาธารณณะ เป็นเส้นทางลัด ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายคมนาคมทางน้ำเชื่อมต่อกันหมด ปัจจุบันลำประโดงในบางพื้นที่ใช้เพียงนำน้ำเข้า ออกจากสวน

4 ร่องสวน ใช้กักเก็บน้ำเพื่อทำการเกษตร โดยใช้การปิดเปิดลำประโดงที่ส่งน้ำมายังร่องสวน

รูปที่ 6.5 แสดงเครือข่ายลำน้ำ

① คลองสายหลัก

② คลองสายรอง

③ ลำประโดง

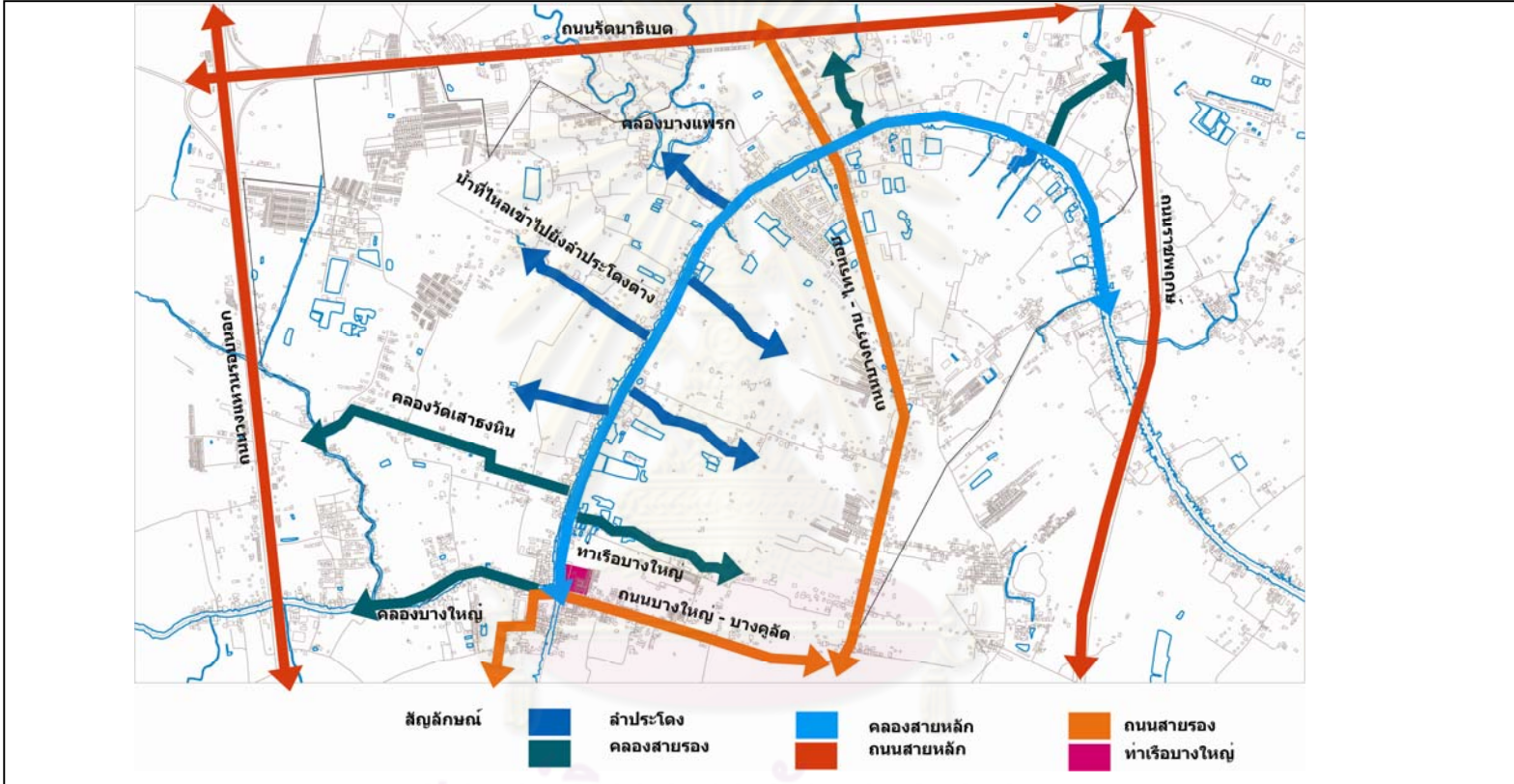

④ ร่องสวน

จากการสำรวจพบว่าสวนส่วนใหญ่จะมีระบบเครือข่ายน้ำที่สมบูรณ์ และเมื่อใช้ภาพถ่ายทางอากาศพบว่าในพื้นที่ตอนในสวนที่ไม่อยู่ติดริมน้ำก็ยังคงมีการทำสวนและสวนก็ยังสวยงามแสดงว่าเครือข่ายลำน้ำยังถือได้ว่าสมบูรณ์อยู่

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี

แผนที่ 6.3 แสดงเครือข่ายลำน้ำ
เส้นทางการคมนาคมทางบกและทางน้ำ

ผู้ศึกษา : พัชรี อาจสาส์

ที่มา : จากการสำรวจ

6.1.1.4 สถาปัตยกรรม

อาคารที่พักอาศัยบริเวณคลองอ้อมนนท์มีลักษณะอาคารที่พักอาศัยแตกต่างกันไปตามรูปแบบการใช้สอย วิถีชีวิต สิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ กล่าวคือ จากที่ตั้งเลือกอยู่ริมแม่น้ำในที่ราบนั้น เพื่อให้ได้ประโยชน์จากธรรมชาติมากที่สุด อีกทั้งลักษณะอากาศทำให้เกิดลักษณะของอาคารแบบไทยสามารถป้องกันธรรมชาติ ตลอดระยะเวลารอบปีได้ ทั้ง ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว ซึ่งฤดูที่เห็นได้ชัดเจน คือ ฤดูฝนและ ฤดูร้อน แสงแดดแรงเกือบทั้งปี ทำให้มีอากาศร้อนอบอ้าว มีความชื้นค่อนข้างสูง ลักษณะสถาปัตยกรรมของบ้านจึงมีลักษณะป้องกันแดด ฝน ความชื้น บ้านจึงต้องยกได้สูง เพื่อหนีน้ำในฤดูน้ำหลาก จากการสำรวจพบว่าลักษณะที่พักอาศัยบริเวณคลองอ้อมนนท์สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภทคือ เรือนแถวไม้ เรือนไทยภาคกลาง กลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะ และอาคารสมัยใหม่ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) เรือนแถวไม้

เป็นกลุ่มอาคารที่ตั้งอยู่ริมคลองอ้อมนนท์ ใกล้กับปากคลองบางใหญ่ พื้นที่บริเวณนี้ในอดีตคือตลาดน้ำเสาชงหิน อยู่ใกล้กับตลาดบางใหญ่ และกระจายตัวอยู่ทั่วไปตามคลอง สภาพเรือนแถวไม้โดยรวมยังพอมิให้เห็นบ้าง บางส่วนรื้อถอนสร้างใหม่เป็นอาคารเดี่ยว จึงทำให้สภาพเรือนแถวไม้ถดถอยเหมือนในอดีต ลักษณะเรือนแถวไม้ ใช้ประโยชน์ของอาคารเป็นร้านค้ากึ่งที่อยู่อาศัย ส่วนหน้าที่ติดริมน้ำเปิดเป็นร้านค้ามีพื้นที่สำหรับการค้าขาย พื้นที่ส่วนหลังเป็นที่อยู่อาศัย ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารเรือนแถวไม้มีชั้นเดียว หลังคามีทั้งที่เป็นทรงจั่วและปั้นหยา วัสดุก่อสร้างส่วนที่มุงหลังคาเป็นกระเบื้องว่าวและสังกะสี ส่วนฝาผนังและช่องเปิดนั้นทำด้วยไม้ พื้นบ้านเป็นไม้กระดาน ลักษณะของฐานอาคารเป็นเสาเหนือน้ำ เปิดหน้าเรือนกว้าง ในอดีตจะเป็นประตูบานเพี้ยมหรือ บานกระทุ้ง ซึ่งเมื่อเวลาเลิกขายของแล้ว สามารถปิดลงเป็นผนังเรือนได้ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นประตูม้วนแทนเพื่อความสะดวก

รูปที่ 6.6 ลักษณะของเรือนแถวไม้

2) เรือนไทยภาคกลาง

ลักษณะของเรือนไทยในบริเวณชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ นิยมปลูกเรือนกันริมคลอง การวางตัวเรือนมีทั้งที่หันหน้าจั่วเข้าสู่คลอง และหันด้านยาวเข้าสู่คลอง โดยการใช้ประโยชน์ของอาคารเป็นเรือนพักอาศัย มีทั้งเรือนครอบครัวเดี่ยว เรือนหมู่ คือปลูกอยู่ในบริเวณเดียวกันมีหลายหลัง ลักษณะเป็นเรือนไทยชั้นเดียวยกพื้นเพื่อให้พ้นจากฤดูน้ำหลาก ประกอบด้วยห้องนอน ระเบียบง ฐาน เรือนครัว ส่วนโครงสร้างหลังคาของเรือนไทยเป็นทรงจั่วสูง และทรงปั้นหยา- มนิลา ใช้ไม้ทำ โครงสร้างหลังคาและกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งปัจจุบันได้ซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงเป็นสังกะสีและกระเบื้อง ลอนคู่ บ้านเรือนไทยทุกหลังมีทางไปสู่น้ำหรือศาลาท่าน้ำ

รูปที่ 6.7 ลักษณะของเรือนไทย

3) เรือนไม้พื้นดิน

ลักษณะของกลุ่มเรือนไม้พื้นดิน นิยมปลูกทั่วไปบริเวณริมคลองอ้อมนนท์และ คลอง สายรองทั่วไป องค์ประกอบของรูปแบบอาคารคล้ายกับกลุ่มเรือนไทย แต่เรือนพื้นดินมีลักษณะที่ปลูก สร้างเรียบง่ายกว่า ลักษณะของเรือนเป็นเรือนยกพื้นใต้ถุนสูง ตั้งอยู่ริมน้ำโดยเสาสูงเหนือหน้า โครงสร้างของหลังคาเป็นทรงจั่ว ใช้ไม้เป็นโครงสร้างหลัก ส่วนวัสดุมุงหลังคาเป็นสังกะสีและกระเบื้อง ลอนคู่ มีทำน้ำและบันไดไปสู่ลำคลองเพื่อประโยชน์จากลำคลองในการดำรงชีวิตประจำวัน มีการ ประดับประดาดอกไม้และไม้ประดับไว้บริเวณหน้าบ้าน

รูปที่ 6.8 แสดงลักษณะของเรือนไม้พื้นถื่น

4) อาคารสมัยใหม่

ลักษณะของอาคารสมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บริเวณริมคลองอ้อมนนท์จะกระจายตัวแทรกอยู่กับเรือนในรูปแบบเรือนไทย เรือนพื้นถื่น และตั้งอยู่เกาะกลุ่มเป็นชุมชนใหม่ตามเส้นทางคมนาคมต่างๆ ในลักษณะขอมูบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ ที่อยู่อาศัย และอาคารของหน่วยงานราชการ มีทั้งขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

รูปที่ 6.9 ลักษณะของอาคารสมัยใหม่ที่อยูริมน้ำและตามเส้นทาง

6.1.1.5 สถาปัตยกรรมรูปแบบอื่นๆภายในชุมชน

นอกจากเรือนพักอาศัยแล้ว ยังมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่บริเวณรอบๆเรือน ได้แก่ ศาลาท่าน้ำ สะพาน

1) ศาลาท่าน้ำ

ศาลาท่าน้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของเรือน ศาลาท่าน้ำเปรียบเสมือนห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น และเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยน พูดคุยกันของคนในชุมชนคลองอ้อมนนท์ ลักษณะของศาลาท่าน้ำส่วนใหญ่จะสอดคล้องกับลักษณะของเรือน เช่น หากสร้างเป็นแบบเรือนไทย ศาลาท่าน้ำก็จะเป็นแบบทรงไทย มีหน้าจั่ว เป็นต้น บางหลังมีการเพิ่มลวดลายฉลุฉลุไม้เพื่อตกแต่ง หรือประดับประดาด้วยไม้ดอกไม้ประดับ

รูปที่ 6.10 แสดงรูปแบบสถาปัตยกรรมของศาลาท่าน้ำ

2) สะพานข้ามคลอง

สะพานที่ใช้ข้ามคลองมีหลายรูปแบบ มีทั้งสะพานคอนกรีตเพื่อให้รถข้ามในย่านชุมชน สะพานไม้ที่มีเสาคอนกรีตข้ามคลอง สะพานที่มีโครงสร้างแบบง่ายๆเอาไม้ข้ามทางน้ำเล็ก ลำประโดง ร่องสวน โดยใช้ไม้ที่หาได้ง่ายตามท้องถิ่น เช่น ต้นมะพร้าว ถูกลอกแบบให้มีความโค้งแสดงถึงการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติที่ใช้เรือ ลักษณะของสะพานที่โค้งทำให้เรือสามารถจะลอดผ่านได้อย่างสะดวก

รูปที่ 6.11 สะพานในรูปแบบต่างๆ

6.1.1.6 เครือข่ายการสัญจร

1) การสัญจรทางน้ำ

การสัญจรทางน้ำสายหลัก ได้แก่ คลองอ้อมนนท์ คลองบางใหญ่ เรือถือว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของพื้นที่ แสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ โดยมักจะใช้ในชีวิตประจำวันมากกว่า การใช้เป็นทางสัญจรหลักเหมือนดังแต่ก่อน เช่น ไปซื้อของ ขายของ ข้ามไปฝั่งตรงกันข้าม เดินทางออกจากบ้านไปทำงานโดยเรือโดยสาร

การสัญจรทางน้ำสายรอง ได้แก่ คลองบางใหญ่ คลองบางแพก และลำประโดง เป็นโครงข่ายคมนาคมทางน้ำที่เชื่อมโยงออกสู่คลองหลัก ถือได้ว่ายังคงมีความสำคัญต่อชุมชน

2) การสัญจรทางบก

การคมนาคมทางบกกลายเป็นรูปแบบการเดินทางหลักแทนการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งมีโครงข่ายของถนนหลายสายเข้าถึงเกือบทุกพื้นที่ของชุมชน ถนนสายหลัก คือ ถนนวงแหวนรอบนอก ถนนรัตนวิเบต ถนนสายรอง คือ ถนน บางกรวย- ทยน้อย บางใหญ่บางคูวัด และทางเดินเท้า ที่เชื่อมโยงบ้านที่อยู่ริมคลอง

3) ทำเรือโดยสาร

ทำเรือโดยสารสำคัญคือ ทำเรือบางใหญ่ ที่ยังเป็นทำเรือโดยสารสำหรับเดินทางเข้าไปยังท่าเรือนนทบุรี และท่าเรือท่าช้าง (แผนที่ 6.3)

รูปแบบการสัญจรทางน้ำ

ทางเดินเข้าสู่บ้าน

ถนนเข้าสู่ชุมชน

ทางเดินริมน้ำเลียบคลอง

ถนนบางกรวย-ไทรน้อย

ถนนวงแหวนรอบนอก

รูปที่ 6.12 การสัญจรทางบกและทางน้ำในพื้นที่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6.1.2 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคมและวัฒนธรรม

6.1.2.1 เศรษฐกิจชุมชน

1) ผลไม้ดั้งเดิม

พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีการทำสวนผลไม้มาเป็นเวลานาน พืชเศรษฐกิจที่สร้างมูลค่ามีชื่อเสียง เกษตรกรปลูกมาช้านาน ได้แก่ ทุเรียน

ทุเรียนสวนเมืองนนทบุรีได้รับยกย่องว่า มีรสชาติหวานมันอร่อย แม้นำพันธุ์ไปปลูกที่อื่น เช่น ระยอง ปราชินบุรี แต่รสชาติก็ไม่เท่าเทียมที่ปลูกในนนทบุรี ทุเรียนจึงเป็นสัญลักษณ์ของนนทบุรี โดยสันนิษฐานว่า ทุเรียนได้เข้ามาในประเทศไทยในสมัยพระพุทฺธยอกฟ้าจุฬาโลกยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริด ขณะที่กองทัพล้อมเมืองทั้งสองไว้เกิดขาดแคลนเสบียง ได้ออกลาดตระเวนหาเสบียงในแถบนั้น พบกับต้นไม้ชนิดหนึ่งขึ้นอยู่ในป่ามากมาย ชาวบ้านแถบนั้นเรียกว่า ทุเรียน จึงเก็บลูกทุเรียนที่หล่นลงมารับประทาน มีรสหวานอร่อย ทหารเก็บเมล็ดทุเรียนกลับมาด้วยสำหรับพันธุ์ทุเรียน ในปัจจุบันพันธุ์ที่ปลูกมากเพื่อการค้าคือ

1. พันธุ์กำปั่นหมอนทอง ผลค่อนข้างใหญ่ พูมีขนาดเท่ากัน เมล็ดค่อนข้างเล็ก เนื้อสีเหลืองอ่อน เนื้อหนา รสหวานมากกว่ามัน กลิ่นฉุนไม่มาก
2. พันธุ์กำปั่นยาว ผลกลมได้สัดส่วน ก้านยาวกว่าพันธุ์อื่นทั่วไป พูเห็นไม่ชัด เมล็ดกลม เนื้อสีเหลืองอ่อน นิ่มละเอียด เหนียวอยู่ในตัว รสหวานมันกลมกล่อม กลิ่นไม่ฉุน เป็นทุเรียนที่มีรสชาติอร่อยที่สุด
3. พันธุ์ลงชะนี ผลค่อนข้างกลมยาว ก้านสั้น เปลือกค่อนข้างหนา พูมีขนาดไม่สม่ำเสมอ เมล็ดไม่ค่อยโตมาก เนื้อสีเหลืองจัด เนื้อละเอียดปานกลางนึ่ง รสมันปนหวาน

ทุเรียนก้านยาวเป็นที่ต้องการของตลาดอย่างมาก ส่วนใหญ่จะส่งไปขายเมืองนอก หรือ พอกออกผลผลิตต้องมาจับจองกัน คนซื้อมักจะเป็นขาประจำ ลูกเล็กๆราคา 1,000 บาทขึ้นไป (บัณฑิต กัดแพร. สัมภาษณ์, 21 ก.พ. 2552) การตั้งราคาซื้อ-ขายนั้นไม่มีการชั่งน้ำหนัก ขึ้นอยู่กับความพอใจที่ผู้ซื้อและผู้ขายตรงกันในแต่ละลูก จะคิดราคากันว่าแต่ละลูกควรเป็นเท่าไร จึงถือได้ว่า ทุเรียนเมืองนนท์ เป็นสินค้าแห่งความพึงพอใจ ไม่ได้วัดคุณค่าและตั้งราคา กันที่ปริมาณหรือน้ำหนัก จากแบบสัมภาษณ์ทำให้พบว่าสวนทุเรียนในปัจจุบันจะกระจายอยู่ทั่วไป

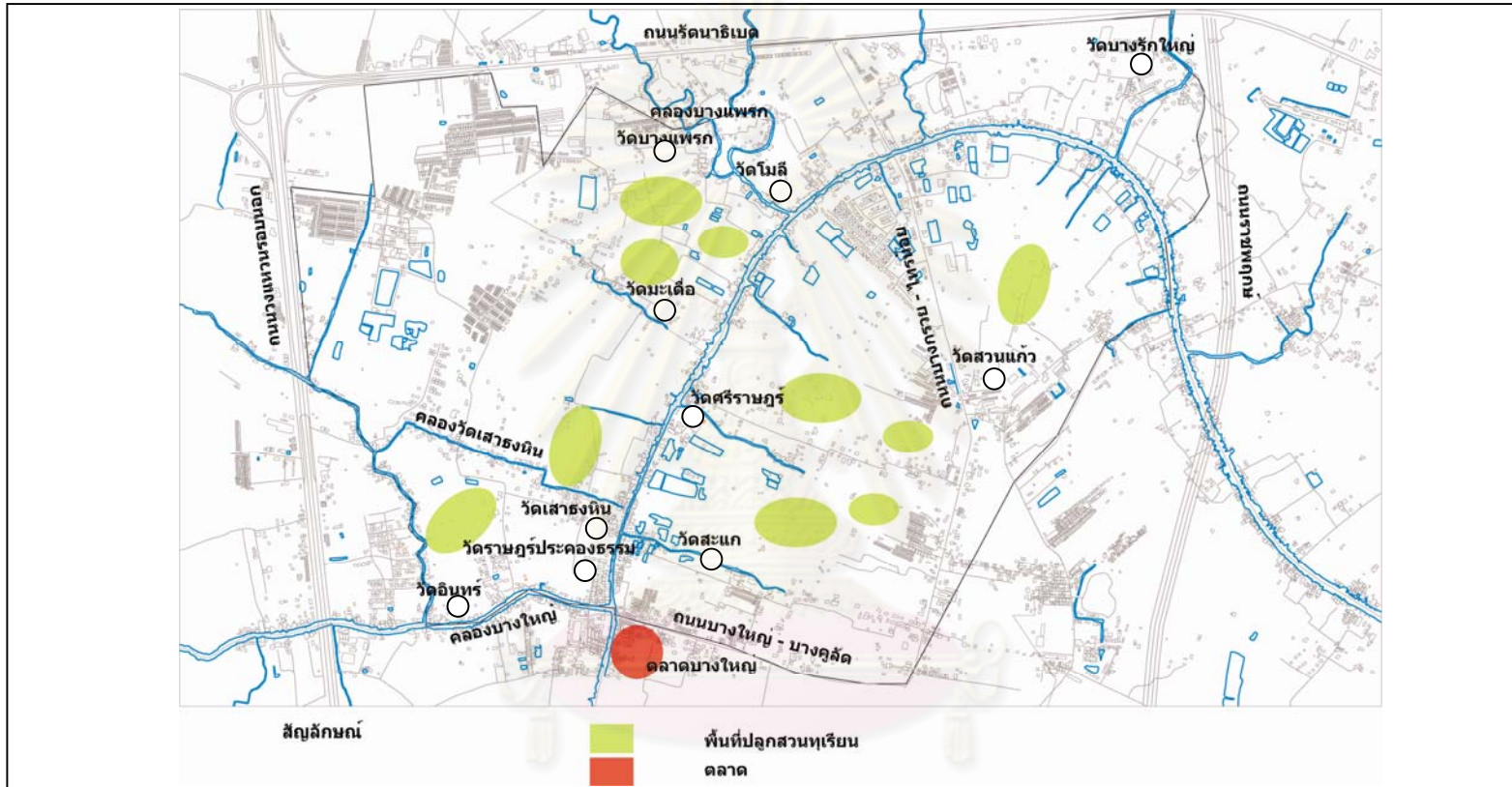
2)ตลาด

ตลาดเก่าแก่บางใหญ่ เป็นตลาดที่มีมานาน เนื่องจากที่ตั้งเป็นจุดที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกันและเป็นเส้นทางที่จะเดินทางไปยังเมืองใกล้เคียง จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การค้าขาย ปัจจุบันตลาดแห่งนี้ยังคงมีอยู่ชาวบ้านบางคนยังนำผักจากสวนมาขายและเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวต้องแวะมาทานอาหาร แต่สภาพตลาดซบเซาไปกว่าเดิมมากเนื่องจากการย้ายที่ตั้งของอำเภอบางใหญ่ไปสร้างยังที่ใหม่ ตลาดแห่งนี้จึงให้บริการเฉพาะภายในชุมชน

รูปที่ 6.13 บรรยากาศของตลาดน้ำเสาชิงหินและตลาดบางใหญ่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

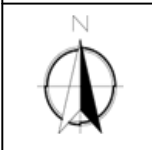
ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี

แผนที่ 6.6 แสดงลักษณะเศรษฐกิจที่สำคัญ

ผู้ศึกษา : พัชรี อาจสาส์

ที่มา : จากแบบสัมภาษณ์

6.1.2.2 กลุ่มคนกับระบบกิจกรรม

กลุ่มคนถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพราะคนไปเปลี่ยนแปลงธรรมชาติเกิดเป็นเอกลักษณ์และวัฒนธรรมต่างๆขึ้นมา กลุ่มคนในพื้นที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนต่างๆดังนี้

1) กลุ่มเด็กและวัยรุ่น

อายุประมาณ 8 – 20 ปี กลุ่มวัยเด็กจะเรียนหนังสือเป็นหลัก ทำกิจกรรมทั่วไปบ้าง ช่วงก่อน – หลังกลับจากโรงเรียน หรือวันหยุด เช่น เล่นน้ำในคลอง การวิ่งเล่นในลานวัด เด็กผู้หญิงเมื่อโตขึ้นสู่วัยรุ่นส่วนใหญ่หลังจากกลับจากโรงเรียนมักจะอยู่บ้าน ไม่มีกิจกรรมมากเหมือนเด็กผู้ชายในวันเดียวกัน ส่วนกิจกรรมทางด้านศาสนาจะทำพร้อมกับคนในครอบครัวในช่วงของกิจกรรมหรือประเพณี

กลุ่มวัยรุ่นส่วนใหญ่จะเข้าไปเรียนหนังสือที่กรุงเทพหรือนนทบุรี แบบเข้าไปเย็นกลับ การใช้พื้นที่ของกลุ่มเด็กและวัยรุ่นจึงเป็น บริเวณที่ว่างตามลานวัด ที่ว่างตามสถานที่ราชการ ลำคลอง และบ้าน

2) กลุ่มผู้ใหญ่

อายุประมาณ 21 – 50 ปี จะทำงานเป็นหลัก โดยสามารถแบ่งกลุ่มตามอาชีพได้ดังนี้

2.1) ชาวสวน

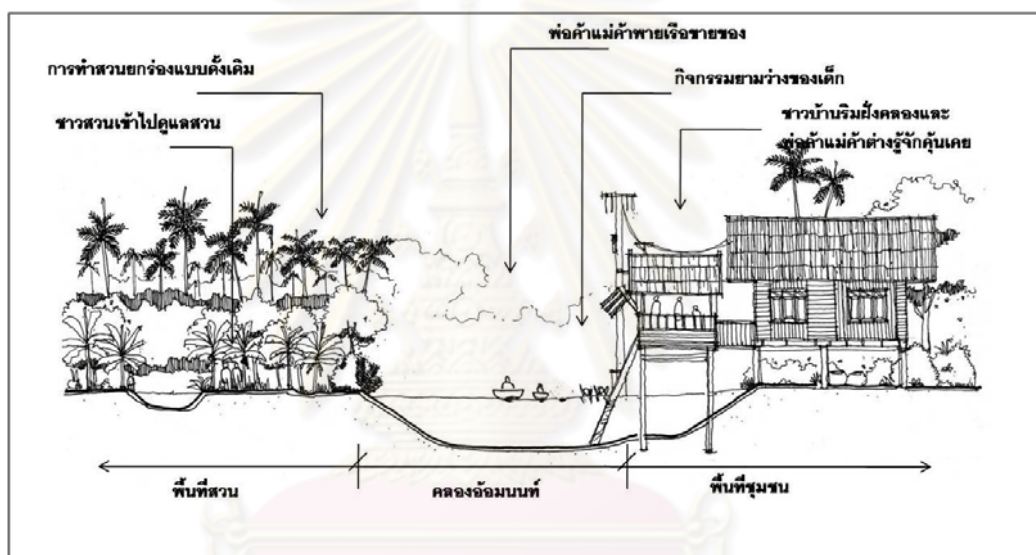
ชาวสวนส่วนใหญ่จะเป็นคนที่มีอายุมากทำสวนมานานตั้งแต่วันหนุ่มสาว กลุ่มวัยกลางคนที่สืบทอดจากบรรพบุรุษมา และกลุ่มวัยทำงานซึ่งมีที่สวนที่ได้รับจากรุ่นพ่อแม่ โดยที่ชาวสวนยังทำสวนแบบดั้งเดิม แต่ขึ้นกับชาวสวนเองว่าจะเลือกปลูกอะไร เช่น บางรายเสียหายจากสวนทุเรียนเมื่อครั้งน้ำท่วมใหญ่ จึงหันไปปลูก มะม่วง ส้มโอแทน โดยมีลักษณะเป็นสวนผสมที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร โดยจะเลือกปลูกผลไม้เห็นเหมาะสมกับฤดูกาล ชาวสวนที่มีอายุมากรูปแบบการใช้พื้นที่ก็ยังคงเหมือนเดิมคือ ตอนเช้าออกจากบ้านไปทำสวนกลางวันพักกินข้าวเข้าสวนอีกทีตอนบ่าย หรือบางคนจะนำผลผลิตจากสวนไปขายที่ตลาดบางใหญ่ ส่วนชาวสวนในวัยหนุ่มสาวจะใช้เวลาในวันหยุดเพื่อดูแลสวน กลุ่มชาวสวนชีวิตค่อนข้างสัมพันธ์กับน้ำมาก วิถีชีวิตส่วนใหญ่ยังสัมพันธ์กับน้ำ เมื่อมีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาชาวสวนนิยมจะไปเข้าวัดเพื่อทำบุญ การใช้พื้นที่ของชาวสวนจึงอยู่ในสวน บ้าน วัด ตลาดและลำคลอง

2.2) ข้าราชการและพนักงานบริษัท

ส่วนใหญ่พ่อแม่จะเป็นชาวสวน ส่งเสียลูกไปเรียนในเมือง เมื่อจบมาจึงทำงานข้าราชการหรือพนักงานบริษัท โดยไปเข้าเย็นกลับ หรือบางคนก็กลับมาในช่วงวันหยุด อาชีพชาวสวนจึงกลายเป็นอาชีพเสริมของคนเหล่านี้เพราะบางคนยังเห็นคุณค่าของสวนที่ได้รับสืบทอดมา แต่บางคนก็ขายสวนไปเพราะได้ค่าตอบแทนที่สูง การใช้พื้นที่ของคนกลุ่มนี้จึงอยู่บริเวณบ้าน

2.3) พ่อค้าแม่ค้า

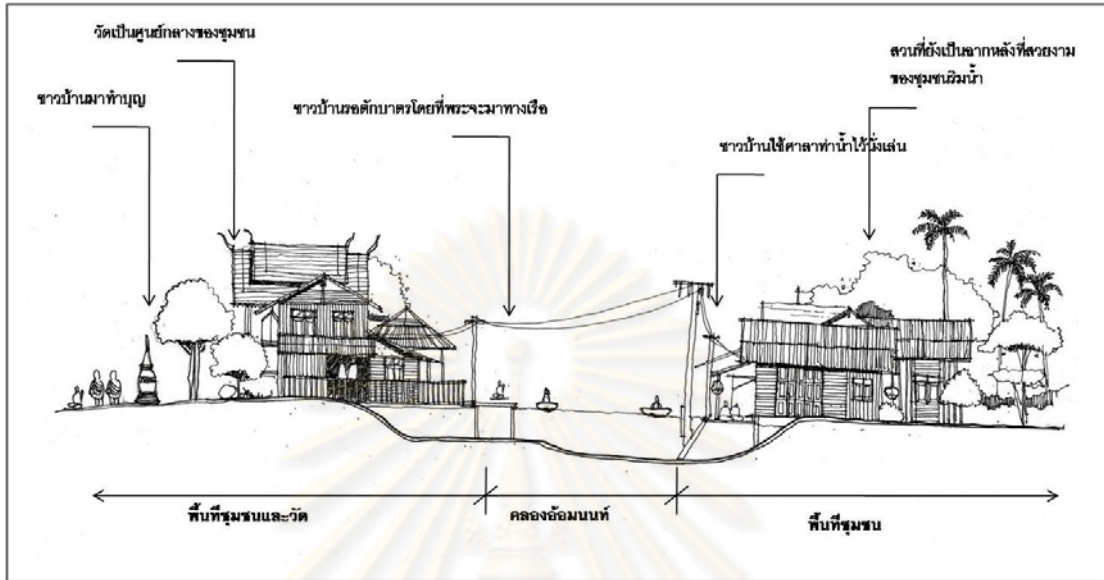
มีทั้งที่เป็น พ่อค้าแม่ค้า ชาวสวนแล้วนำของจากสวนมาขายที่ตลาด พ่อค้าแม่ค้าที่ขายเป็นประจำและทำอาชีพอย่างอื่นแต่มาขายคลองตามลำคลองในวันหยุดเพื่อหารายได้เสริม ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นคนที่อาศัยในแถบนี้ ชาวบ้านที่อาศัยริมคลองจะรู้จักและทักทายอุดหนุนกัน การใช้พื้นที่ของคนกลุ่มนี้จึงอยู่ที่ตลาดและลำคลอง

รูปที่ 6.14 แสดงการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน บริเวณสวน คลอง ศาลาทำน้ำ

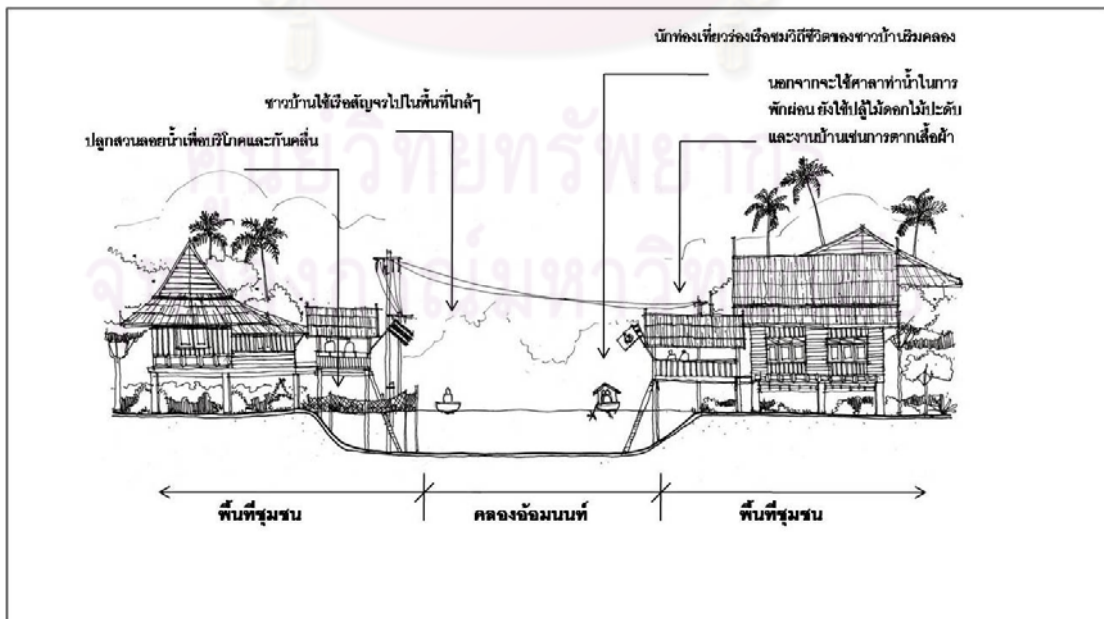
3) กลุ่มผู้สูงอายุ

อายุประมาณ 51 ปีขึ้นไป กิจกรรมหลักคือการอยู่บ้าน และทำกิจกรรมภายในบ้าน เช่น ทำงานบ้าน ถ้ายังมีสุขภาพดีก็จะไปทำงานเล็กๆน้อยๆในสวน ปลูกผัก บางคนยังนำของในสวนไปขายที่ตลาด ตอนเช้าตื่นมาใส่บาตร ผู้สูงอายุมักจะตื่นแต่เช้าเพราะเคยทำสวนที่ต้องตื่นแต่เช้าเพื่อเข้าสวน ส่วนในวันพระก็จะไปวัดเพื่อทำบุญและพบปะพูดคุยกับเพื่อนฝูง การใช้พื้นที่ของคนกลุ่มนี้จึงอยู่ที่บ้าน สวน วัดและลำคลอง

รูปที่ 6.15 แสดงการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน บริเวณวัด คลอง ศาลาทำน้ำ
กลุ่มนักท่องเที่ยว

กลุ่มนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะมาในวันหยุด เป็นการท่องเที่ยวแบบล่องเรือชมวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ การทำสวนและไหว้พระในวัดสำคัญๆ โดยจะเช่าเหมาลำจากท่าน้ำนนท์ หรือ ล่องเรือตามโปรแกรมการท่องเที่ยวของทางการท่องเที่ยวเช่นโครงการ ซึ่งมีทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ การใช้พื้นที่ของคนกลุ่มนี้จึงอยู่ที่ วัด ตลาด และ ลำคลอง

รูปที่ 6.16 แสดงการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน บริเวณบ้าน คลอง ศาลาทำน้ำ

จะเห็นได้ว่าลักษณะการใช้พื้นที่ของแต่ละกลุ่มอายุถึงแม้จะมีการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันแต่สิ่งที่เหมือนกันคือ ยังคงมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับคลอง

ผู้สูงอายุที่ยังร่างกายแข็งแรงและยังทำสวน

พ่อค้าขายของเจ้าประจำ

ประกอบอาชีพชาวสวนเป็นอาชีพ

กลุ่มเด็กอยู่ภายในโรงเรียน

กิจกรรมยวมว่างของเด็ก

กิจกรรมของเด็กในวันสำคัญ

งานประเพณีที่รวมคนทุกกลุ่มวัย

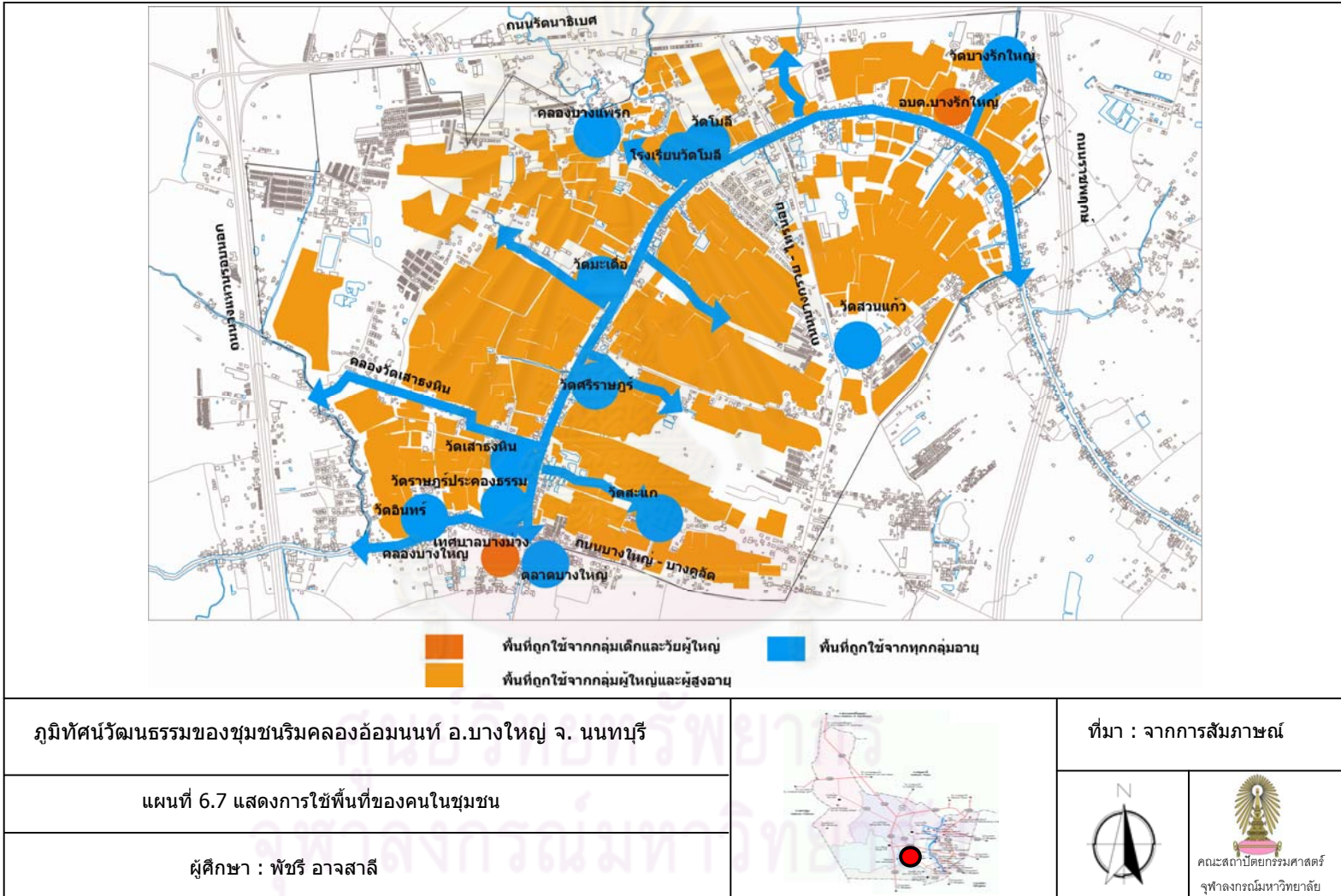

เรือท่องเที่ยวที่จัดโดยเทศบาล

นักท่องเที่ยวต่างชาติที่เที่ยวชมวิถีชีวิต

รูปที่ 6.17 แสดงกลุ่มคนและกิจกรรมในพื้นที่ต่างๆ

6.1.2.3 งานประเพณีและกิจกรรมทางวัฒนธรรมในชุมชน

กิจกรรมที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนเป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญ

1) ประเพณีทำบุญตักบาตรพระร้อยแปด

เป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน การทำบุญตักบาตรพระร้อยแปดทางเรือนี้ได้จัดให้มีขึ้นในวัดต่างๆ สำหรับวันทำบุญจะต่างกันไป เช่น วัดในอำเภอบางใหญ่ทำในวันขึ้น 14 - 15 ค่ำ เดือน 11 ขณะที่วัดในแถบอำเภอบางกรวยทำในวันแรม 7-8 ค่ำ เดือน 12 โดยประเพณีจะมีพระจากทุกวัดลงเรือพายออกมารับบิณฑบาตเป็นจำนวนมาก ทำให้ขบวนเรื่อนั้นเรียงรายยาวสุดลูกหูลูกตา ในขณะที่ผู้ทำบุญจะเตรียมข้าวของไว้อย่างมาก ชื่อที่เรียกตักบาตรพระร้อยแปด คำว่าพระร้อยแปดนั้นไม่ได้หมายความว่าจำนวนพระสงฆ์ที่จะมาลอยเรือรับบาตร แต่อยู่ในนัยความหมายของจำนวนที่มาก ๆ จนไม่รู้ว่่าเท่าไรกันแน่

พิธีในวันแรก คือ การแห่พระพุทธรูปสำคัญของวัดที่ชาวบ้านมีความเชื่อถือศรัทธา ได้แก่ หลวงพ่ออาคม วัดไทยเจริญ หลวงพ่อโต วัดอุทธยาน หลวงพ่อพระพุทธรุโสธร วัดพิบูลเงิน จัดเป็นขบวนตกแต่งอย่างสวยงาม จากนั้นล่องเรือประกาศให้ชาวบ้านได้รับทราบว่่า ในวันรุ่งขึ้นตี 5 จะมีการทำบุญตักบาตร ขอให้พุทธศาสนิกชนเตรียมอาหารหรือของแห้งไว้ทำบุญด้วย

ในวันรุ่งขึ้นตั้งแต่ตี 5 พระจากทุกวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันจะมารวมกัน แล้วจึงออกมารับบิณฑบาตตามบ้านริมคลอง โดยเริ่มจากฝั่งขวา ก่อนแล้ววกมาฝั่งซ้าย แต่ถ้าปีใดมีพระมากก็แบ่งออกเป็น 2 สาย เรือยไปจนกระทั่งเวลา 7 โมงเช้า ระหว่างการทำบุญตักบาตร ชาวบ้านบางกลุ่มจะแต่งตัวตลก เช่น นำบาตร หรือ ชันมาครอบศีรษะแล้วนำผ้าเหลืองมาห่ม หรือแต่งเป็นฤาษีออกมารับบาตรพร้อมกับพูดจาหยอกล้อท้ทั้งผู้ใส่และผู้รับ ทำให้เกิดความสุขสนามตามมาด้วย ในช่วงกลางวันบางวัดมีการแข่งขันเรือพายชนิดต่างๆ เช่น เรือบด เรืออีแปะ เรือสำปั้น เป็นต้น

รูปที่ 6.18 แสดงบรรยากาศของชาวบ้านที่มาร่วมกันทำบุญตักบาตร

2) ประเพณีทำบุญสลากภัตร

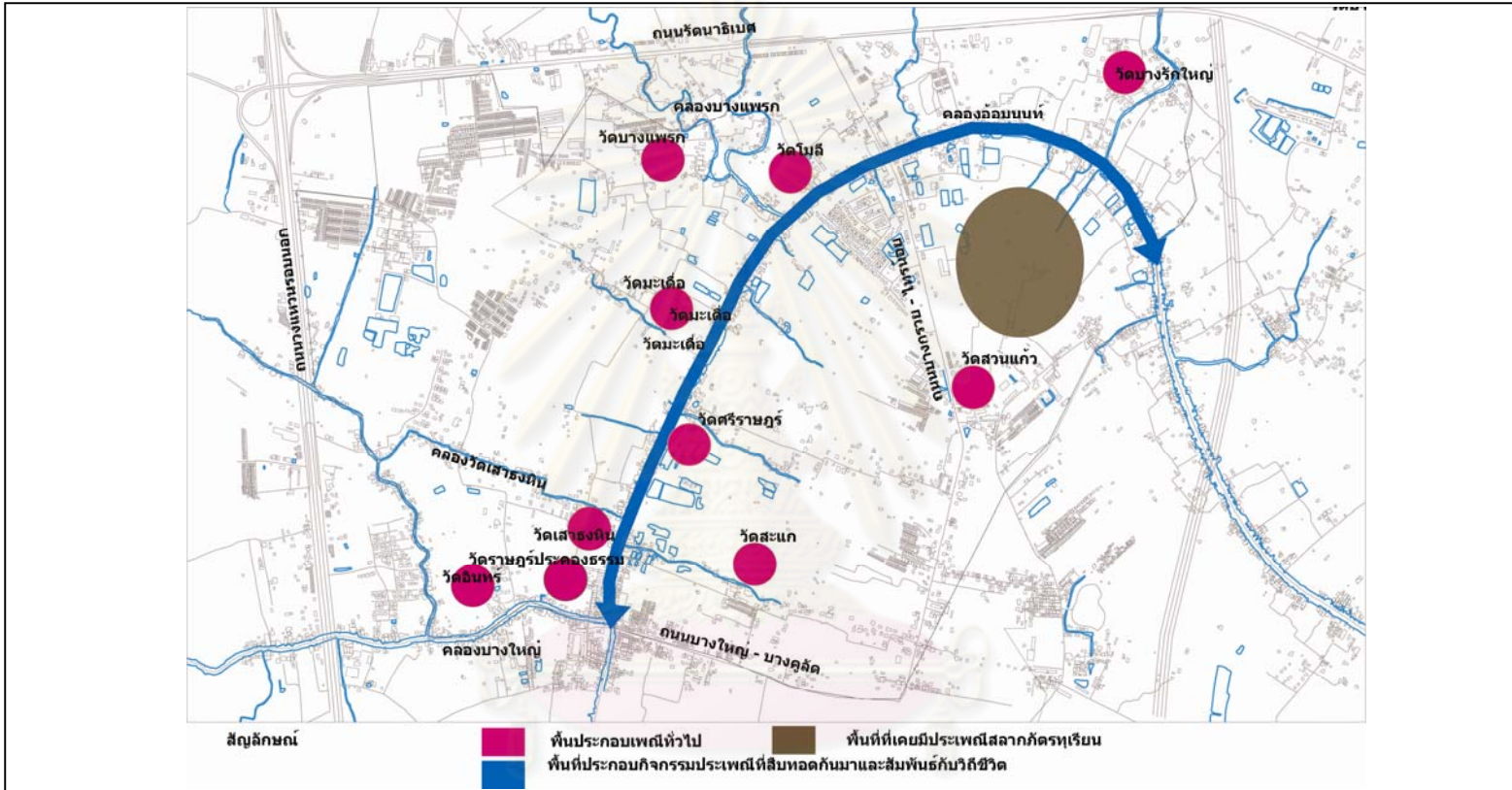
จัดขึ้นประมาณเดือน 6 หรือ เดือน พฤษภาคม จะมีการทำบุญสลากภัตร ด้วยผลไม้ ผลไม้สำคัญที่นำมาถวายคือ ทูเรียน บางครั้งจึงเรียกว่า สลากภัตรทูเรียน เพราะถือว่าเป็นของสวนที่ดีที่สุดในวันนี้ จะต้องคัดทุเรียนผลที่งามที่สุด พันธุ์ที่ดีที่สุด และเป็นรุ่นแรกของต้นไปถวายพระ(บัณฑิต กัดดแพร .สัมภาษณ์, 21 ก.พ. 2552) มักเป็นก้านยาว กบ หรือชะนี นอกจากนั้นเป็นผลไม้ชนิดอื่นๆเท่าที่จะหาได้ ซึ่งคัดอย่างดีที่สุดเช่นกัน เพราะเชื่อว่าจะทำให้ได้ผลผลิตที่ดี การทำสลากภัตรจะให้ผู้ถวายสลากภัตรจับฉลากว่าจะได้สลากตรงกับพระรูปใดก็จะถวายของที่เตรียมมาถวายกับพระรูปนั้น ปัจจุบันประเพณีนี้ได้จางหายไปแล้ว เหลือเพียงไม่กี่วัดที่ยังหลงเหลือประเพณีนี้

รูปที่ 6.19 แสดงบรรยากาศของชาวบ้านที่มาร่วมกันทำบุญสลากภัตรทูเรียน

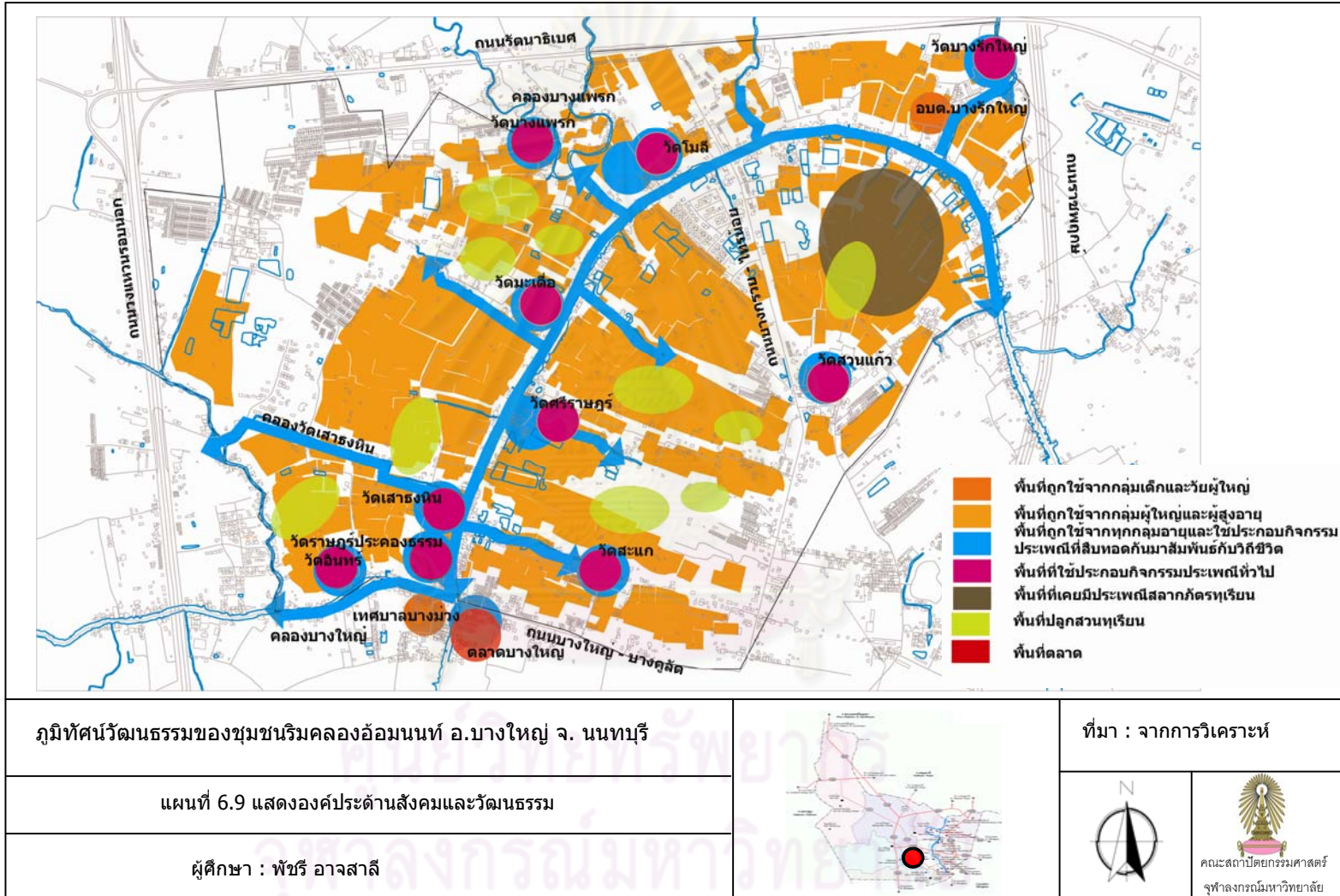
ส่วนประเพณีสำคัญทางพระพุทธศาสนาอื่นๆที่ปฏิบัติกันทั่วไป เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา ชาวบ้านก็ยังคงให้ความสำคัญและปฏิบัติสืบทอดกันมา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<p>ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี</p>		<p>ที่มา : จากการสัมภาษณ์</p>	
<p>แผนที่ 6.8 แสดงพื้นที่ประกอบกิจกรรมประเพณี</p>			<p>คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ผู้ศึกษา : พัชร อัจจาสาลี</p>			

ภาพรวมขององค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี

แผนที่ 6.9 แสดงองค์ประด้านสังคมและวัฒนธรรม

ผู้ศึกษา : พัชร อางสาส์

ที่มา : จากการวิเคราะห์

6.1.3 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์

6.1.3.1 ประวัติศาสตร์

1. เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์

1.1) การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา

คลองอ้อมนนท์นั้นเป็นเส้นทางเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยาในอดีต มีชุมชนบ้านตลาดแก้วตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคลองบางกรวย ในปี พ.ศ. 2091 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดบางกรวยเพื่อเชื่อมระหว่างบางกอกน้อยกับบางกรวย ทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวและได้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองนนทบุรีในปีถัดมาซึ่งเป็นบริเวณที่มีความสำคัญในการรวบรวมไพร่พลและผลิตธัญพืชเป็นเสบียงสำคัญเมื่อเกิดสงคราม แต่เนื่องจากความคดเคี้ยวของแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงคลองอ้อมนนท์ในปี พ.ศ. 2179 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดจากปากแม่น้ำอ้อมตอนบนมาทะลุบริเวณหน้าวัดเขมรภิรตาราม เพื่อย่นระยะทางการคมนาคมให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจการค้าที่กำลังเจริญรุ่งเรือง เกิดการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนตามริมคลองลัดที่เกิดขึ้นให้เป็นบ้านตลาดขวัญ ซึ่งทั้งบ้านตลาดแก้วและบ้านตลาดขวัญนั้นเป็นที่รู้จักกันในฐานะเป็นแหล่งผลิตผลไม้อันเลื่องชื่อ นอกจากนั้น ผลจากการขุดคลองลัดครั้งนี้ทำให้แม่น้ำเปลี่ยนทางเดินเกิดแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ขึ้น

1.2) ที่ตั้งทัพเตรียมผู้คนไปกอบกู้เอกราชครั้งที่ 2

เมื่อครั้งเสียกรุงแก่พม่าครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 ในปีเดียวกันนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้นำทัพมาจากเมืองนนทบุรีเพื่อกอบกู้เอกราชกลับคืน ได้เดินทัพผ่านเมืองนนทบุรี และได้มาตั้งทัพเพื่อเตรียมผู้คนที่วัดสักกริมฝั่งแม่น้ำอ้อมและคลองวัดเสาธงหิน เพราะเป็นทำเลที่เหมาะสม มีเรื่องเล่าว่า ได้มีการนำธงประจำทัพไปปักไว้โดยเอาหินทับเสาธงไว้ไม่ให้ล้ม เพื่อให้ทหารมองเห็นธง เมื่อประสบชัยชนะในการกอบกู้เอกราชกลับคืนมาได้ จึงกลับมาบูรณะวัดสัก และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดเสาธงหิน มาตราบเท่าทุกวันนี้

6.1.3.2 ศาสนสถานและความเชื่อ

พื้นที่คลองอ้อมนนท์มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ด้วยความเชื่อในสมัยก่อนเมื่อมีการสร้างชุมชนย่อมมีวัดเกิดขึ้นเพราะวัดเปรียบเสมือนศูนย์กลางของชุมชน ทำให้มีวัด

เก่าแก่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านในปัจจุบันยังคงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ศาสนสถานในพื้นที่มีดังนี้

1. ศาสนสถาน

1.1)วัดเสาชิงหิน เดิมชื่อวัดสัก สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรวบรวมไพร่พลมาตั้งทัพบริเวณวัด และได้ปักธงไว้กับกองหิน เพื่อให้ทหารมองเห็นได้แต่ไกล และโปรดให้สร้างพระพุทธรูปเนื้อชินเงิน 3 องค์ คือ ประธาน 1 องค์ พระสาวก 2 องค์ ต่อมาเมื่อสิ้นยุคสงครามได้กลับมาบูรณะวัดอีกครั้งหนึ่ง และเปลี่ยนชื่อเป็น วัดเสาชิงหิน มาจนตราบทุกวันนี้ สิ่งสำคัญภายในวัดได้แก่ หลวงพ่อโต พระประธานอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาก ชาวบ้านเล่าว่าครั้งหนึ่งน้ำเค็มขึ้นถึงจังหวัดนนทบุรี แต่หน้าวัดเสาชิงหินเป็นน้ำจืด ชาวบ้านโจษขานกันไปทั่วและพากันตักไปดื่มกินโดยทั่วไปในขณะนั้น นอกจากความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว หลวงพ่อโตยังได้รับความเคารพบูชาจากชาวบ้านมาบนบานอยู่เสมอและมักจะประสบความสำเร็จ จึงพากันสักการะเป็นประจำและยังมีเศียรพระโบราณให้ชาวบ้านสักการะบูชา

1.2)วัดโมลี วัดโมลี สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ ประมาณ พ.ศ. 2375 เดิมชื่อว่าวัดใหม่สุวรรณโมลี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มาในถิ่นนี้ทรงเห็นว่าชื่อยาวเกินไป จึงทรงประทานเปลี่ยนให้ใหม่ว่า "วัดโมลี" วัดนี้มีผู้ศรัทธาท่านหนึ่งได้สลักปิ่นปักมวยผมออกขาย นำเงินมาสร้างวัดและใช้ปิ่นปักมวยผมเป็นสัญลักษณ์ของวัดมาตลอดจนทุกวันนี้

1.3)วัดราษฎร์ประคองธรรม สร้างเมื่อประมาณ พ.ศ.2256 เดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดค้างคาว เพราะบริเวณนี้มีค้างคาวมาก สันนิษฐานว่าเป็นวัดอาจสร้างขึ้นสมัยสุโขทัยตอนปลาย บริเวณด้านหน้าวัดติดคลองอ้อมนนท์ มีสวนล้อมรอบ ภายในวัดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ (หลวงพ่อบุญรอด) และหลวงพ่อดำ (เข้าปอกง)

1.4) วัดศรีราษฎร์ สร้างประมาณปี พ.ศ. 2350 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เดิมชื่อ วัดลาด ในวัดมีหลวงพ่อบุญรอด (ศิลา) พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยซึ่งเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่มากับวัดและโบสถ์เก่าแก่

1.5)วัดสวนแก้ว เดิมชื่อ วัดแก้ว เป็นวัดร้างมา 80 ปี ภายหลังกองหลวงพ่อบุญรอด จิตตสุโก และพระภิกษุอีก 3-4 รูป ได้เข้ามาพำนักแต่พื้นที่ ของวัดเต็มไปด้วยเรือกวสว หลวงพ่อบุญรอดไม่สามารถจะบูรณะได้เพราะขาดบุคลากรที่จะช่วยพัฒนา พ.ศ. 2521 พระพยอมและเพื่อนพระภิกษุอีก 2 รูป ได้เดินทางมาราบหลวงพ่อบุญรอด เพื่อขอทำโครงการ บวชเนรมิตภาคฤดูร้อน เมื่อเสร็จแล้วก็จะลากลับสวนโมกข์ เมื่อหลวงพ่อบุญรอดได้อนุญาตให้พำนักแล้ว ยังได้ช่วยสนับสนุนงานบวชเนรมิตภาคฤดู

ร้อนด้วยโดยช่วยเป็นพระพี่เลี้ยงให้ พ.ศ. 2522 หลวงพ่อเทียนได้มอบหมายให้พระพะยอมและเพื่อนภิกษุเป็นผู้ดูแลรักษาวัดต่อไป พระพะยอมได้พัฒนาพื้นที่ของวัดและเตรียมจำลองสวนโมกขพลารามให้เกิดขึ้นในเมือง ตามคำที่ท่านพุทธทาสเคยปรารภเมื่อคราวที่ยังศึกษาธรรมอยู่ที่สวน โมก

1.6) **วัดสะแก** สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ 2035 เดิมชื่อ " วัดกลางคลอง " ตามลักษณะภูมิประเทศที่ตั้งวัดมาแต่เดิม ไม่ปรากฏนามและประวัติผู้สร้าง พระประธานปางสมาธิสมัยอยุธยา เนื้อหินทราย นามว่า " หลวงพ่อพุทธมหามงคล " โบสถ์ก่อสร้างด้วยหินอ่อน บานประตูหน้าต่าง เป็นไม้สักแกะสลักตัวนูน ชาวบ้านนิยมศรัทธา " พระผงรูปเหมือนพระครูสินิทนทคุณ " ด้านหลังเป็นยันต์นะคงคา ใช้ในการรักษาโรค

1.7) **วัดบางแพรก** เป็นวัดสมัยอยุธยา สร้างประมาณปี พ.ศ 2309 เกิดจากความเชื่อของชุมชนที่มีการสร้างวัดเพื่อวงศ์ตระกูล โบราณสถานที่สำคัญคือ พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปสมัยอุทอง หน้าตักกว้าง 36 นิ้ว มีและเจดีย์เก่าบรรจุอัฐิขอม

1.8) **วัดมะเดื่อ** สร้างประมาณ พ.ศ 2325

1.9) **วัดอินทร์** สร้างเมื่อ พ.ศ. 2263 ชุมชนวัดอินทร์ สมัยโบราณเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เนื่องจากมีวัดในบริเวณแถบนี้หลายวัดแต่ละวัดอยู่ติด ๆ กันเป็นวัดขนาดใหญ่ มีเสนาสนะงดงามแทบทุกวัด ป็นเครื่องหมายบ่งบอกฐานะความเป็นอยู่ที่มั่นคงของคนโบราณ ภายในอุโบสถมีพระพุทธรูป พระประธานปางมารวิชัยสร้างด้วยหินทรายแดงฐานชุกชีอ่อนโค้งท้งสำเภา ตกแต่งด้วยผ้าพิมพ์และลายปูนปั้นที่สูงค่ายิ่ง เป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยาตอนปลาย

1.10) **วัดบางรักใหญ่** น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

เสาธงหิน วัดเสาธงหิน หลวงพ่อโต วัดเสาธงหิน หลวงพ่อพระนอนวัดราษฎร์ประคองธรรม

เศียรพระโบราณ วัดเสาธงหิน หลวงพ่อพระนอน วัดราษฎร์ประคองธรรม วัดสวนแก้ว

รูปที่ 6.20 แสดงโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชน

2.สถานที่หรือชุมชนสำคัญทางประวัติศาสตร์

2.1)ตลาดน้ำเสาชิงหินและตลาดบางใหญ่

ในอดีตชุมชนแห่งนี้เคยมีตลาดน้ำที่ใหญ่กว่าใหญ่มากเรียกว่า ตลาดน้ำวัดเสาชิงหิน หรือ ตลาดน้ำบางใหญ่ ถือได้ว่าเป็นย่านศูนย์กลางการค้าเก่า มีความยาวตั้งแต่หน้าวัดเสาชิงหินไปจนถึงวัดมะเดื่อ ประมาณ 300 เมตร ในคลองเต็มไปด้วยเรือและเรือนแถวค้าขายมีร้านทองถึง 9 ร้าน ร้านขายเครื่องสังฆทาน ร้านขายเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ พ่อค้าแม่ค้ามาจากหลายแห่ง เช่น นครชัยศรี อยุธยา นำสินค้ามาขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน สินค้าที่นำมาขายเช่น ปลาแห้ง ปลา ร้า มะพร้าว ทุเรียน และพืชผัก ผลไม้อื่นๆในสวน บริเวณข้างๆกันก็มีตลาดเก่าแก่ที่อยู่ควบคู่กันมาคือ ตลาดบางใหญ่ เนื่องจากที่ตั้งเป็นจุดที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกันและเป็นเส้นทางที่จะเดินทางไปยังเมืองไกล จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การค้าขาย

2.2) ชุมชนเก่าแก่

- ชุมชนบางแพรก เป็นชุมชนตั้งขึ้นสมัยอยุธยาตอนปลาย จุดเด่นของชุมชนนี้มีหลักฐานยืนยันว่า คนชุมชนนี้มีการสร้างวัดเพื่อวงศ์ตระกูล แสดงให้เห็นว่าคนในแถบนี้ค่อนข้างที่จะมีฐานะดีอาจจะเนื่องมาจากการทำสวนผลไม้
- ชุมชนบางม่วง เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับพื้นที่ศึกษา ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่มีความเจริญมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีโบราณสถานเป็นหลักฐานบ่งชี้ถึงความเป็นบึงแผ่นมันคงของชุมชนอยู่ที่วัดปรางค์หลวงริมคลองบางกอกน้อย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

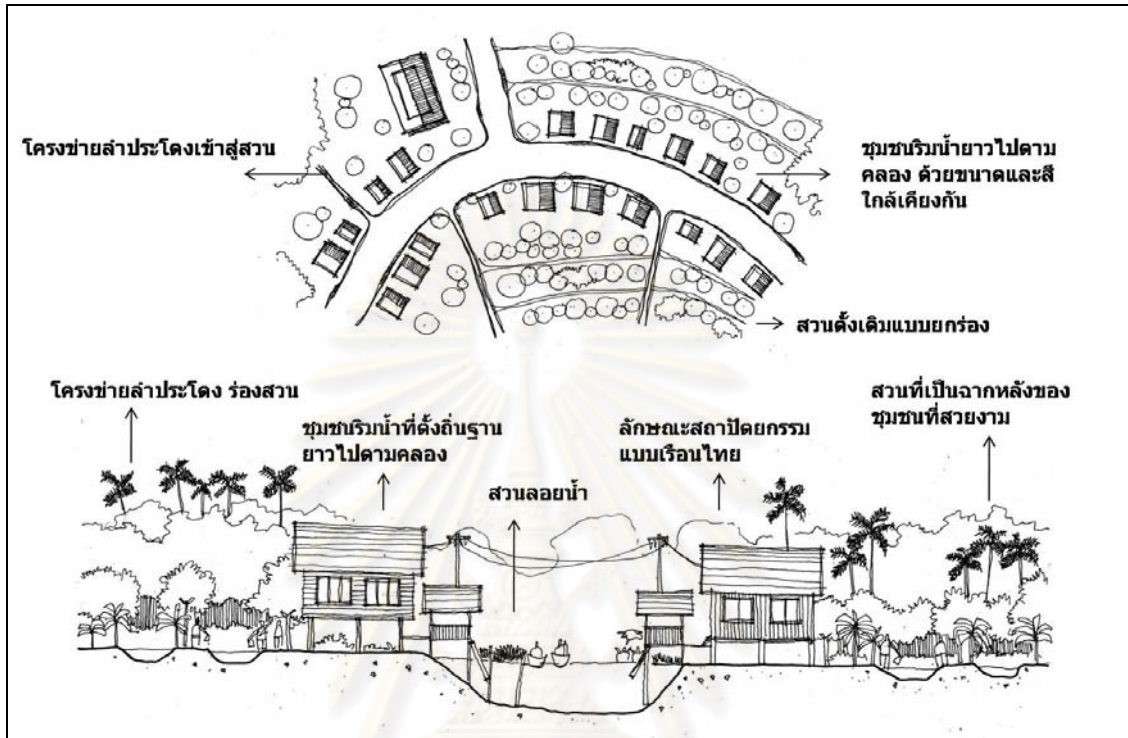
6.1 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

เมื่อวิเคราะห์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันหลากหลายที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ โดยแยกออกเป็น 3 องค์ประกอบหลักๆ คือ องค์ประกอบด้านกายภาพ องค์ประกอบด้านสังคมและเศรษฐกิจ และ องค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์ จึงระบุดองค์ประกอบที่ได้จากการสำรวจลงในแผนที่ เพื่อระบุพื้นที่ที่มี ลักษณะแตกต่างกัน เพื่อนำไปสู่การประเมินคุณค่า การประเมินคุณค่าเพื่อวิเคราะห์หาความสำคัญ ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ โดยประยุกต์แนวทางการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์ วัฒนธรรมของ หลักเกณฑ์ในการประเมินความโดดเด่นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนแหล่ง มรดกโลก และเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่ว่าด้วยเรื่องความสอดคล้องของคุณภาพ ธรรมชาติกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม ขององค์การยูเนสโก ผสมผสานเข้ากับ วิธีการของระบบเพื่อการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) โดยการประเมิน จากสภาพในปัจจุบัน ระบุสภาพขององค์ประกอบว่าพื้นที่ใดมีคุณค่า อยู่ในระดับสูง ปานกลาง ต่ำ มี การสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคน สภาพแวดล้อมธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ในระดับใด โดยใช้วิธีการซ้อนทับ (Overlay) คุณค่าความสำคัญของแต่ละด้าน รวมทั้งระบุ ผลสรุป ของการวิเคราะห์คุณค่าในด้านต่างๆ เพื่อสรุปออกมาเป็นคุณค่าความสำคัญโดยรวม

6.2.1 ผลของการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมกำหนดเกณฑ์การประเมินคุณค่าจากการหารือร่วมกัน กับชาวบ้านในท้องถิ่นจนได้เกณฑ์การประเมินคุณค่าตามตารางที่ 3.5 – 3.7 เพื่อประเมินคุณค่าภูมิ ทัศน์วัฒนธรรมผลของการประเมินคุณค่ามีดังนี้คือ

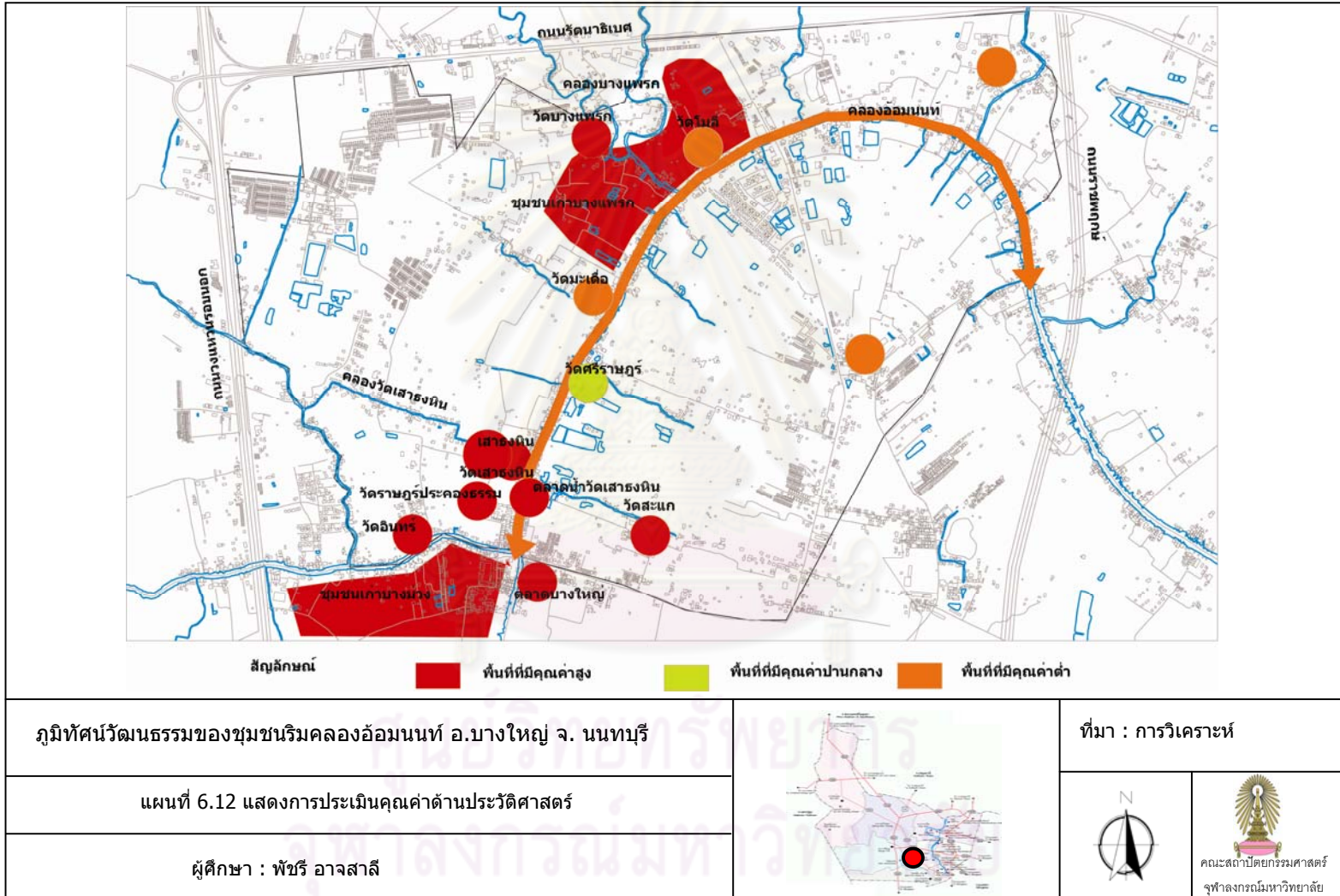
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

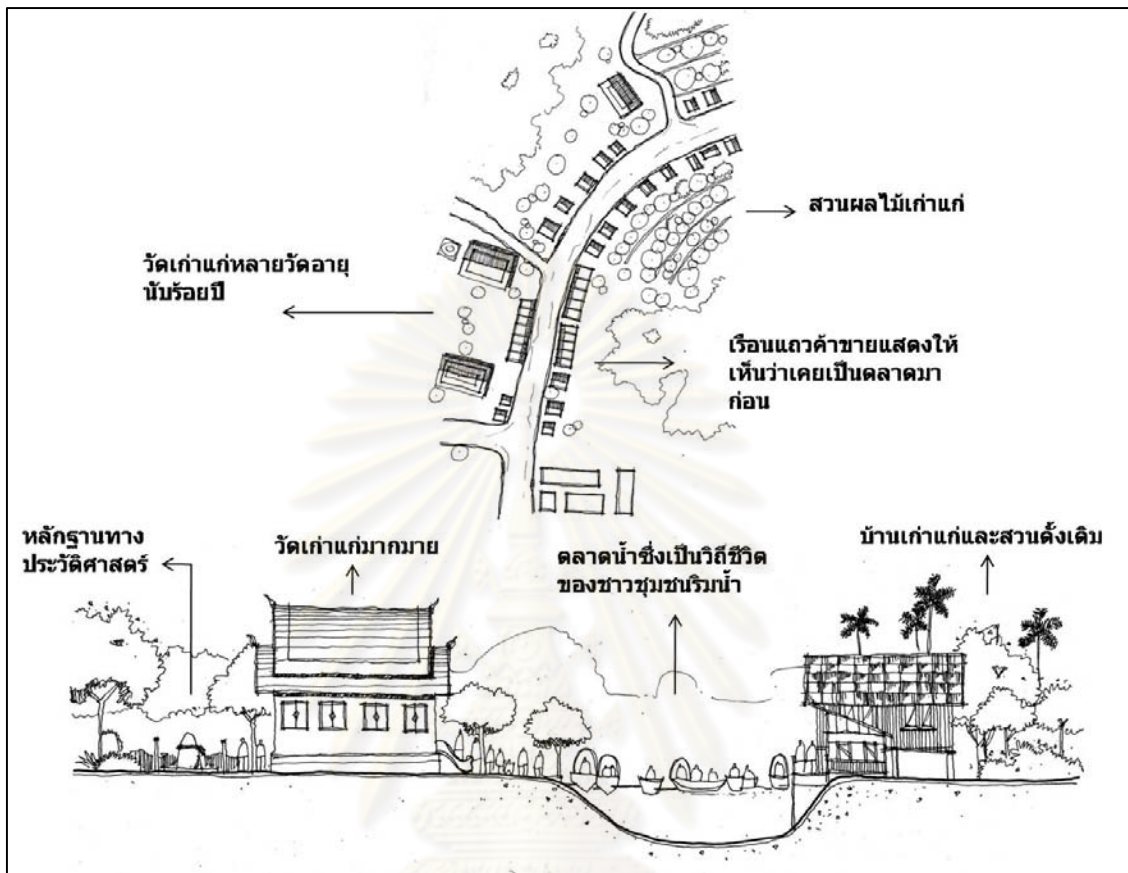

รูปที่ 6.21 แสดงภาพรวมของคุณค่าด้านกายภาพ

พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านกายภาพสูงจะกระจายตัวอยู่ทั่วไปในขอบเขตพื้นที่ศึกษาทั้งพื้นที่สวนชุมชนริมน้ำ บ้านเรือน รวมถึงคลองอ้อมนนท์ ที่ประกอบกันจนกลายเป็นลักษณะทางกายภาพที่สวยงามในรูปแบบของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ แต่จะเห็นได้ว่ามีพื้นที่อยู่บางกลุ่มที่น่าสนใจ คือกลุ่มที่ประกอบด้วยกลุ่มบ้านแบบเรือนไทยและพื้นที่สวนดั้งเดิมแบบยกทรงซึ่งอยู่ใกล้กัน โดยบ้านจะอยู่ติดริมคลอง และสวนปลูกบริเวณหลังบ้านซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมตั้งแต่มีการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกๆ การมีสวนเป็นฉากหลังของบ้านสร้างความสวยงามให้แก่ชุมชนอย่างยิ่ง และยังมีเครือข่ายของแม่น้ำลำคลองที่สามารถเชื่อมโยงได้สะดวก รูปแบบซ้ำๆกันของคลองส่งน้ำขนาดเล็ก (ท่อร่อง) ในสวนผลไม้ มีความสวยงามเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนทั้งด้านการสัญจรและการเกษตร ทำให้เกิดภูมิทัศน์ของพื้นที่เกษตร จึงทำให้กลุ่มพื้นที่เหล่านี้มีคุณค่ายิ่งขึ้นทั้งมีความสวยงามและสะท้อนถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน องค์ประกอบทั้งหลายนี้ทำให้ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์นั้นมีคุณค่าทางด้านกายภาพ

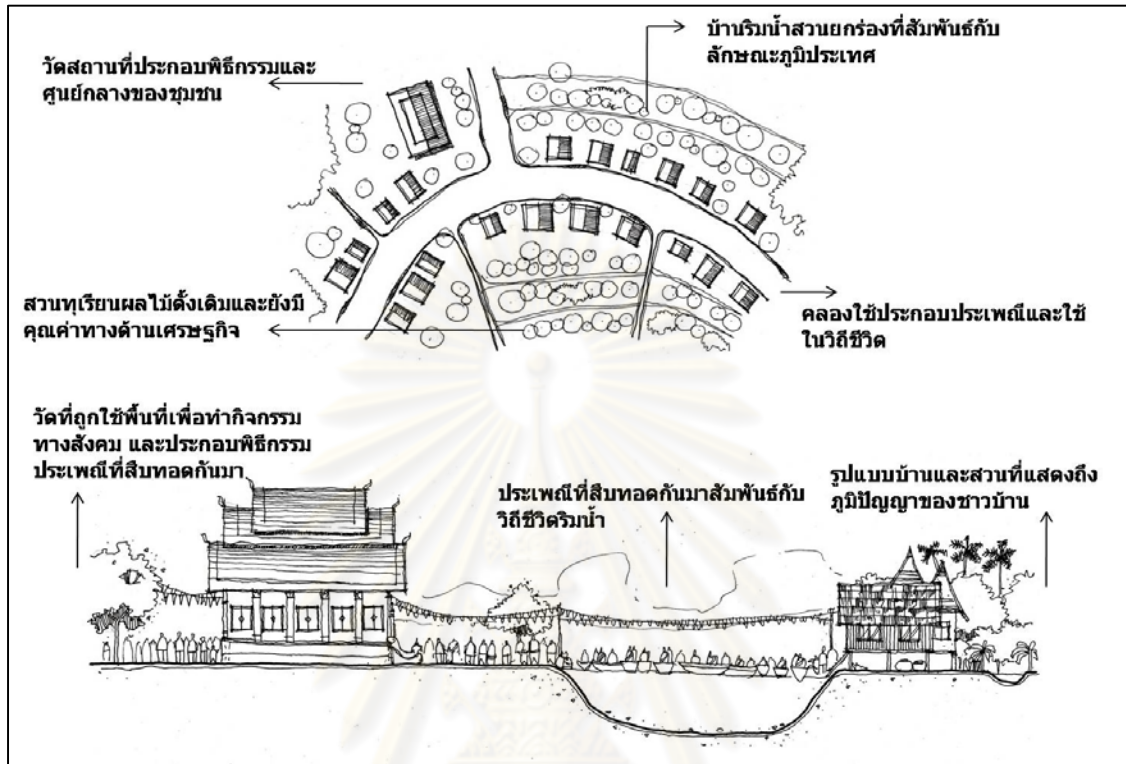
6.2.1.2 พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์

รูปที่ 6.22 แสดงภาพรวมของคุณค่าด้านประวัติศาสตร์

พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์สูง ส่วนใหญ่จะเกาะกลุ่มกันอยู่บริเวณพื้นที่คลองบางใหญ่ และคลองวัดเสาชงหิน เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นจุดตัดของคลองสำคัญคือ คลองบางใหญ่และคลอง อ้อมนนท์ จึงมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา พื้นที่ที่มีการเชื่อมโยงกับเมืองใกล้ๆ ด้วยเครือข่ายทาง น้ำ เพื่อเดินทางเข้ามาค้าขายบริเวณตลาด และนำของจากสวนที่ชาวบ้านนำมาขายกลับไปซึ่งยังพอ เหลือภาพของเรือนแถวค้าขายเก่าให้เห็นภาพชุมชนค้าขายโบราณ และวัดที่มีอายุเก่าแก่หลายวัด และยังเป็นวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และอีกกลุ่มหนึ่งคือ บริเวณชุมชนเก่าบางแพรก ซึ่ง เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน ประกอบกับวัดที่เกิดจากความเชื่อที่ สร้างเพื่อวงศ์ตระกูล บริเวณทั้งสองกลุ่มนี้จึงเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์

รูปที่ 6.23 แสดงภาพรวมของคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม

พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรมสูงคือ พื้นที่บริเวณคลองอ้อมนนท์ พื้นที่สวน พื้นที่ของวัด และเครือข่ายลำน้ำ ล้วนแต่เป็นองค์ประกอบที่อยู่ร่วมกับชาวบ้านมาตั้งแต่การศึกษาในเรื่องพัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม องค์ประกอบเหล่านี้ได้สร้างอาชีพเกษตรกรรมที่มีรูปแบบแตกต่างจากที่อื่น คือ การทำสวนผลไม้แบบยกร่อง ซึ่งได้แฝงภูมิปัญญาต่างๆเอาไว้ในการจัดการสวนให้สมดุลกับธรรมชาติส่งเสริมเศรษฐกิจให้กับชุมชน มีประเพณี วัฒนธรรมและที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและอาชีพ เช่น การทำบุญสลากภัตตรุเวียน การตักบาตรพระร้อยแปด สิ่งเหล่านี้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการเรียนรู้และทำให้ชุมชนริคลองอ้อมนนท์เป็นชุมชนที่มีคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม

คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ประกอบด้วยองค์ประกอบหลายด้านที่ซ้อนทับกันอยู่ซึ่งในหนึ่งองค์ประกอบอาจมีคุณค่าหลายด้าน องค์ประกอบหลักที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีคุณค่ามาตั้งแต่อดีตก็คือ คลองอ้อมนนท์ ชุมชนริมน้ำ สวน เครือข่ายลำน้ำ และวัด ซึ่งชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้ก็ต่างเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับชาวบ้านและเมื่อนึกถึงสิ่งหรือพื้นที่ที่มีคุณค่าจะนึกถึงคลองอ้อมนนท์ ชุมชนริมน้ำ สวน เครือข่ายลำน้ำ และวัด ก่อน อาจด้วยความสัมพันธ์ที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับคลอง ชุมชนริมน้ำ สวน เครือข่ายลำน้ำ และวัด กลายเป็นองค์ประกอบหลักที่ช่วยคงคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้ ภาพของชุมชนแห่งนี้จึงเต็มไปด้วยวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ ผู้คนที่ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา สวนไม้ฉากสีเขียวที่สวยงามร่มรื่น ความสัมพันธ์ของผู้คนกับคลอง ชุมชนคนแก่สเก๊ทที่แวดล้อมไปด้วยชุมชนเมือง คุณค่าของชุมชนแห่งนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรเก็บรักษาต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6.3 สถานการณ์และแนวโน้มในการพัฒนาพื้นที่ที่มีผลต่อคุณค่าของชุมชน

จากการศึกษาคุณค่าของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์แล้ว ในส่วนนี้จะกล่าวถึงสถานการณ์และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง โดยใช้กระบวนการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มร่วมกับตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ และประชาชนในท้องถิ่น เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากกระบวนการดังกล่าวมาประกอบกับผลการศึกษา และสามารถสรุปประเด็นหลักเพื่อเสนอแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ดังนี้

6.3.1 สถานการณ์ปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของชุมชน

ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เดิมเป็นชุมชนที่ดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตชาวน้ำ แต่สถานการณ์ปัจจุบันชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น จากการพัฒนาในรูปแบบต่างๆที่เข้ามามีผลกระทบก่อให้เกิดปัญหาที่เกี่ยวข้องต่อคุณค่าของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ดังนี้

6.3.1.1 สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน

ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมีทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นอาจส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อชุมชน ก่อให้เกิดการสูญเสียคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไป

1) ปัญหาทางด้านกายภาพ

1.1 การสูญเสียสุนทรียภาพที่มีคุณค่า

ความกลมกลืนของสภาพแวดล้อม ที่มีความงามของสถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม ระบบนิเวศธรรมชาติ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ทัศนียภาพของบ้านริมคลองที่ทอดยาวริมคลองทั้งสองฝั่ง จากการรณสนทนากลุ่มพบว่าสถานการณ์ในปัจจุบันเกิดการขยายตัวของชุมชนตามเส้นทางคมนาคมและบ้านจัดสรร ซึ่งขยายตัวเข้ามายังพื้นที่สวน อาคารรูปแบบสมัยใหม่แทรกตัวขึ้นมารวมกับอาคารบ้านเรือนรูปแบบเดิม เกิดความไม่สอดคล้องกับรูปแบบอาคารและรูปแบบชุมชนแบบเดิม ฉากหลังของชุมชนริมน้ำจากเดิมเป็นพื้นที่สวนเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นภาพของอาคารสมัยใหม่ส่งผลทำให้เอกลักษณ์ของชุมชนเริ่มลดลง สุนทรียภาพของชุมชนสูญเสียไป

1.2 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน

ลักษณะการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ชุมชน แต่เดิมส่วนมากเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมแต่เนื่องจากการขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรรที่มีจำนวนมากเพราะเป็นบริเวณที่ใกล้กับรถไฟฟ้าสายสีม่วง และยังใกล้กับกรุงเทพทำให้พื้นที่ถูกรุกล้ำพื้นที่เกษตรกรรมลดลงมาก

1.3 การคมนาคมทางน้ำและระบบน้ำภายในชุมชน

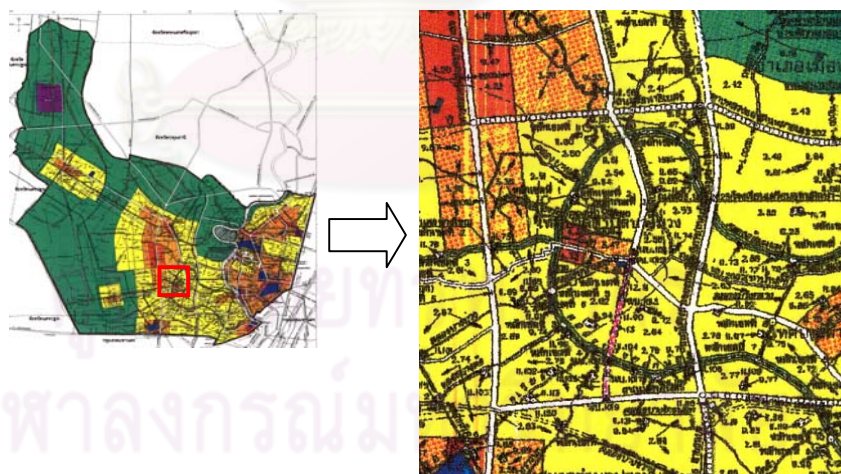
ปัจจุบันการคมนาคมทางบกได้เข้ามาบทบาทแทนการคมนาคมทางน้ำส่งผลให้ชุมชนที่เคยพึ่งพาน้ำเป็นหลัก ใช้น้ำอุปโภคบริโภค และการคมนาคมเปลี่ยนไป ประกอบกับโครงการสร้างประตูปิด-เปิดน้ำ ทำให้ระบบนิเวศทางธรรมชาติเปลี่ยนแปลง น้ำไม่มีการไหลเวียนตามธรรมชาติจนบางครั้งเกิดการเน่าเสีย

1.4 สภาพแวดล้อม

เนื่องจากสภาพแวดล้อมในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงไปมาก เกิดน้ำท่วมบ่อยครั้ง ภูมิอากาศสูงขึ้น อีกทั้งมีการขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรรจำนวนมาก ทำให้แม่น้ำเน่าเสียจากการรบกวนกลุ่มพบว่าสภาพพื้นที่ที่เคยสมบูรณ์เหมาะแก่การทำสวนมีสภาพแยลง ทำให้ผลผลิตลดน้อยลงไปด้วย

1.5 ปัญหาผังเมืองรวมไม่สอดคล้องกับพื้นที่

เมื่อเปรียบเทียบกับผังเมืองรวมจังหวัดนนทบุรี มีความขัดแย้งกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนริมน้ำและพื้นที่สวนถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สีเหลืองทำให้สามารถเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยได้ ซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์สวนและชุมชนริมน้ำให้คงอยู่

รูปที่ 6.24 แสดงผังเมืองรวมจังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2548

2) ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

จากการย้ายศูนย์ราชการต่างๆไปตั้งยังที่แห่งใหม่ชื่อว่าบางใหญ่ที่ดีทำให้บริเวณบางใหญ่ดั้งเดิมค่อนข้างชบเซา การค้าภายในตลาดบางใหญ่ก็เป็นเพียงการค้าขายภายในชุมชน เป็นแหล่งให้ชาวสวนนำของจากสวนมาขาย ส่วนอาชีพเกษตรกรรมก็มีปัญหาอันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมที่แย่ง ผลผลิตทางการเกษตรมีราคาไม่แน่นอน พื้นที่ทำเกษตรถูกกว้านซื้อ ทำให้อาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมนั้นลดลงไป

3) ปัญหาทางด้านสังคม

3.1 การสูญเสียองค์ความรู้ของสังคมเกษตรกรรม

การศึกษาที่เพิ่มขึ้นของคนในชุมชนและที่ตั้งที่อยู่ใกล้กับกรุงเทพทำให้คนในวัยทำงานออกไปทำงานมากขึ้น เหลือแต่ผู้สูงอายุที่อยู่เฝ้าบ้านเฝ้าสวน การทำสวนกลายเป็นอาชีพเสริม พื้นที่สวนก็ลดจำนวนลงไปเรื่อยๆ ทำให้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีผู้สืบสานน้อยลง ในอนาคตเสี่ยงต่อการสูญเสียวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของพื้นที่ไป

4) การเปลี่ยนแปลงของประชากรในชุมชน

ปัจจุบันมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทุกปี โดยมาจากประชากรที่ย้ายเข้ามาอยู่ตามโครงการบ้านจัดสรรโดยทำงานอยู่ในพื้นที่ใกล้ๆ เช่น กรุงเทพ นนทบุรี โดยโครงการบ้านจัดสรรมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และโครงการรถไฟฟ้าสายสีม่วง เป็นการส่งเสริมให้คนย้ายเข้ามาอยู่มากขึ้น

6.3.2 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อคุณค่าของชุมชน

จากสถานการณ์ปัจจุบันที่กล่าวมาส่งผลให้แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคตของชุมชนซึ่งอาจมีผลต่อการคงอยู่หรือเสื่อมสลายไป แนวโน้มที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นมาจากการสำรวจ สังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ รวมถึงการสนทนากลุ่ม แผนยุทธศาสตร์ นโยบายของหน่วยงานรัฐบาล โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.3.2.1 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

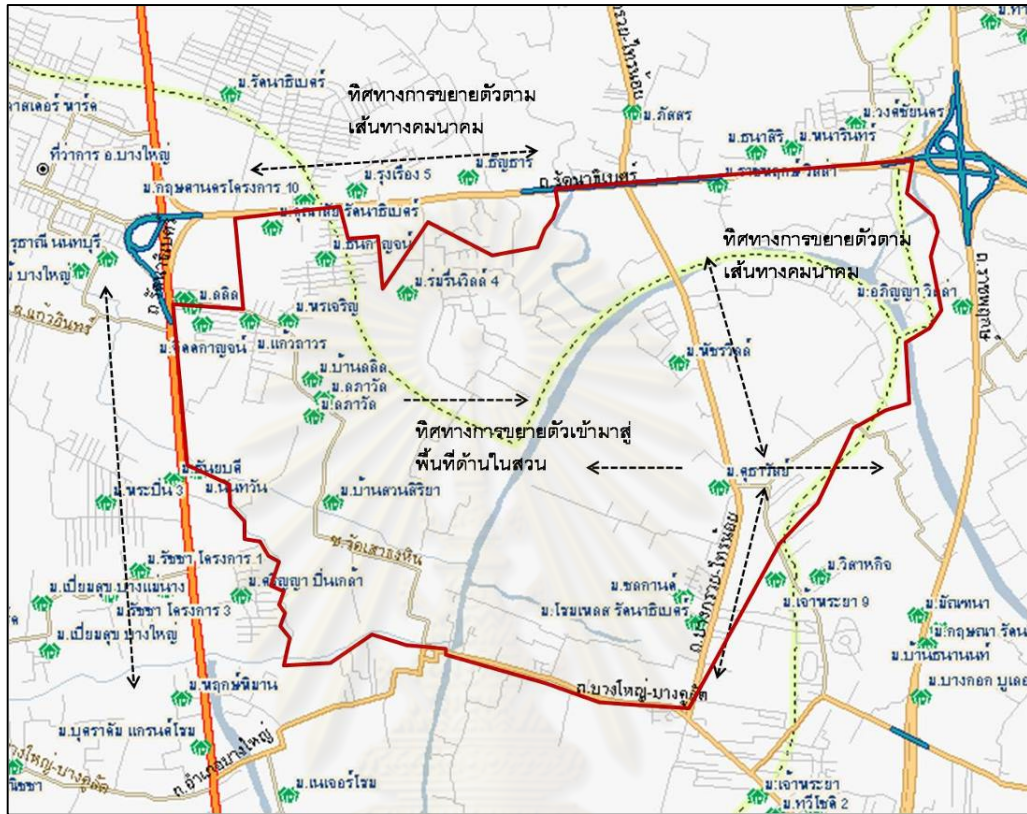
จากการสำรวจพบว่า แนวโน้มการพัฒนาที่ดินในแถบจังหวัดนนทบุรีในอนาคตจะมีการแข่งขันและการขยายตัวสูง หากโครงข่ายรถไฟฟ้าเสร็จสมบูรณ์ เนื่องจากประชากรจะขยายตัวออกสู่ออบนอกตามโครงข่ายขนส่งมวลชน โครงการรถไฟฟ้าสายสีม่วงนี้เป็นโครงการที่อยู่ใกล้กับพื้นที่ศึกษามาก โดยเข้าสู่พื้นที่อำเภอบางใหญ่ ผ่านทางแยกต่างระดับบางรักใหญ่ (จุดตัดถนนราชพฤกษ์) และแยกบางพลู เลี้ยวขวาที่ทางแยกต่างระดับบางใหญ่มุ่งหน้าไปทางทิศเหนือตามถนนกาญจนาภิเษก ผ่านชุมชนตลาดบางใหญ่ ไปสิ้นสุดเส้นทางบริเวณคลองบางไผ่ พื้นที่ อบต. บางรักพัฒนา อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี โครงการรถไฟฟ้าทำให้สามารถเข้าสู่ใจกลางกรุงเทพฯ ได้สะดวกสบาย ผลที่จะตามมาคือโครงการบ้านจัดสรร ซึ่งจะมารุกล้ำพื้นที่เกษตรกรรม โดยบริษัทพัฒนา

ที่ดินใหญ่ๆ กว้างซื้อที่ดินได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอบางบัวทองและบางใหญ่ เช่น แลนด์ แอนด์ เฮ้าส์ บริษัทสุภาลัย บริษัทพฤษภาฯ บริษัทเมเจอร์ฯ ก็เตรียมที่จะทำบ้านจัดสรร แหล่งเอ็นเตอร์เทนเมนต์ เพื่อรองรับการขยายตัวของประชากรที่จะมาอยู่อาศัยในแถบนี้

6.3.2.2 แนวโน้มการขยายตัวของชุมชน

แนวโน้มการขยายตัวของชุมชน ชุมชนริมน้ำเดิมมีการเติบโตการขยายชุมชนออกมาชนกับแนวของชุมชนใหม่ ซึ่งขยายตัวจากแนวถนนเข้าไป โดยที่อยู่อาศัยรูปแบบสมัยใหม่อยู่ริมถนนหรือหันหน้าเข้าหาถนนมากกว่าหันไปทางริมน้ำเหมือนในอดีต ซึ่งชุมชนในรูปแบบสมัยใหม่จะขยายตัวไปตามเส้นทางคมนาคม คือ เส้นรัตนวิเบต วงแหวนรอบนอก บางกวย — ไทรน้อย ในรูปแบบของอาคารพาณิชย์กรรมและบ้านจัดสรร

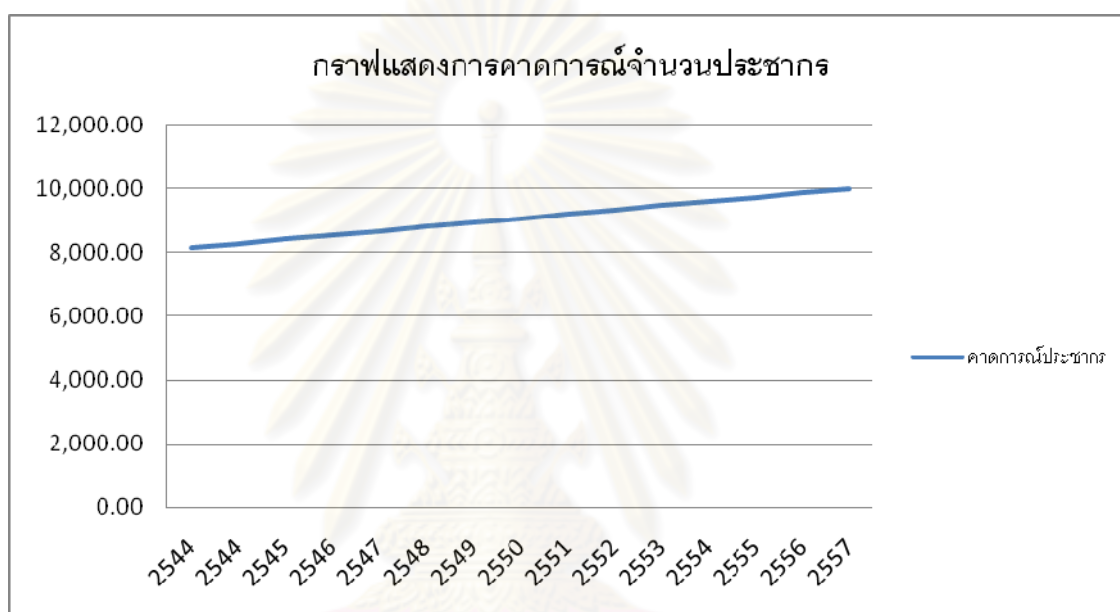
รูปที่ 6.26 แผนที่แสดงทิศทางการขยายตัว
ที่มา : ดัดแปลงจาก Mapmagic

6.3.2.3 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะเป็นในรูปแบบของการบริการชุมชน มีลักษณะเป็นร้านค้าขายของชำเล็กๆ ตามลำคลอง ร้านค้าขายเดิมที่เคยเป็นย่านตลาดเก่า เรือที่ค้าขายอาหาร ขนม ของชำเล็กๆน้อยๆ และอีกรูปแบบคือ ร้านค้าเกิดตามเส้นทางคมนาคมมากขึ้น ทางด้านอาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของพื้นที่ หลังจากประสบปัญหาน้ำท่วมครั้งใหญ่ และ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทำให้การทำอาชีพเกษตรกรรมลดลง และต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบทางการเกษตรมากขึ้น อาชีพของคนรุ่นใหม่จึงเป็นอาชีพ รับจ้าง รับราชการและพนักงานเอกชนมากขึ้น

6.3.2.4 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม

จากการคาดการณ์จำนวนประชากรไปจนถึงปี 2557 เห็นได้ว่าในพื้นที่ที่มีแนวโน้มของประชากรเพิ่มขึ้นทุกปี

เนื่องจากการขยายตัวของที่พักอาศัยที่เพิ่มขึ้น แนวโน้มของประชากรที่เพิ่มขึ้นจึงมาจาก การย้ายเข้า เพื่อมาอาศัยตามหมู่บ้านจัดสรรต่างๆ แต่จำนวนประชากรที่อาศัยในชุมชนเดิมมีอัตราการย้ายออกแต่มีจำนวนไม่มากและเป็นคนในวัยหนุ่มสาว เนื่องจากไปทำงานและบางส่วนก็เดินทางไปเข้าเียนกลับเนื่องจากทำงานอยู่ใกล้ๆ เช่น นนทบุรี กรุงเทพฯ

6.3.3 แผนยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง

ยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีประเด็นที่สำคัญในการพัฒนาที่สำคัญอยู่ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา พ.ศ. 2551 - 2552

แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเทศบาลบางม่วง

- 1) การพัฒนาปรับปรุงภูมิทัศน์ ตกแต่งพื้นที่สาธารณะให้สวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย
- 2) การพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว
- 3) การพัฒนาการสร้างจิตสำนึกและตระหนักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 4) การพัฒนาการบำบัดและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 5) การพัฒนาส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรมต่างๆ ส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม

แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบ.บางเลน

- 1) การอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถาน สถานที่แหล่งท่องเที่ยว
- 2) การส่งเสริมกิจกรรมในวันสำคัญ
- 3) การพัฒนาและส่งเสริมอาชีพให้แก่ประชาชน
- 4) แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบ.บางเลน

ที่มา: แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา พ.ศ. 2551 – 2552 จากเทศบาลบางม่วง และ อบต.บางเลน

จากสถานการณ์และแนวโน้มในการพัฒนาพื้นที่ ทำให้ทราบถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและแนวโน้มที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ที่จะต้องทำการจัดการ หรือ ควบคุมในแต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน เพื่อนำไปสู่แนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 7

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้จะเป็นการสรุปผลการศึกษาและเสนอแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ เนื่องจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นเรื่องของทั้งคนและธรรมชาติที่สัมพันธ์กัน จึงต้องเสนอแนวทางที่เหมาะสมเพื่อให้คนและธรรมชาติอยู่ร่วมกันได้อย่างลงตัว

7.1 สรุปผลการศึกษา

จากคำถามงานวิจัย

“ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์มีพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันอย่างไร คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์คืออะไรและมีคุณค่าในด้านใดบ้าง อีกทั้งควรมีแนวทางเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไร”

สามารถสรุปผลการศึกษาออกมาได้ดังต่อไปนี้

7.1.1 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

จากการศึกษาพัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์พบว่า ในยุคแรกชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ชุมชนบางแพรกและชุมชนแถบบางใหญ่ พอหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาแตก มีการตั้งกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีทำให้ผู้คนแตกแยกกระจัดกระจาย มีผู้คนอพยพเข้ามาใหม่โดยชุมชนที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่ชุมชนจะขยายตัวจากปากคลองอ้อมนนท์ไปทิศทางตามลำน้ำ การตั้งถิ่นฐานนั้นจะสร้างที่อยู่อาศัยเป็นแนวยาวไปตามคลองอ้อมนนท์ พื้นที่บริเวณตลิ่งริมคลอง เริ่มมีการทำสวนไม้ยืนต้นและสวนไม้ล้มลุกเพื่อใช้บริโภคมากขึ้น การที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและนำความรู้ติดตัวมาจึงเกิดการจัดการพื้นที่เพื่อการเกษตร ช่วงสมัยนี้จึงมีการขุดลำประโดงขนาดเล็กเพื่อให้มีน้ำขึ้นน้ำลงเข้าถึงสวน พอให้เรือผ่านไปมาได้ กระจายเป็นเครือข่ายจากคลองหลัก หรือคลองรอง และใช้เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตออกจากสวน ยุคต่อมาเรียกได้ว่าเป็นยุคที่เปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการคมนาคม มีการตัดถนนบางกวย – ไทรน้อย การเข้าถึงของถนนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ มีการตัดถนนเล็กๆในรูปแบบของการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ทำให้การตั้งถิ่นฐานขยายตัวใน ตำแหน่งที่เป็นจุดเชื่อมของลำน้ำและถนน ส่วนตำแหน่งอื่นๆถนนจะขนานไปกับลำน้ำ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ๆกันเริ่มรวมตัวกันเพื่อซื้อที่ดินตัดถนนเข้าไปยังบ้านของตนเองเพื่อความสะดวกในการเดินทาง รูปแบบการคมนาคมเปลี่ยนไปจากทางเรือเป็นทางบก เป็นยุคที่ล่มสลายของตลาดน้ำวัดเสาชิงช้าที่เคยเฟื่องฟู เกิดน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2518 พิษผลทางการเกษตรเสียหายอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นทุเรียน เกษตรกรจำนวนมากจึงเปลี่ยนจากการทำสวน

ทุเรียนไปปลูกผลไม้อื่นแทน เช่น กัลลวย มะม่วง แล้วเข้าสู่ยุคที่ชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัญหาอุทกภัย มีการตัดถนนหลายสาย เช่น ถนนราชพฤกษ์ ถนนรัตนานิเวศ ทางหลวงพิเศษหมายเลข9 (ถนนวงแหวนรอบนอกกรุงเทพมหานคร) สะพานพระรามห้า โครงการบ้านจัดสรรขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านที่อยู่อาศัย พื้นที่ ชุมชนริมน้ำแบบเก่ายังอยู่โดยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนใหม่ ชุมชนริมน้ำเดิมมีการเติบโตโดยการขยายชุมชนออกมา ชนกับแนวของชุมชนใหม่ ซึ่งขยายตัวจากแนวถนน เกิดเป็นแนวกันชนระหว่างรูปแบบชีวิตแบบเดิมและชีวิตแบบใหม่ เกิดปัญหาน้ำท่วมรุนแรงอีกครั้งในปี พ.ศ. 2525 พ.ศ. 2526 และพ.ศ. 2538 ซึ่งในปีพ.ศ. 2538 เป็นปีที่น้ำทะเลหนุนสูงน้ำท่วมขังอยู่ 1- 2 เดือน เป็นเหตุให้ต้นทุเรียนและพืชอื่นตายเกือบหมดสวน ยกที่จะฟื้นฟู น้ำท่วมครั้งนี้ถือว่าเป็นการล่มสลายของการเป็นสวนใน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพื้นที่ชุมชนจะแปรเปลี่ยนตามกาลเวลา แต่องค์ประกอบสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังคงเป็น เครือข่ายลำน้ำ ชุมชนริมน้ำ วัด สวนผลไม้ องค์ประกอบเหล่านี้ยังปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน และกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

7.1.2 คุณค่าและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์

คุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เกิดจากองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมหลายด้านมารวมกัน ซึ่งองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดจากมนุษย์และธรรมชาติกระทำต่อกันซึ่งขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของมนุษย์ที่จะเข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติเพื่อให้เหมาะกับการดำรงชีวิต จนเกิดเป็น รูปแบบของที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ ประเพณี วัฒนธรรม ที่กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

การศึกษาคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ได้แบ่งคุณค่าเป็น 3 ด้านคือ คุณค่าด้านกายภาพ คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม และคุณค่าด้านประวัติศาสตร์

1)คุณค่าด้านกายภาพ

พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านกายภาพสูงจะกระจายตัวอยู่ทั่วไปในขอบเขตพื้นที่ศึกษาทั้งพื้นที่สวน ชุมชนริมน้ำ บ้านเรือน รวมถึงคลองอ้อมนนท์ ที่ประกอบกันจนกลายเป็นลักษณะทางกายภาพที่สวยงามในรูปแบบของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ แต่จะเห็นได้ว่ามีพื้นที่อยู่บางกลุ่มที่น่าสนใจ คือกลุ่มที่ประกอบด้วยกลุ่มบ้านแบบเรือนไทยและพื้นที่สวนดั้งเดิมแบบยกร่องซึ่งอยู่ใกล้กัน โดยบ้านจะอยู่ติดริมคลอง และสวนปลูกบริเวณหลังบ้านซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมตั้งแต่มีการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกๆ การมีสวนเป็นฉากหลังของบ้านสร้างความสวยงามให้แก่ชุมชนอย่างยิ่ง และยังมีเครือข่ายของแม่น้ำลำคลองที่สามารถเชื่อมโยงได้สะดวก รูปแบบต่างๆกันของคลองส่งน้ำขนาดเล็ก (ท้องร่อง) ในสวนผลไม้ มีความสวยงามเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนทั้งด้านการสัญจรและการเกษตร ทำให้เกิดภูมิทัศน์ของพื้นที่

เกษตร จึงทำให้กลุ่มพื้นที่เหล่านี้มีคุณค่ายิ่งขึ้นทั้งมีความสวยงามและสะท้อนถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน องค์ประกอบทั้งหลายนี้ทำให้ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์นั้นมีคุณค่าทางด้านกายภาพ

2)คุณค่าด้านประวัติศาสตร์

พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์สูง ส่วนใหญ่จะเกาะกลุ่มกันอยู่บริเวณพื้นที่คลองบางใหญ่และคลองวัดเสาชิงหิน เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นจุดตัดของคลองสำคัญคือ คลองบางใหญ่และคลองอ้อมนนท์ จึงมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา พื้นที่ที่มีการเชื่อมโยงกับเมืองใกล้เคียงด้วยเครือข่ายทางน้ำ เพื่อเดินทางเข้ามาค้าขายบริเวณตลาด และนำของจากสวนที่ชาวบ้านนำมาขายกลับไปซึ่งยังพอเหลือภาพของเรือนแถวค้าขายเก่าให้เห็นภาพชุมชนค้าขายโบราณ และวัดที่มีอายุเก่าแก่หลายวัด และยังไปเป็นวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และอีกกลุ่มหนึ่งคือ บริเวณชุมชนเก่าบางแพรง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน ประกอบกับวัดที่เกิดจากความเชื่อที่สร้างเพื่อวงศ์ตระกูล บริเวณทั้งสองกลุ่มนี้จึงเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์

3)คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม

พื้นที่ที่มีคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรมสูงคือ พื้นที่บริเวณคลองอ้อมนนท์ พื้นที่สวนพื้นที่ของวัด ล้วนแต่เป็นองค์ประกอบที่อยู่ร่วมกับชาวบ้านมาตั้งแต่การศึกษาในเรื่องพัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม องค์ประกอบเหล่านี้ได้สร้างอาชีพเกษตรกรรมที่มีรูปแบบแตกต่างจากที่อื่น คือการทำสวนผลไม้แบบยกทรง ซึ่งได้แฝงภูมิปัญญาต่างๆเอาไว้ในการจัดการสวนให้สมดุลกับธรรมชาติ ส่งเสริมเศรษฐกิจให้กับชุมชน มีประเพณี วัฒนธรรมและที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและอาชีพ เช่นการทำบุญสลากภัตตรุเรียน การตักบาตรพระร้อยแปด การตั้งศาลตามปากแม่น้ำ การลงแขก สิ่งเหล่านี้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการการเรียนรู้และทำให้ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เป็นชุมชนที่มีคุณค่า

คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ประกอบด้วยองค์ประกอบหลายด้านที่ซ้อนทับกันอยู่ซึ่งในหนึ่งองค์ประกอบอาจมีคุณค่าหลายด้าน องค์ประกอบหลักที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีคุณค่ามาตั้งแต่อดีตก็คือ คลองอ้อมนนท์ ชุมชนริมน้ำ สวน เครือข่ายลำน้ำ และวัด ซึ่งชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้ก็ต่างเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับชาวบ้านและเมื่อนึกถึงสิ่งหรือพื้นที่ที่มีคุณค่าจะนึกถึงคลองอ้อมนนท์ ชุมชนริมน้ำ สวน เครือข่ายลำน้ำ และวัด ก่อน อาจด้วยความสัมพันธ์ที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับคลอง ชุมชนริมน้ำ สวน เครือข่ายลำน้ำ และวัด กลายเป็นองค์ประกอบหลักที่ช่วยคงคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้ ภาพของชุมชนแห่งนี้จึงเต็มไปด้วยวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ ผู้คนที่ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา สวนไม้ฉากสีเขียวที่สวยงามร่มรื่น ความสัมพันธ์ของคนกับคลอง ชุมชนเก่าแก่ที่แวดล้อมไปด้วยชุมชนเมือง คุณค่าของชุมชนแห่งนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรเก็บรักษาต่อไป

7.2 ข้อเสนอแนะและมาตรการในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากสภาพปัจจุบันและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่ได้กล่าวมาข้างต้นในบทที่ 6 สามารถเสนอแนะแนวทางและมาตรการควบคุมในการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชน
2. แนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม
3. แนวทางการรักษาสภาพแวดล้อมของคลองและภูมิทัศน์ชุมชน
4. แนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์ชุมชนให้แก่ประชากรในท้องถิ่น

7.2.1 การเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชน

การกำหนดรูปแบบการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชน ควรคำนึงถึงคุณค่าและเอกลักษณ์ความสำคัญในแต่ละพื้นที่ โดยการสนับสนุนให้ทุกฝ่าย ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมเพื่อควบคุมการขยายตัวของชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมสามารถรักษาและป้องกันภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่ต่อไป

1. เขตพื้นที่อนุรักษ์

วัตถุประสงค์ของการกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อรักษาพื้นที่ที่มีคุณค่าด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม ลักษณะของพื้นที่นี้ประกอบไปด้วยพื้นที่ที่ตั้งอยู่บริเวณริมคลอง

- มาตรการการกำหนดรูปแบบและความสูงของอาคารในเขตพื้นที่ริมคลองอ้อมนนท์ อนุญาตให้ในเขตพื้นที่เป็นที่พักอาศัย และที่พักอาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม หรือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ส่งผลกระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชน โดยการสร้างใหม่ ซ่อมแซม หรือดัดแปลง กำหนดให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและอนุญาตให้มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวริมน้ำเดิมที่เหมาะสมโดยไม่ต้องมีการถอยร่นจากแนวลำคลอง

- การควบคุมสภาพแวดล้อมในบริเวณเขตอนุรักษ์ชุมชนริมคลองห้ามมิให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่เกี่ยวข้องตามที่ได้กำหนดไว้ในมาตรการกำหนดรูปแบบอาคาร
- ไม่ให้มีการสร้างกำแพงกันน้ำในพื้นที่ หรือหากมีไม่ควรสูงเกินระดับน้ำขึ้นสูงสุด

2. เขตพื้นที่จำกัดการพัฒนา

วัตถุประสงค์ของการกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและสงวนอาชีพเกษตรกรรมของชุมชน ให้คงอยู่และมีสภาพที่ดี โดยมีมาตรการควบคุมดังนี้

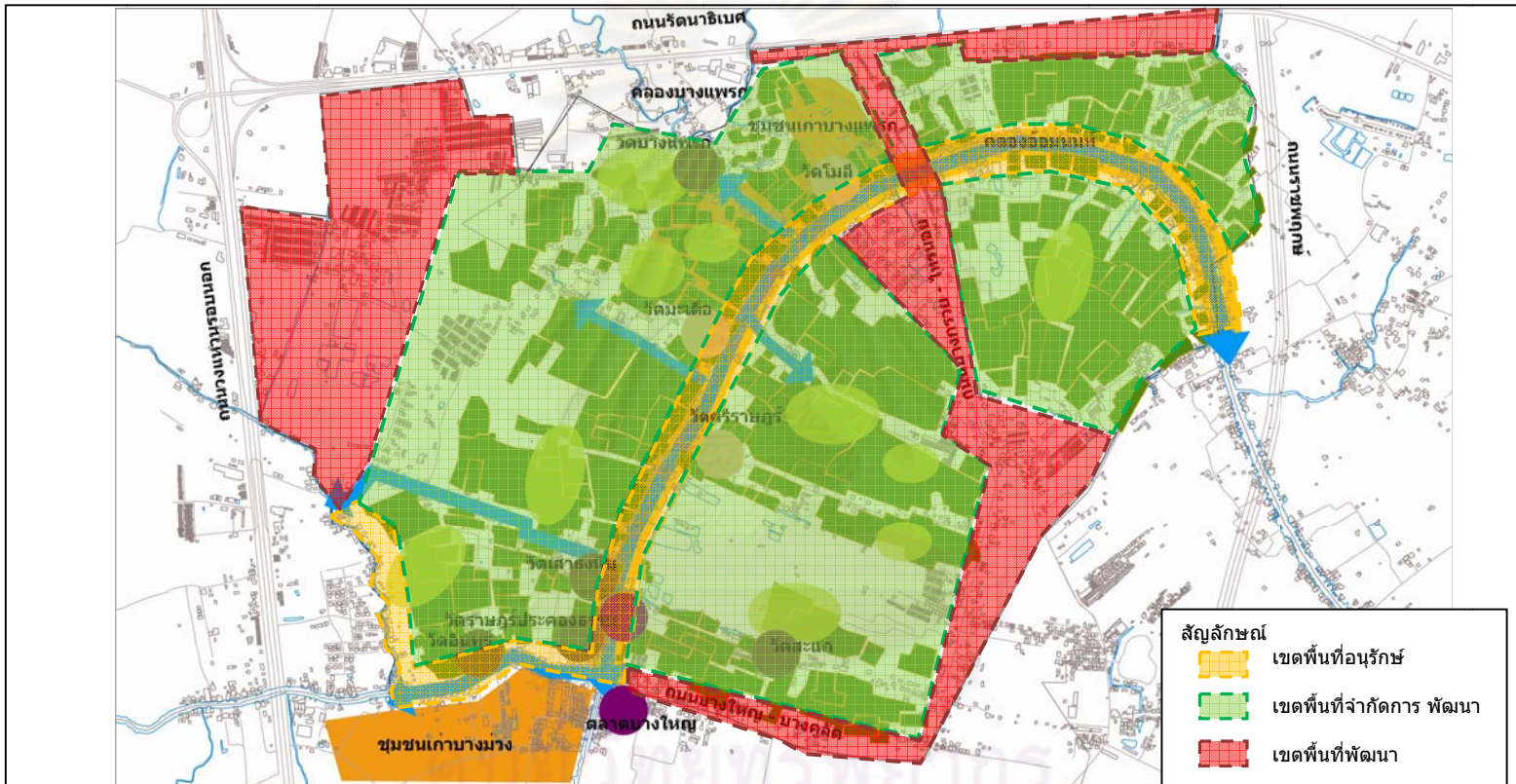
- มาตรการกำหนดรูปแบบและความสูงของอาคารในเขตพื้นที่ อาคาร
สิ่งปลูกสร้างใหม่ การซ่อมแซม หรือการดัดแปลงให้เป็นไปตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้อง
กับบริบทของชุมชน
- การควบคุมสภาพแวดล้อมในบริเวณเขตพื้นที่ กำหนดให้เป็นพื้นที่ที่
พักอาศัยและทำเกษตรกรรม ห้ามมิให้มีกิจกรรมโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่

3. เขตพื้นที่พัฒนา

วัตถุประสงค์ของการกำหนดเขตพื้นที่พัฒนาเชิงอนุรักษ์ เพื่อเป็นแนวจำกัด
ให้ใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับพักอาศัย โดยกำหนดให้เป็นพื้นที่ต่อเนื่องของเขตพื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่
จำกัดการพัฒนา โดยเขตพื้นที่ได้แก่ บริเวณถนนทางหลวงพิเศษหมายเลข 9 ถนนทางหลวงแผ่นดิน
หมายเลข 302 ถนนบางกรวย – ไทรน้อย และ ถนนบางใหญ่ – บางคูรัด เพื่อป้องกันไม่ให้พื้นที่ส่งผล
กระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชน โดยมีมาตรการและการควบคุมดังต่อไปนี้

- มาตรการกำหนดรูปแบบและความสูงของอาคารในเขตพื้นที่
อนุญาตให้ในเขตพื้นที่เป็นที่พักอาศัย ที่พักอาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม พาณิชยกรรมหรือกิจกรรมทาง
เศรษฐกิจ หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา ระบบสาธารณูปโภค และระบบสาธารณูปการที่ไม่
ส่งผลกระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชน โดยการรื้อถอน สร้างใหม่ ซ่อมแซม หรือ ดัดแปลง
กำหนดให้มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อเขตพื้นที่อ
รักษ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อ.บางใหญ่ จ. นนทบุรี

แผนที่ 7.1 แสดงการจำแนกพื้นที่เพื่อเป็นแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ผู้ศึกษา : พัชร อัจจาสาลี

ที่มา : จากการวิเคราะห์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

7.2.2 การเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม

7.2.2.1 การกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารที่เหมาะสม

การอนุรักษ์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมภายในชุมชน สามารถจำแนกเป็น 3 ประเภท คือ กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไทยภาคกลาง เรือนไทยประยุกต์ และกลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไม้พื้นถิ่น ซึ่งมีคุณค่าและเป็นอาคารที่มีเอกลักษณ์ของชุมชน ซึ่งหากไม่มีการรักษา และ ซ่อมแซมในอนาคตรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่าเหล่านี้อาจเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงและหมดไป

1) กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไทยภาคกลาง

การควบคุมอาคาร และรูปแบบรายละเอียดทางด้านสถาปัตยกรรมของกลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไทยภาคกลางประกอบด้วย

- รูปแบบเรือนไทยควรเป็นแบบดั้งเดิมลักษณะเรือนไทยชั้นเดียวยกพื้น ใต้ถุนสูงจากพื้นดิน
- โครงสร้างในการรับน้ำหนักของอาคารประเภทนี้ อาจประยุกต์จากวัสดุที่ทำด้วยไม้มาเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็กในการรับน้ำหนักอาคารแทนได้
- หลังคาควรเป็นแบบทรงจั่วและแบบทรงปั้นหยา – มนิลา มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน(กระเบื้องว่าว) กระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องลอนคู่ สีของวัสดุคุมหลังคาควรอยู่ในโทนสีธรรมชาติ เช่น ขาว สีขาว – เทา สีน้ำตาล สีน้ำตาลแดง หรือสีอิฐ
- องค์ประกอบอื่นๆ ประตู หน้าต่าง ช่องลม หรือช่องเปิดต่างๆของเรือนจะใช้วัสดุทำจากไม้ วัสดุธรรมชาติ หรือวัสดุทดแทนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับวัสดุ หรือสีของไม้ธรรมชาติ หน้าจั่วเป็นลักษณะแผงไม้รูปสามเหลี่ยมมีหลายรูปแบบ ได้แก่ จั่วลูกฟูก จั่วรูปพระอาทิตย์ และจั่วใบปรี๊ด ตกแต่งหน้าจั่วด้วยปั้นลม ส่วนฝาเรือนเป็นแบบ เรือนฝาสำหรับหวด ฝากระดาน ฝาสายบัว หรือมีลวดต่างๆ ประดับตกแต่งตามแบบลักษณะเรือนไทย

- ส่งเสริมให้มีการใช้วัสดุไม้หรือไม้สังเคราะห์ (เช่น ฝาแฉอว่า)

2) กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้

- การควบคุมอาคาร และรูปแบบรายละเอียดทางด้านสถาปัตยกรรมของกลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ประกอบด้วย

- รูปแบบอาคารเรือนแถวริมน้ำควรเป็นแบบดั้งเดิม ลักษณะของอาคารเป็นเสาเหนือน้ำ มีความสูงของอาคารไม่เกิน 2 ชั้น เพื่อรักษาแนวเส้นขอบฟ้าของชุมชน

- โครงสร้างในการรับน้ำหนัก อาจประยุกต์จากวัสดุทำด้วยไม้มาเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็กในการรับน้ำหนักอาคารแทนได้

- หลังคาควรเป็นแบบทรงจั่วและแบบทรงปั้นหยา – มนิลา มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน(กระเบื้องว่าว) กระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องลอนคู่ สีของวัสดุมุงหลังคาควรอยู่ในโทนสีธรรมชาติ เช่น ขาว สีขาว – เทา สีน้ำตาล สีน้ำตาลแดง หรือสีอิฐ

- องค์ประกอบอื่นๆของเรือน ได้แก่ ฝาเรือน ประตู หน้าต่าง ช่องลม หรือช่องเปิดต่างๆ จะใช้วัสดุทำจากไม้ วัสดุธรรมชาติ วัสดุทดแทน ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับสีของไม้ธรรมชาติ ประตูเป็นบานเฟี้ยม หน้าต่าง ช่องลม เป็นบานไม้เปิดคู่ พื้นเรือนเป็นไม้กระดานแผ่นใหญ่

- ส่งเสริมให้มีการใช้วัสดุไม้หรือไม้สังเคราะห์ (เช่นฝาแฉอว่า)

3) กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไม้พื้นดิน

การควบคุมอาคาร และรูปแบบรายละเอียดทางด้านสถาปัตยกรรมของกลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไม้พื้นดินประกอบด้วย

- รูปแบบเรือนไม้พื้นดินมีหลายรูปแบบ ลักษณะเรือนไม้สูงชั้นเดียวสองชั้น มีทั้งฐานอาคารเป็นเสาเหนือน้ำที่ตั้งอยู่ริมน้ำ และยกพื้นสูงจากพื้นดินตั้งอยู่บนบก

- โครงสร้างในการรับน้ำหนักของอาคารประเภทนี้ อาจประยุกต์จากวัสดุที่ทำด้วยไม้มาเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็กในการรับน้ำหนักอาคารแทนได้

- หลังคาควรเป็นแบบทรงจั่วและแบบทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน(กระเบื้องว่าว) กระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องลอนคู่ สีของวัสดุมุงหลังคาควรอยู่ในโทนสีธรรมชาติ เช่น ขาว สีขาว – เทา สีน้ำตาล สีน้ำตาลแดง หรือสีอิฐ

- องค์ประกอบอื่นๆ ประตู หน้าต่าง ช่องลม ฝาเรือน หรือช่องเปิดต่างๆของเรือนจะใช้วัสดุทำจากไม้ วัสดุธรรมชาติ หรือวัสดุทดแทนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับวัสดุ หรือสีของไม้ธรรมชาติ ประตู หน้าต่าง หรือช่องลมเป็นบานไม้เปิดคู่ หรือ ฝาไหล พื้นเรือนเป็นไม้กระดาน ฝาเรือนเป็นไม้แผ่นตีซ้อนเกล็ด

- ส่งเสริมให้มีการใช้วัสดุไม้หรือไม้สังเคราะห์ (เช่นฝาแฉอว่า)

รูปที่ 7.1 ลักษณะเรือนไทยภาคกลางที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่ด้านหลังมีสวนลอยน้ำอยู่
 ด้านหน้าทำให้ภูมิทัศน์ของชุมชนมีความสวยงาม
 ที่มา: แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์

รูปที่ 7.2 แสดงลักษณะเรือนแถวไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

4) กลุ่มที่มีลักษณะเป็นอาคารสมัยใหม่

เป็นรูปแบบอาคารสมัยใหม่มีทั้งขนาดเล็ก (1-2 ชั้น) เป็นอาคารเดี่ยวและขนาดใหญ่ (3-4 ชั้น) เป็นตึกแถว อาคารพาณิชย์ โครงสร้างอาจเป็นบ้านไม้ครึ่งตึกครึ่งไม้ หรือเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยกำหนดให้อยู่ในเขตพื้นที่อนุรักษ์เพื่ออยู่อาศัย ที่ต้องควบคุมขนาดอาคารและความสูงอาคารไม่ให้สูงเกิน 10 เมตร ไม่ให้บังภูมิทัศน์ของชุมชน

รูปที่ 7.3 ลักษณะเรือนไทยภาคกลางที่ควรเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์

รูปที่ 7.4 แสดงรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สวยงามควรแก่การอนุรักษ์

7.2.2.2 การกำหนดรูปแบบขององค์ประกอบอื่นๆในชุมชน

รูปแบบขององค์ประกอบอื่นๆในชุมชน ได้แก่ ทำน้ำที่มีลักษณะเป็นส่วนประกอบของอาคาร บ้านใด ศาลาทำน้ำ สะพานข้ามคลองซึ่งมีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

1) ทำน้ำเป็นส่วนประกอบของอาคารและศาลาทำน้ำ

- กำหนดให้มีการควบคุมลักษณะของทำน้ำของบ้านเรือนริมน้ำ ที่มีบ้านใดหน้าบ้านของตนทอดลงไปสู่แม่น้ำลำคลอง ส่วนศาลาที่ยื่นต่อออกมาจากลานหน้าอาคาร กำหนดให้มีการควบคุมรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยโครงสร้างในการรับน้ำหนักของอาคารประเภทนี้อาจประยุกต์จากวัสดุที่ทำด้วยไม้มาเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็กในการรับน้ำหนักอาคารทดแทนได้ หลังคาควรเป็นแบบทรงจั่ว มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน(กระเบื้องว่าว) กระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องลอนคู่ สีของวัสดุหลังคาควรอยู่ในโทนสีธรรมชาติ เช่น ขาว สีขาว – เทา สีน้ำตาล สีน้ำตาลแดง หรือสีอิฐ โดยจะใช้วัสดุทำจากไม้ วัสดุธรรมชาติ หรือ วัสดุทดแทนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับวัสดุหรือสีของไม้ธรรมชาติ

2) สะพานข้ามคลอง

กำหนดให้มีการควบคุมลักษณะของสะพานข้ามคลอง ให้มีลักษณะสอดคล้องกับรูปแบบสะพานเดิม และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

รูปแบบศาลาทำน้ำที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน

รูปแบบศาลาทำน้ำที่สวยงามสอดคล้องกับบริบทของชุมชน

รูปที่ 7.5 แสดงรูปแบบศาลาทำน้ำของชุมชน

7.2.3 แนวทางการรักษาสภาพของคลองและภูมิทัศน์ชุมชน

การรักษาสภาพแวดล้อมของคลอง ระบบนิเวศ และสภาพภูมิทัศน์ชุมชนนั้น จำเป็นต้องอนุรักษ์และฟื้นฟูให้มีสภาพแม่น้ำลำคลองที่มีคุณภาพดี และยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชน โดยใช้มาตรการทางด้านกฎหมาย หรือข้อบัญญัติเฉพาะพื้นที่เพื่อใช้เป็นข้อกำหนดในการจัดการพื้นที่ริมน้ำ หรือกฎหมายสิ่งแวดล้อม พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติรักษาคคลอง ร.ศ. 121 และมีมาตรการจูงใจต่างๆให้หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ประชากรในท้องถิ่นร่วมกันดูแลรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน แนวทางการรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน ระบบนิเวศวิทยา ที่ส่งผลให้เกิดเป็นภูมิทัศน์ที่สวยงาม

1) การทำพนักันน้ำแบบธรรมชาติ

รูปแบบพนักันน้ำที่เหมาะสม จะต้องรักษาหรือส่งเสริมคุณค่าทางภูมิทัศน์ ไม่ปิดกั้นมุมมองจากลำน้ำที่เข้าสู่จุดที่มีภูมิทัศน์สวยงามและมุมมองจากพื้นดินสู่ลำน้ำไม่ปิดกั้น หรือขวางการเชื่อมต่อของชุมชน บ้านเรือนกับน้ำ จะต้องไม่ทำลายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในบริเวณริมน้ำ ซึ่งพนักันน้ำแบบธรรมชาติเพราะที่สุด มีข้อดีคือ ช่วยรักษาและเพิ่มความสมบูรณ์ให้แก่ธรรมชาติ มีความต่อเนื่องของพื้นดินและผืนน้ำที่สวยงามกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่คลุมดินช่วยลดการพังทลายของดิน เช่น ผักบุ้ง อีกรังยังสามารถใช้บริโภคได้

ลักษณะตลิ่งแบบธรรมชาติ

ลักษณะตลิ่งแบบหินกลิ้ง

เขื่อนแบบคอนกรีตธรรมชาติขัดแย้งกับภูมิทัศน์ของชุมชน

รูปที่ 7.6 แสดงลักษณะของตลิ่งและเขื่อนที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมในเขตอนุรักษ์ชุมชนริมน้ำ

2) การอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง

คลองอ้อมนนท์ยังคงมีการใช้ประโยชน์ลำคลองและการใช้ที่ดินสองฝั่งคลอง อีกทั้งการขยายตัวของที่อาศัยที่มากขึ้น ดังนั้น ควรมีมาตรการป้องกันไม่ทิ้งของเสียทุกชนิดลงลำคลอง โดยมีการประชาสัมพันธ์ที่มุ่งเน้นผู้อาศัยโดยตรง และ ประกอบกิจการบ้านจัดสรร ชุมลอกคลอง มีการตรวจคุณภาพน้ำสม่ำเสมอโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินการ

7.2.4 แนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์ชุมชนให้แก่ประชากรในท้องถิ่น

การอนุรักษ์ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ต้องได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ประชาชนในท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญ โดยการมีส่วนร่วมในการสนับสนุน ส่งเสริมบทบาทหน้าที่ในด้านการจัดการชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการอนุรักษ์และสามารถอยู่ร่วมกับการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน โดยมีการส่งเสริม สนับสนุนให้มีกิจกรรมร่วมกันในชุมชน จัดทำมาตรการเพื่อการอนุรักษ์ การให้ความรู้ในการอนุรักษ์ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การจัดทำมาตรการเพื่อการอนุรักษ์

มาตรการเพื่อการอนุรักษ์มีด้วยกัน 4 รูปแบบ คือ มาตรการจูงใจ มาตรการสนับสนุน มาตรการเร่งรัด และมาตรการเชิงควบคุม มีไว้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไป มาตรการจูงใจจะถูกนำมาใช้ก่อน เพื่อใช้มาตรการจูงใจเป็นส่วนสร้างความเข้าใจกับคนในชุมชน ส่วนมาตรการสนับสนุนจะใช้ในการสนับสนุนการจัดการหรือส่งเสริมกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้อง มาตรการเร่งรัดเป็นการปฏิบัติเร่งรัดตามแผน นโยบาย ยุทธศาสตร์ที่ได้กำหนดไว้ ในกรณีที่มีความจำเป็นเร่งด่วนมาตรการเชิงควบคุมบังคับตามกฎหมาย และข้อบังคับต่างๆจะเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงกว่า สามารถจำแนกมาตรการต่างๆได้ดังนี้

1.1 การยกย่องและการให้รางวัล

การให้รางวัลและยกย่องบุคคลตัวอย่างและการให้รางวัลแก่สถานที่ คือ การยกย่องหรือแสดงการยอมรับจากผู้เชี่ยวชาญ หรือประชาชนในพื้นที่ ซึ่งดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูอาคารเก่าแก่ อนุรักษ์สวน หรือพื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่คนในชุมชน โดยมีกิจกรรมจูงใจ เช่น การประกวดอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมประจำปี สวนดีเด่น เพื่อให้ท้องถิ่นเกิดแรงจูงใจในการปรับปรุง หรือ อนุรักษ์อาคารบ้านเรือนของตน

1.2 การฝึกอบรมและให้ความรู้

การฝึกอบรมด้านอาชีพเกษตร และการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคนิคการทำสวนต่างๆ อาจเป็นในรูปแบบการเที่ยวชมสวนเก่าแก่ โดยให้ชาวสวน ผู้ชำนาญการต่างๆเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้

1.3 มาตรการเชิงควบคุม

นากฎหมายหรือพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องมาควบคุม ได้แก่ การออกข้อกำหนด หรือพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร ข้อบัญญัติท้องถิ่น การจัดทำโครงการวางและจัดทำผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ โดยมีการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เหมาะสม รวมทั้งกำหนดโครงการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรม องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม การรักษาสภาพแวดล้อมของคลอง และภูมิทัศน์ชุมชน

2) การมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจมีได้หลายวิธี ได้แก่ กระบวนการที่จะมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์ การสร้างจิตสำนึกโดยเริ่มปลูกฝังเรื่องการอนุรักษ์ตั้งแต่วัยเด็ก จัดกิจกรรมที่เป็นการเผยแพร่ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของชุมชน

การส่งเสริมการอนุรักษ์ชุมชนให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างพื้นฐาน และทัศนคติให้แก่ประชาชน เป็นแนวทางที่จะทำให้กระบวนการอนุรักษ์บรรลุผลสำเร็จในระยะยาวและยั่งยืน

ตารางที่ 7.1 แสงแนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมและผู้เกี่ยวข้องหรือนำแผนไปปฏิบัติ

ข้อเสนอแนะ	แนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม	ผู้เกี่ยวข้องหรือนำแผนไปปฏิบัติ
1.แนวทางการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชน	การกำหนดการใช้ที่ดินให้เหมาะสม -เขตพื้นที่อนุรักษ์ -เขตพื้นที่จำกัดการพัฒนา -เขตพื้นที่พัฒนา	- กลุ่มประชาชนในท้องถิ่น -หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เทศบาล และ อบต.ในพื้นที่ -กรมโยธาธิการและผังเมือง
2.การเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม	กำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารที่เหมาะสม -กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไทยภาคกลาง -กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ -กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเรือนไม้พื้นดิน	- กลุ่มประชาชนในท้องถิ่น -หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เทศบาล และ อบต.ในพื้นที่ -เจ้าของอาคาร
	การกำหนดรูปแบบขององค์ประกอบอื่นๆในชุมชน -ทำน้ำเป็นส่วนประกอบของอาคารและศาลาทำน้ำ -สะพานข้ามคลอง	
3.แนวทางการรักษาสภาพของคลองและภูมิทัศน์ชุมชน	-การทำน้ังกั้นน้ำแบบธรรมชาติ -การอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง	-กลุ่มประชาชนในท้องถิ่น -หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เทศบาล และ อบต.ในพื้นที่ กรมเจ้าท่า
4.แนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์ชุมชนให้แก่ประชากรในท้องถิ่น	การจัดทำมาตรการเพื่อการอนุรักษ์ -การยกย่องและการให้รางวัล -การฝึกอบรมและให้ความรู้	-กลุ่มประชาชนในท้องถิ่น -หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เทศบาล และ อบต.ในพื้นที่

ข้อเสนอแนะ	แนวทางการเก็บรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม	ผู้เกี่ยวข้องหรือนำแผนไปปฏิบัติ
	-มาตรการเชิงควบคุม	- นักวิชาการต่างๆ - องค์กรภาคเอกชน
	การมีส่วนร่วมของประชาชน	

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาคั้งแต่ไป

1. ควรมีการศึกษาถึงแนวทางการจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยวทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้แก่ชุมชน เพราะเห็นได้ว่าชุมชนริมคลองอ้อมนนท์มีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจให้กับชุมชนและเป็นแรงจูงใจในการอนุรักษ์ชุมชน
2. ควรมีการศึกษาและจัดทำผังเมืองเฉพาะบริเวณพื้นที่ชุมชนริมคลองอ้อมนนท์เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ที่มีคุณค่าให้คงอยู่ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: อูษาคเนย์.

เกรียงไกร เกิดศิริ และ อมรรัตน์ ลีเพ็ญ. (2550). ภูมิทัศน์วัฒนธรรม การสัมมนาทางวิชาการเพื่อสร้าง
กระแสนักเรียนรู้และเปิดตัวแนวร่วมเครือข่าย “การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและขจัดมลทัศน์”.
กรุงเทพฯ: ET Publishing.

กรรณิการ์ บุญรอดอยู่. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ. [ม.ป.ท.].

เจ้าของ Artist Spa & Home Stay. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.

เจ้าหน้าที่ อบต.บางรักใหญ่. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.

จรรยาพันธ์ บรรจงภาค. (2554). วิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำและชุมชนพักอาศัยริมน้ำ
กรณีศึกษาคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรม
ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จันทิรา เกื้อดวง. (2548). การอนุรักษ์ชุมชนเมืองเก่าพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท สาขาวิชาการวางแผนผังชุมชน ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทิดศักดิ์ เตชะกิจจวร. (2542). งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคม
ชุมชนริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทองเดช บัวผัน . สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.

ธนพร เหมือนแก. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.

นโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, สำนักงาน. (2548). แหล่งสิ่งแวดล้อมทาง
วัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์. กรุงเทพฯ.

นโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, สำนักงาน. (2548). ระบบเพื่อการอนุรักษ์
สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ.

นพวัฐ โอศิริ. (2551). ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

- เบญจวรรณ เกลี้ยงลำยอง. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.
- บัณฑิต กัดแพ. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.
- บุญรอด ยมยะมาลี. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.
- ประสิทธิ์ จันทร์แย้ม. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.
- ปุ่นยาพร อุดมวรรณ. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.
- ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพิกุลทอง. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.
- เพียรกานต์ วงศ์วานิชย์ศิลป์. (2550). แนวทางการฟื้นฟูชุมชนริมคลองบางน้อย จังหวัดสมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาอังกฤษ ภาคศึกษารววางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรทิพย์ อันทิวโลหัย. (2545). บทบาทการศึกษาในการสืบทอดและพัฒนาทางวัฒนธรรม:กรณีศึกษาวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาคศึกษารวศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มานพ แสงสร้อย. สัมภาษณ์, 4 เมษายน 2552.
- ยงฉนิศร์ พิมลเสถียร. (2545). กิจกรรมการกำหนดระเบียบและข้อบังคับในการใช้ประโยชน์ลำคลองและการใช้ที่ดินริมฝั่งคลองอ้อมนนท์ - คลองบางกอกน้อย- คลองบางกวย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- ราตรี โตเฟ่งพัฒน์ (2543). ตลาดน้ำ:วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์คุรุสภา
- สมใจ นิ่มเล็ก (2545). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น "เรือนชาวสวน". กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมบัติ เหลืองทองอร่าม. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.
- สำเนียง โชติช่วง. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.
- สุจารี แสนดำ. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.
- สุชาติ ตาลยิ้ม. สัมภาษณ์, 4 เมษายน 2552.
- สุวีรัตน์ ทองเจ็ก. สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2552.
- หทัยภัทร สุวรรณเจริญ. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.
- อนันตโชค บุญทัน. สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2552.

ภาษาอังกฤษ

- P.J.Fowler. (2002). World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002. Paris:Unesco World Heritage Centre.

United Nations Educational. Cultural Landscapes[online]. 2002.Available from:
<http://whc.unesco.org/en/search/?criteria=Cultural+Heritage> [2008. April 4]

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

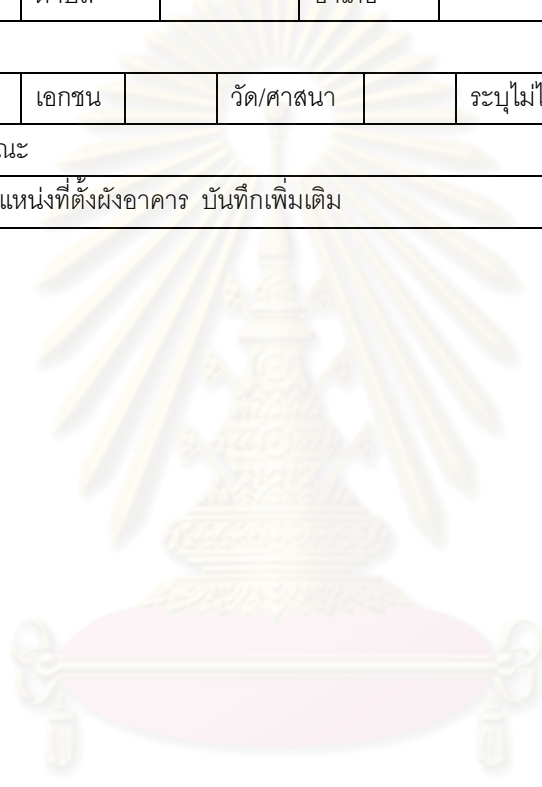
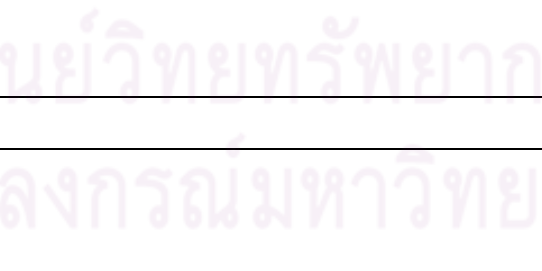
ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสำรวจ

แบบ (ก) แบบสำรวจอาคาร / กลุ่มอาคารสำคัญ

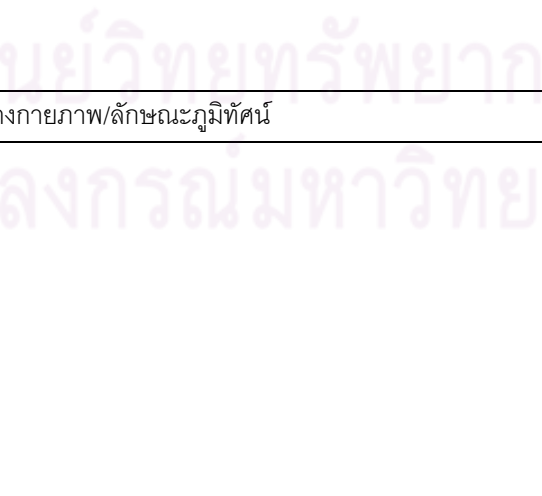
(ตัวอย่าง)

แบบสำรวจอาคาร / กลุ่มอาคารสำคัญ							
ส่วนที่ 1 ข้อมูลสภาพที่ตั้ง และข้อมูลการสำรวจ							
คลอง		ตำบล		อำเภอ		วันที่สำรวจ	
กรรมสิทธิ์การครองครอง							
ส่วนราชการ		เอกชน		วัด/ศาสนา		ระบุไม่ได้	อื่นๆ
ส่วนที่ 2 ข้อมูลคุณลักษณะ							
แผนที่หรือข้อมูลแสดงตำแหน่งที่ตั้งผังอาคาร บันทึกเพิ่มเติม							
 ศูนย์วิทยพัธพยากร							
ภาพถ่าย							
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย							

แบบสำรวจอาคาร / กลุ่มอาคารสำคัญ (ต่อ)		
ลักษณะอาคาร		
ประเภทอาคาร	☒ อาคารเดี่ยว ☐ เรือนหมู่ ☐ เรือนแถว ☐ เรือนแพ ☐ ระบุไม่ได้ ☐ อื่น ๆ ระบุ....	
ลักษณะที่ตั้ง	☒ ริมแม่น้ำสายหลัก ☐ ริมแม่น้ำสายรอง ☐ ไม่ได้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ☐ อื่น ๆ ระบุ...	
การใช้สอยปัจจุบัน	☐ ว่าง ☒ อยู่อาศัย ☐ พาณิชยกรรม ☐ ราชการ ☐ ผสม ☐ ระบุไม่ได้ ☐ อื่น ๆ ระบุ....	
รูปแบบ	☒ พื้นถิ่น/ประเพณี ☐ อิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่น ☐ สมัยใหม่ ☐ ระบุไม่ได้ ☐ อื่น ๆ ระบุ....	
วัสดุผนัง	☒ ไม้ ☐ ปูน ☐ สมัยใหม่(โลหะ/กระจก) ☐ ผสม ☐ ระบุไม่ได้ ☐ อื่น ๆ ระบุ....	
ลักษณะฐานอาคาร	☒ เสาเหนือน้ำ ☐ ยกได้ถุน ☐ บนดิน ☐ ลอยน้ำ ☐ ระบุไม่ได้ ☐ อื่น ๆ ระบุ....	
ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี		
ส่วนที่ 3 บทวิเคราะห์		
ความงาม /ประทับใจ	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
ลักษณะพิเศษ /ความหายาก	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
เศรษฐกิจร่วมสมัย	☐ มี ☒ ไม่มี	อธิบาย
สัญลักษณ์ท้องถิ่น /การเป็นตัวแทน	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
ลักษณะท้องถิ่น /กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
ความผูกพันต่อท้องถิ่น /เป็นที่ยอมรับ	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
มีประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
จุดหมายตา	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
สภาพในปัจจุบัน	☒ ดี ☐ ปานกลาง ☐ ทรุดโทรม	
ความสำคัญต่อพื้นที่โดยรวม	☒ มาก ☐ ปานกลาง ☐ น้อย	
อธิบาย		

แบบ (ข) แบบสำรวจองค์ประกอบสำคัญที่ไม่ใช่อาคาร

(ตัวอย่าง)

แบบสำรวจองค์ประกอบสำคัญที่ไม่ใช่อาคาร							
ส่วนที่ 1 ข้อมูลสภาพที่ตั้ง และข้อมูลการสำรวจ							
คลอง		ตำบล		อำเภอ		วันที่สำรวจ	
กรรมสิทธิ์การครองครอง							
ส่วนราชการ		เอกชน		วัด/ศาสนา		ระบุไม่ได้	อื่นๆ
ส่วนที่ 2 ข้อมูลคุณลักษณะ							
แผนที่หรือข้อมูลแสดงตำแหน่งที่ตั้งผังอาคาร บันทึกเพิ่มเติม							
 ศบยวิทย์ทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย							
ข้อมูลบรรยายลักษณะทางกายภาพ/ลักษณะภูมิทัศน์							
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย							

ภาพถ่าย		
		
ส่วนที่ 3 บทวิเคราะห์		
เศรษฐกิจร่วมสมัย	☐ มี ☒ ไม่มี	อธิบาย
ลักษณะท้องถิ่น /กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
ลักษณะการทำสวน	☒ มี ☐ ไม่มี	อธิบาย
สภาพในปัจจุบัน	☒ ดี ☐ ปานกลาง ☐ ทరుดโทรม	
ความสำคัญต่อพื้นที่โดยรวม	☒ มาก ☐ ปานกลาง ☐ น้อย	

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบ (ก) ประเด็นสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลทั่วไป

การสำรวจพื้นที่คลองอ้อมนนท์นี้ใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ดังนั้นผู้วิจัยต้องเตรียมคำถามไว้ก่อนล่วงหน้า คำถามเหล่านี้ทำให้เราเข้าใจถึง ทักษะคติ ความต้องการ ความเชื่อของคนในชุมชน

ตัวอย่างแบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

ชื่อผู้สัมภาษณ์.....เวลา.....วันที่.....

ส่วนที่ 1 ข้อมูลด้านการอยู่อาศัย/ การถือครอง

ที่ดินที่คุณอาศัยอยู่เป็นกรรมสิทธิ์ของ,เคยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือต่อเติมอาคารบ้างหรือไม่เปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง,ในกรณีที่คุณมีพื้นที่สวนอยู่ สภาพสวนในปัจจุบันเป็นเช่นไร,คุณคิดว่าสวนมีคุณค่าหรือไม่, คุณคิดว่าอาคารที่อยู่อาศัยมีคุณค่าหรือไม่

ส่วนที่ 2 ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ

ปัจจุบันคุณและคนในครอบครัวประกอบอาชีพอะไร,ยังประกอบอาชีพชาวสวนหรือไม่,ในสวนปลูกผลไม้ชนิดใด,ราคาของพืชผลที่ปลูกในสวนเป็นอย่างไร

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านสังคม

ในชุมชนมีประเพณีที่สำคัญอะไรบ้าง,คุณมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมชุมชนบ้างหรือไม่,สภาพสังคมในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร,คุณไปวัดบ่อยหรือไม่,คุณคิดว่าสถานที่ใดที่ชาวบ้านเคารพ ศรัทธา,คุณและครอบครัวใช้รูปแบบการเดินทางอย่างไร,คุณและคนในครอบครัวทำงานที่ไหน,คุณยังใช้เครือข่ายลำน้ำหรือไม่ ใช้เพื่อทำอะไร

ส่วนที่ 4 ข้อมูลด้านพัฒนาการและประวัติศาสตร์

ในอดีตพื้นที่มีลักษณะอย่างไร,พื้นที่สวนในอดีตมีลักษณะอย่างไร,ลักษณะบ้านในอดีตเป็นอย่างไร,ในอดีตน้ำของจากสวนไปขายที่ไหน,สถานที่ใดบ้างที่มีความเก่าแก่,ประเพณีเก่าแก่ที่ยังสืบทอดกันมาหรือไม่

ส่วนที่ 5 ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม

คิดว่าอะไรเป็นปัญหาที่สำคัญต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนที่คุณอยู่อาศัยในขณะนี้,สภาพแวดล้อมในปัจจุบันเปลี่ยนไปจากอดีตอย่างไร,สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปส่งผลกระทบต่อคุณบ้าง

ส่วนที่ 6 ข้อมูลด้านความคิดเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน

คุณคิดว่าชุมชนในปัจจุบันมีอะไรที่เปลี่ยนแปลงบ้าง,คุณคิดว่าในชุมชนมีปัญหาอะไรบ้าง

ส่วนที่ 7 ข้อมูลด้านการอนุรักษ์และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์และภูมิใจในชุมชนของคุณคือ,คุณมีความคิดเห็นอย่างไรกับการก่อสร้างอาคารใหม่ๆ,คุณคิดว่าสถานที่ อาคาร พื้นที่ใดบ้างที่ควรอนุรักษ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบ (ข) ประเด็นสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลสำคัญ

กลุ่มบุคคลสำคัญเป็นกลุ่มบุคคลที่จะร่วมกับผู้วิจัยในการประเมินคุณค่าและแสดงทัศนคติต่อปัญหาและแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ตัวอย่างแบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

ชื่อผู้สัมภาษณ์.....เวลา.....วันที่.....

ส่วนที่ 1 การประเมินคุณค่า

เกณฑ์การประเมินคุณค่า

เกณฑ์ที่ใช้ในการประเมินคุณค่าเหมาะสมหรือไม่	☐ เหมาะสม ☐ ไม่เหมาะสม
กรณีที่ไม่เหมาะสมควรปรับปรุงอย่างไร	อธิบาย

ส่วนที่ 2 ข้อมูลด้านการอนุรักษ์และการมีส่วนร่วมในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แนวทางใดที่จะช่วยส่งเสริมอนุรักษ์อาคาร สวน แม่น้ำลำคลองได้ดีที่สุด, คุณคิดว่าปัญหาหรืออุปสรรคในการอนุรักษ์วิถีชีวิต/ วัฒนธรรมของชุมชนคือ ,คุณคิดว่าสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ชุมชนคือ

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวพัชรี อัจฉาสาลี เกิดวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2526 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะอักษรศาสตร์ เอกภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในปีการศึกษา 2548 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีการศึกษา 2549

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย